

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

İLK DÖNEM KAYNAKLARINA GÖRE
SÛFİNİN GÜNLÜK HAYATI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rukiye KAVAKLI

BURSA 2007

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

İLK DÖNEM KAYNAKLARINA GÖRE
SÛFİNİN GÜNLÜK HAYATI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Rukiye KAVAKLI

Danışman

Prof. Dr. Mustafa KARA

BURSA 2007

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda numaralı
.....'nın hazırladığı “.....”
..... konulu
..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	
Üye (Tez Danışmanı) Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi
Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi	Üye Akademik Unvanı, Adı Soyadı Üniversitesi
Ana Bilim Dalı Başkanı Akademik Unvanı, Adı Soyadı	
/...../ 2007
	Enstitü Müdürü Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Yazar	: Rukiye KAVAKLI
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tasavvuf
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XI + 187
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2007
Tez Danışman(lar)ı	: Prof. Dr. Mustafa KARA

İLK DÖNEM KAYNAKLARINA GÖRE SÛFİNİN GÜNLÜK HAYATI

Tasavvuf, yaşadığı toplumun ve dönemin bunalımlarından kavga ve gürültüsünden kaçarak huzur aramak için kendi kabuğuna çekilen insanların, dünyaya karşı aldıkları tavırdan doğmuştur. Tamamen masumca olan bir hareketle başlayan tasavvuf, farklı din ve kültürlerin etkileşimi, sufilerin farklı ve zengin hayal dünyaları ile bir çığ gibi büyüyerek bazen ağır eleştiriler bazen de büyük hayranlıklarla dikkatleri hep kendi üzerine çekmiştir. Karmaşık, derin, olağanüstü ve gizemlidir.

Aynı tanımlamalar bu ilimle uğraşan bu alanın içinde olan sufiler için de geçerlidir. Biz de bu çalışmamızda sufilerin temel meselelerdeki inançlarını, varmak istediği hedefleri ve bu yolda çektiği çileleri anlatmaya çalıştık. Maddi yanı ağır basmayan sufilerin maddeye yani dünyaya, ailesine, çevresine karşı tavırlarına değindik.

Elbette engin, sınırsız, soyut bir ilmi; anlaşılmaz, derin, güçlü insanları; karmaşık ve sezgisel olayları sınırlı birkaç cümleyle anlatmak imkansızdır. Ama biz elimizdeki imkanlar çerçevesinde, bize kadar ulaşan o zamanda yazılmış ya da günümüzde yazılmış ama o zamanı ve genel olarak ilk sufileri anlatan eserlerden yararlanarak, gizemli dünyalarına girmeye çalıştık. Fikir ve hislerinin duygu ve düşüncelerinin, yaşamlarından alınan küçük kesitlerle biraz daha iyi anlaşılmasını sağladık. Kısaca sufinin günlük hayatına dair ana konularda genel bilgiler vermeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler

Sufi	Tasavvuf	İnanç	Yaşam
Klasik Eserler			

ABSTRACT

Author	: Rukiye KAVAKLI		
University	: University of Uludağ		
Main Department	: Department of Fundamental Islamic Sciences		
Department	: Islamic Mysticism		
Quality of Thesis	: Master's Thesis		
Number of Page	: XI + 187		
Date of Graduation	: / / 2007		
Advisor	: Prof. Dr. Mustafa KARA		
ACCORDİNG CLASSİCAL WORKS SUFI'S ORDİNARY LIFE			
<p>Sufism was born from the attitude of people who withdrew into their shells in order to escape form the quarrel and depression of the society in which they live and to pursue the peace. Having started as a completely innocent movement and having accomplished enormous development by means of interaction with different religions and cultures, and sufis' different and immense world of image, Sufism sometimes became a point of criticism and sometimes a focus of attention. It is complicated, deep, and mysterious.</p> <p>The same goes for the mystics engaged with this knowledge. In this study, we tried to describe their beliefs with respect to the fundamental issues, their aims and the ordeal they went through. We mention how Sufis giving little weight to worldly things approached to material namely the world, their families and surroundings.</p> <p>Certainly, it is impossible to explain an immense, infinite and spiritual knowledge and incomprehensible powerful persons, and complicated intuitional events with just a few words. However, within our capacity, we tried to enter their mysterious world by means of the works written in that period and reaching us together with the works written today and describing that period and early Sufis. We make clear their ideas and feelings through the excerpt from their life stories. Shortly, we tried to give information on the issues about a Sufi's ordinary life.</p>			
Key Words			
Sufi	Sufism	Belief	Life
Classical works			

ÖNSÖZ

Tasavvuf nefisini pâk eylemektir
Fenayile anı hâk eylemektir

Sûfilik ve tasavvuf üzerine bir şeyler yazmak Schimmel'in de dediği gibi imkânsız denecek kadar zordur. Bu zorluk subjektif bir ilim olma özelliğinden kaynaklanır. Her zaman verilen şöyle bir örnek vardır: Birçok ressamdan bir bahçeyi fırça ile anlatmaları istendiğinde her biri aynı bahçeyi başka başka tablolarla resmederler. Çünkü bahçe fırçadan kağıda dökülmeden önce onların şahsî dünyalarından geçer ve gizli dünyalarında başka başka renkler alır. İşte tasavvuf da sûflerin mizaç ve meşreplerindeki sosyal durumlarındaki farklılıktan, tasavvufî hayata girmeden önceki yaşantılarından etkilenir. Ayrıca tasavvuf, hayatın her anında yer alabilecek kadar engin, akıl ötesi ve gizemli olmasıyla tamamen kavranması mümkün olmayan, farklı fikirler ve ilginç yaşamlarla ele avuca sığmayan bir ilimdir.

Tasavvuf için yapılan en güzel tanımlardan biri de şudur: “Kalbe pencereler açmak ve onu aydınlatmaktır.” Sûfi bunun için uğraşan, hayatını buna adanmış kişidir. Yukarıdaki beyitte de belirtildiği gibi bir ömür, nefisini pâk etme mücadelesi içinde geçer. Varlıklarını Allah'ın varlığında yok etme çabası içindedirler. Dışardan gayet sakin ve huzurlu ama içerden coşkun ve derin bir yaşamları vardır. Gönüllü olarak girdikleri bu çetin yolda nefislerine karşı kazandıkları her mücadelede güzel haller ve tecrübeler edinirler. Bu yaşadıkları haller ve edindikleri tecrübeler sonucunda da hakikati yeni bir ışıkla, Allah'ın nuruyla algılamaya başlarlar.

Bu çalışma, hakikati Allah'ın nuruyla algılayan insanların hayat serüvenlerine duyulan bir merakın ürünüdür.

Konu, giriş ve iki bölüm halinde incelendi. Giriş bölümünde tasavvuf ilmi ve bu ilimle uğraşan sûfler tanıtıldı. Öncelikle bu ilim ne zaman, nasıl ortaya çıktı, kimlere sûfi deniyor, tasavvuf ve sûfi kelimelerinin menşei ne ve bu kelimeler nasıl tanımlanıyor gibi sorulara cevap arandı. Burada verilen tanıtıcı ve açıklayıcı bilgilerden sonra birinci bölümde sûflerin Allah,

Peygamber ve ahiret konularındaki inançlarına yer verildi. Tezin esas kısmını teşkil eden ikinci bölüm de üç ayrı başlığa ayrıldı. Bu bölümlere önce sûfînin tasavvufî terbiyesi yani seyr u sülûkundan başlandı. Sonra toplumla olan münasebetlerine belli başlıklar altında değinildi ve son olarak da sûfî birey olarak ele alındı. Son konu incelenirken de sûfînin dünyaya bakışına, ahlâkına, sanatçı yönüne ve amacına vurgular yapıldı.

Tezin konusunu teşkil eden sûfiler, genel olarak ilk dönem sûfileri olmakla beraber Gazalî'ye kadar olan zaman ele alınmıştır. Bu yüzden de yararlanılan eserler klasikler olmuştur. Ancak o dönemle ilgili ulaşamadığımız bilgileri tamamlamak için klasiklerin dışında da pek çok esere başvurma ihtiyacı hissedilmiştir. Yararlanılan kaynaklarda sûfilerin olayları algılama biçimlerine, belli konularda kanaatlerine, olaylara karşı verdikleri tepkilere değinilerek sûfî hayatı bir nebze de olsa tanıtılmaya çalışılmıştır. Yaşanmış, özellikle de ilginç olaylarla köşelerde kalan gizli yerler aydınlatılmak istenmiştir.

Resmedilmeye çalışılan bu tabloda yaşadıklarımızdan, zihin yapımızdan, bilgilerimizden etkilenen bir firçanın darbeleri vardır. Ulaşılmak istenen hedef gerçeğe en yakın resmi yakalayabilmektir.

İmlâ hususunda Türk Dil Kurumu'nun 2000 baskılı imlâ klâvuzu esas alınmıştır.

Çalışmam esnasında hal ve hareketlerinden, ilminden çok şey öğrendiğim, anlayışı, hoşgörüsü ve rehberliğiyle yolumu aydınlatan çok kıymetli hocam Prof. Dr. Mustafa KARA'ya, derin ilmine her daim başvurduğum, ufkumu açan ve beni hep daha iyi olmaya teşvik eden değerli hocam Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ'a, maddî manevî her türlü yardımlarıyla ve sabırlarıyla hep yanımda olduklarını hissettiğim fedakâr anne ve babama, eksiklerimi kapatan, yetişemediğim yerde Hızırım olan, tezimin yazılımda çok büyük emekleri olan, ablama, teknik yardımları ve büyük sabrıyla yükümü hafifleten Hüseyin KARABEY'e, sıkıntılarımı paylaştığım arkadaşlarım Nurcihan, Asiye, Fatma Kızıl ve Bedriye'ye en içten teşekkürlerimi sunarım.

Rukiye Kavaklı

Bursa 2007

İÇİNDEKİLER

<i>TEZ ONAY SAYFASI</i>	<i>II</i>
<i>ÖZET</i>	<i>III</i>
<i>ABSTRACT</i>	<i>IV</i>
<i>ÖNSÖZ</i>	<i>V</i>
<i>İÇİNDEKİLER</i>	<i>VII</i>
<i>KISALTMALAR</i>	<i>IX</i>

GİRİŞ

TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI, TASAVVUF VE SÛFÎ KAVRAMLARI

I. TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI	1
II. TASAVVUF VE SÛFÎ KAVRAMLARI	5

BİRİNCİ BÖLÜM

SUFİ VE İNANÇ

I. SÛFÎ'DE ALLAH İNANCI	13
II. SÛFÎ'DE PEYGAMBER İNANCI	19
III. SÛFÎ'NİN AHİRET İNANCI	25

İKİNCİ BÖLÜM

SUFİ VE HAYAT

I. SÛFİNİN TASAVUFÎ TERBİYESİ	28
A. TEVBE	28
B. NEFS VE NEFSLE MÜCADELE YOLLARI	34
1. Murakabe – Muhasebe	38
2. Riyazet-Çile	41

3. Halvet-Uzlet	45
C. İBADETLER	50
1. Namaz	50
2. Oruç	53
3. Hacc	57
4. Zekât	61
5. Zikir Gece İbadeti ve Dua	64
D. FAKR	72
E. SABIR	74
F. KANAAT	77
G. ŞÜKÜR	78
H. TEVEKKÜL	81
I. RIZA	84
J. KEŞİF VE İLHAM	86
II. SÛFÎ VE İNSAN İLİŞKİSİ	88
A. SÛFÎ VE ÇALIŞMA HAYATI	89
B. SÛFÎ'DE SEFER VE GURBET	92
C. SÛFÎ VE AİLE HAYATI	96
D. SÛFÎ VE İLİM	99
1. İslâmî İlimlerle Münasebeti	101
a) Sûfî ve Fıkıh	102
b) Sûfî ve Hadis	103
c) Sûfî ve Tefsir	103
d) Sûfî ve Kelâm	103
2. Sosyal İlimlerle Münasebeti	104
III. BİREY OLARAK SÛFÎ	104
A. SÛFÎ VE KADIN	105
B. SÛFÎDE MAHABBET VE AŞK	109
C. SÛFÎ VE SANAT	115
1. Edebiyat ve Şiir	116
2. Musiki ve Sema	117
D. SÛFÎ AHLÂKI VE İNSAN-I KÂMİL	121
SONUÇ	131
BİBLİYOGRAFYA	134
ÖZGEÇMİŞ	138

KISALTMALAR

age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: bin
c.	: cilt
Çev.	: çeviren
H.	: hicrî
H.N.	: Hadis No
Haz.	: hazırlayan
Hz.	: hazreti
Neşr.	: neşriyat
s.	: sayfa
S.	: Sayı
sav	: sallallahu aleyhi vesellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: tercüme
thk.	: tahkik
ty.	: tarih yok
v.	: vefat tarihi
Yay.	: yayınları
yy.	: yayın yeri yok

GİRİŞ

TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI, TASAVVUF VE SÛFÎ KAVRAMLARI

I. TASAVVUFUN ORTAYA ÇIKIŞI

*Tasavvuf yâr olup bâr olmamakdur
Gül-i gülzâr olup hâr olmamakdur
Ruşenî*

İnsanoğlu, Rabbinin “*Ben bir gizli hazineydim bilinmek istedim*”¹ kutsî hadisinin bir tecellisi olarak yaratılmış, semaya, arza ve dağlara teklif edilip de kabul edilmeyen emaneti yüklenerek, ilâhî hitaba nail olmuştur. Kabul ettiği emanetle yeryüzünün halifesi ilân edilmiş, âlemin ve kâinatın göz bebeği haline gelmiştir. Dolayısıyla özünde büyük bir değer taşımaktadır.

İnsana özündeki bu değerle yaklaşan tasavvuf, insanı, maddi ve manevi kirlere arındırıp, güzel ahlâk sahibi olmasını ve kişinin dinin özüne uygun bir şekilde hayatını devam ettirmesini sağlama gayretidir. Gönlün, sınırsız isteklere bağlanıp kalmasıyla âdeta insana bir ayak bağı olan nefis engelini bertaraf etmeye çalışmaktır. Aklın çözmeye yetmediği maddi ve manevi olaylardaki hikmetleri, muammaları ve sırları çözebilme olgunluğuna erişmektir.

Yukarıda bahsedilen özellikleriyle çerçevesi çizilmeye çalışılan tasavvufun hikayesi şöyle başlar:

Allah Rasulü (sav) vefat ettikten ve Hulefa-i Raşidin idaresi sona erdikten sonra fitne hareketleri art arda gelmiş halisâne bir şekilde islâm bağlılarına karşı belâlar şiddetlenmiş beytullah tahrip edilmiş ve mancınıkla taşlanmış, o mukaddes şehre üç gün boyunca savaş helal kılınmıştır. Bu savaşlarda birçok seçkin Müslüman ve büyük sahabiler öldürülmüştü. Bu belâ ve

¹ Aclunî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafa*, II / 132, Beyrut

musibetler Müslümanlara ağır geldi ve onları uzlet hayatına yöneltti. Zaviye ve mescitlere çekilmeye başladılar. Fakrı şiar, açlığı korkuyu ve devamlı hüznü kendilerine sürekli haller edindiler. Bunu ayrıca Rasulullah zamanında fakir olmalarına rağmen, mescitten ayrılmayan ehl-i suffeye benzemek için yaptılar.²

Tasavvuf bireyin topluma isyanından doğmuş gibi gözükse de aslında insanın kendine, kendi hatalarına isyanlarından doğmuştur.³ Tamamen kişinin kendini iyileştirme çabası ve gayretidir.

Beyazid Bistamî'nin (v.234/848) tasavvufun başlangıcını ilk insana kadar götüren ilginç bir ifadesi vardır. Der ki; 'O'nun tohumları Hz. Âdem zamanında atıldı, Hz. Nuh zamanında filiz verdi, Hz. İbrahim zamanında çiçek açtı. Üzümler Hz. Musa zamanında oldu ve Hz. İsa zamanında olgunlaştı. Hz. Muhammed (sav) zamanında ise onlardan katıksız şarap yapıldı.'⁴

Tasavvufun sistemli bir ilim haline gelmesi Peygamber (sav)'den sonraki zamanda gerçekleşmiş olsa da aslında o, asr-ı saadette yaşanan bir hal ilmiydi.

Çünkü tasavvuf görünürdeki insanlıktan özdeki, manadaki insanlığa geçiş yollarını araştıran, insan-ı kâmil olmaya giden yolları öğreten elzem bir hal ilmiydi ve insan-ı kâmil örneğinin en güzel temsilcisi de Rasulullah'tı.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde tasavvuf ve sūfî kavram olarak geçmese de Peygamberimiz (sav)'in ve değerli ashabının hayatlarında tasavvufa dair pek çok motif bulmak mümkündür. Örneğin Peygamber Efendimiz (sav), ve Hârîse (r.a.) arasında ki şu konuşma bu motiflerden biri olarak kabul edilir:

Peygamber Efendimiz (sav) sorar:

- Yâ Hârîse! Sabaha nasıl dâhil oldun? Hârîse:
- Hakikî bir mü'min olarak, cevabını verir. Peygamber (sav):
- Ey Hârîse, ne dediğine dikkat et; çünkü her hâl için bir hakikat ve delil vardır. Senin imanının hakikati ve delili nedir buyurur? Hârîse:
- Nefsimi dünyadan çektim, o kadar ki, dünyanın taşı ile altını, çamuru ile gümüşü bana göre bir oldu. Gecelerimi uykusuz, gündüzlerimi susuz (gece kâim, gündüz sâim) olarak geçirdim. O hâle geldim ki, şimdi ben açıkça Rabb'imın arşını görür gibiyim, cevabını verince, Peygamber Efendimiz (sav):
- Bildin, bildin yâ Hârîse! Buna sımsıkı sarıl, bundan başka bir şey yoktur, der.⁵

² Muhâsibî, Hârîs, *er-Riaye*, (Çev.: Şahin Filiz-Hülya Küçük), İstanbul, 1998, s. 11

³ Muhâsibî, a.g.e, s. 9-10

⁴ Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, (Çev.: Orhan Düz), İstanbul, 2001, s. 22

⁵ Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb* (Haz.: Süleyman Uludağ: Hakikat Bilgisi), İstanbul, 1982, s. 114-115

İlk iki yüzyılda tasavvufî hayatın adı zühddür. Peygamberimizin hayatında da zühd hâkimdir. Hayatının belli bir kısmında elinde olmayan nedenlerle sade bir hayat sürse de eline çok imkânlar geçip zengin olduğu zaman ve ayrıca çok önemli hediyeler almasına rağmen, O bunları Allah yolunda sarf etmekten çekinmedi. Hz. Ömer Hz. Rasulullah'ın evinde üç deri parçasının dışında eşya göremeyip gözlerinden yaşlar boşanarak 'Ya Rasulallah Allah'a dua et de sana vus'at versin, Fars ve Rum krallarına baksana Allah'a tapmadıkları halde dünya kendilerine verilmiş' deyince Peygamber (sav): 'Sen böyle mi düşünüyorsun ey İbn-i Hattab onlar kendilerine verilecek güzelliklerin bu dünyada acelece verildiği kimselerdir,' deyince Hz. Ömer: 'Ya Rasulallah benim için mağfîret dile' demekten başka çare bulamadı.⁶

Bazılarına göre de, tasavvufa bir menşe aramak gereksizdi. Çünkü tasavvuf, her dinin veya her felsefî düşüncenin ideal olana yönelik esasını teşkil ediyordu. Kâli hâle tebdil etmek, şekliyle ifade edilen tasavvuf, İslâm dininin ihtiva ettiği bilgi sisteminin kuvveden fiile yani sözden davranışa, nazariyeden ameliyeye dönüşüydü. İşte meseleye bu açıdan bakıldığında tasavvufa bir menşe aramak yerine her dinin kendi bünyesinde ortaya çıkan bir tasavvuf anlayışının mevcudiyeti düşünülebilir⁷ dendi.

İtibar edilen tasavvuf kaynaklarında, İslâm âleminde kendisine sûfî denilen ilk zatın Ebu Hâşim el-Kûfî (v. 150/767) olduğu bildirilmektedir. Başka bir rivayete göre ise Câbir b. Hayyam el-Kûfî'dir.⁸

Tasavvuf, tarih sahnesine bir zühd hareketi olarak girmişse de böyle kalmamış, zamanla gelişmiş, yeni konuları içine almış ve onları tartışarak geliştirmiştir.⁹ Bu tartışılan konular daha tasavvuf ve sûfî kelimelerinin menşeinden başlar. Bu kelimelerin menşei hakkında ittifak edilmeyerek ileri sürülen değişik görüşler vardır. Onlardan birkaçı şunlardır:

Sûfî kelimesinin kökünün, tekke ve zaviyelerde oturup, bütün işlerini sohbet, ilim, nefis tezkiyesi vs'ye teksif ettikleri için ashab-ı suffadan, Allah Teâlâ'nın rızasına uygun davranışlarından dolayı ön safta bulunanlardan olacaklarını düşünerek saff-ı evvelden, Hak için halka hizmet edip Kâbe'nin bütün hizmetlerini gören Mudar kabilesinden bir soyun tasavvuf mesleğiyle bir yakınlığı düşünülerek Benu's-Sufa'dan, sufilerin masivadan yüz çevirmesi nedeniyle yüz çevirmek manasında savf'dan, Yunanca hikmet demek olan sophiadan, günahlardan pişmanlık duymanın alâmeti olan yün manasındaki sofdan, geldiği gibi değişik görüşler vardır.¹⁰

⁶ Muhâsibî, a.g.e. s. 12

⁷ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 2001, s. 29

⁸ Selvi, Dilaver, *Kur'an ve Tasavvuf*, İstanbul, 1997, s. 22

⁹ Kara, Mustafa, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı*, İstanbul, 2005, s. 13

¹⁰ Eraydın, a.g.e., s. 26-27

Yine Muhâsibî'ye göre yün elbise kibri örter, tevazu kisvesidir. Sühreverdi (v. 632/1235) Peygamberin yün elbise giydiğini, zahid ve abidlerin de bunu benimsediklerini rivayet etmektedir.¹¹

Sûfilere yün elbise giydikleri için sûfî dendiğini benimsemek lügat bakımından ve kelimenin türetilmesi yönünden manaya uygun düşmektedir. Şöyle ki:

Yün elbise giyen bir kimseye, yün elbise giydi anlamında 'tesavvefe', gamis giyen bir kimseye de gömlek giydi anlamında 'tekamma' denilir. Sûfiler daima bir halden diğer bir hale geçtikleri, yüce bir makamdan daha yüce bir hâl ve makama yükseldikleri, yani devamlı tayr ve seyr arasında oldukları için onların bu hallerini belirli bir vasıfla anlatmak ve bir sıfat ile tanımlamak mümkün değildir. Kendilerine ilim ve hal olarak pek çok kapılar açılmaktadır. Batınları hakikatlerin kaynağı ve manevî ilimlerin menbaıdır. İç âlemlerindeki devamlı gelişen ve değişen hallerini, ulaştıkları manevî derece ve lezzetleri belirli bir kelimeyle ve ifadeyle sınırlamak mümkün olmayınca, zahirdeki giydikleri elbiseye nisbet edilerek tanıtılmış ve tarif edilmişlerdir. Bu, onları vasfetmek ve hallerine işaret etmek için en kestirme ve en belirgin yol olmuştur. Çünkü yün elbise giymek, hem peygamberlerin, hem de kendilerinden önceki salihlerin âdeti idi. Önceden de belirtildiği gibi sûfilerin hali Allah'a yakın olanların haliydi.¹²

Sühreverdi'nin sûfilere bu ismin verilmesiyle ilgili olarak şöyle bir düşüncesi vardır: Sûfiler halk içinde bilinmemeyi hallerinin gizli kalmasını, alçak gönüllülüğü, bir kenara çekilerek halktan gizlenmeyi tercih ettikleri için, onları toplum tarafından pek değer verilmeyen ve iltifat edilmeyen terkedilmiş bir hırka ya da işe yaramaz diye atılmış bir yün parçasına benzetir. O bu sebeple nasıl ki Küfe'ye nisbet edilen bir kimseye 'kûfi' deniyorsa, değersiz bir yün parçası olan sufa yüne nisbet edilenlere de 'sûfi' der.¹³

Sûfilere yaşadığı tecrübelerin neticesi olarak ancak kendilerinin bildiği ve anladığı bir takım ilimler, sadece onların tanıdığı birçok manevî işaretler hâsıl olur. Bildikleri bu ilimlere ve buldukları hallere işaret etmek üzere kendilerine has ıstılah ve terimler ortaya koyarlar. Sonraki gelenler de öncekilerden bu ilim ve halleri alırlar. Nihayet bu ilim ve haller onlar için her asır ve zamanda devam eden bir alâmet köklü bir uzmanlık sahası olur ve işte böylece sûfî ismi aralarında yayılır ve bu isimle anılıp çağrılır olurlar. İsimleri onların alâmeti, marifetullah sıfatları, ibadet süsleri, takva şiarları, hakikatin incelikleri sırları olur. İşte bu özellikleri ile sûfiler kalabalıklardan uzaklaşmış fazilet sahipleri, gayret kubbesinin sakinleri, hayretler

¹¹ Eraydın, a.g.e., s. 51-53

¹² Sühreverdi, Şihâbüddîn, *Avarifu'l-Mearif*, (Terc.: Dilâver Selvi: Gerçek Tasavvuf), İstanbul, 2004, s. 74

¹³ Sühreverdi, a.g.e. s. 74-75.

ülkesinin insanları olmuşlardır. Onların, üzerlerine her an Allah'ın rahmet ve ihsanının döküldüğü, bu ihsan ve rahmetle ilâhî şevkle tutuşup, 'Dahası yok mu?' diyerek daha fazlasını isteyen kullar olduğu düşünülür.¹⁴

Sûfî kelimesi Kur'an-ı Kerim'de iyilik ve hayr ehli için kullanılan ebrar ve mukarrebun kelimelerini ve yine sadikun, sabikun, muhibbun ve övülen vasıflara ait insanlara verilen isimleri içine alır.¹⁵ Diğer isimlerinden bazıları şunlardır:

Dünya ile kalbî bağlantılarını kestiklerinden ve yurtlarını terk ederek diyar diyar dolaştıklarından *seyyahîn*, az bir yemekle kanaat ettiklerinden *cuiyye*, mal ve mülke rağbet etmediklerinden *fukara*, çöllerde dolaşıp mağaralarda yalnız bir hayat yaşadıklarından dolayı Horasanlılar tarafından *şikeftiyye* diye anılırlar.¹⁶

II. TASAVVUF VE SÛFÎ KAVRAMLARI

Tasavvuf ilmi sübjektif bir ilimdir. Bir hal ilmi olması, iç yaşantıya önem vermesi nedeniyle derin sahiliz bir umman gibidir. Tasavvufî deneyimi çözümlmek sözcüklüklerle bu deneyimin derinliklerine inmek imkânsızdır. En ince psikolojik incelemeler bile belli bir sınırdan öte gidemez. Sufilerin deyimiyle sözcükler ummanın kıyısında kalır.¹⁷

Tasavvufun gönül kaynaklı, derin bir iç tecrübe olması dolayısıyla her sufi onu yaşadığı 'hal'e göre tanımlamakta ve bu hal ile ilgili özelliğini öne çıkarmaktadır. Bu yüzden aynı sufi farklı zaman ve mekânlarda farklı tanımlar yapabilir.¹⁸ Çok farklı noktalarına vurgu yaparak değişik yönlerini öne çıkaran sûfîlerin tanımlarından bazıları şunlardır:

Tasavvuf eşya ve varlığın ruhuna nüfuz etmek, olayları Rahmani bir ilhamla yorumlayıp ömrü O'nu temâşa edebilme peşinde geçirmek ve her zaman O'nun bizi görüyor olma düşüncesiyle hep iki büklüm yaşamak, simalarda gönülleri duyup anlamaktır.¹⁹

"Namey-i hestiyi dürmek, gönül tahtında sultan olmak, saray-ı sırda mihman olmak, katreyken ummana dönüşmek ve belki "Ha" ile "Kaff" (Hak) olmaktır."²⁰

Serî (v. 253/867) şöyle der:

¹⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 80

¹⁵ Sühreverdî, a.g.e., s. 79

¹⁶ Eraydın, a.g.e., s. 55

¹⁷ Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, (Çev.:Ergun Kocabıyık), İstanbul, 2001, s. 23

¹⁸ Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı*, s. 14

¹⁹ Gülen, a.g.e., c.I s. 1-4

²⁰ Muhâsibî, a.g.e., s. 7

Peygamber (sav)'i rüyamda gördüm. Kendisine şöyle sordum: Ya Rasulallah! Tasavvuf nedir? Cevaben şöyle buyurdu:

Davayı terk etmek, manayı ketmetmektir.²¹

Ebu Hüseyin Husrî de (v.371/981) tasavvufu muhalefet kederinden ve bulanıklığından ruhun ve kalbin duruluk ve safa içinde olmasıdır diye tanımlar. Bunu şöyle açıklar: Hakk'ın emirlerine karşı gelmekten ruh ve kalp muhafaza edilir. Çünkü dostluk muvafakat demektir. Muvafakat muhalefetin zıddıdır. Dost için dostunun emrini muhafaza etmenin dışında bütün âlemde başka hiçbir şey yoktur. Murat ve maksat tek olunca, muhalefet nasıl söz konusu olur.²²

Tasavvufa farklı bir bakışla yaklaşan şu tarifte onun sözle anlatılamayan gizli yönüne vurgu yapar: O kemal sahibi insanların kendi güçleri ölçüsünde, mutluluk merdivenlerinde nasıl yükseleceklerini ve manevî mertebelerde görülen halleri nasıl açacaklarını bildiren bir ilimdir. Fakat bu dereceleri ve makamları kelimelerle tam anlatmak mümkün değildir. Çünkü yalnız bedeni güçlerden değil, tüm varlıklarından tamamen geçip kaybolandan, başkasının eremeyeceği anlamlar için ne kelime konulmuştur; ne de bunları sözle ifade etmek mümkündür. Nasıl düşünülen şeyler vehimlerle anlatılamaz, vehmedilenler hayallerle anlatılamaz, hayal edilenler de duyularla anlatılamazsa, yakîn gözüyle görülebilenler de yakîn bilgi ile algılanamaz. Onları anlamak isteyen sözle anlamaya çalışmamalı, yaşayıp görmeğe bakmalıdır. Çünkü akıl alanının ötesinde alanlar da vardır.²³

Tasavvuf Ebu Hüseyin Nurî (v. 295/908) tarafından da hürriyet, fütüvvet, tekellüfî terk ve cömertlik diye tanımlanmıştır. Yani kulun heva heves bağından kurtulması, başkasını kendisine tercih etmesi ama buna önem ve değer vermemesi nasip ve alâkalar için çalışmaması ve dünyayı da dünyacılar terk etmesidir. Yine devam eder: Tasavvuf ahlâktır, ulûm ve rusûm değildir. Şayet tasavvuf rusûm (şekil ve biçim) olsaydı, mücahede ile hâsıl olurdu. Ulûm ve bilgi olsaydı öğrenimle elde edilirdi. Fakat tasavvuf hiçbiridir. O sadece ahlâktır.²⁴

Tasavvuf için yapılan hoş tarifelerden birisi de şudur: “Kalbe pencereler açmak ve onu aydınlatmaktır.”²⁵

Tasavvufu sırf çile ve ıstırap olarak nitelendirenler de vardır. Çile ve ıstırap bulunmayınca (nefis rahat olunca) tasavvuf gerçekleşmez derler. Bu sözdeki mana da şudur: Ruh devamlı ilâhî huzura doğru çekilir. Yani sûfinin ruhu hep ilâhî yakınlığa can atar. O tarafa

²¹ Ankaravî, Şeyh Rushû'd-din İsmail b. Ahmed el Ankaravî, *Minhâcû'l-Fukara*, İstanbul, 1286, s. 180

²² Hucvirî, a.g.e.,s. 24

²³ Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul, 1992, s. 11

²⁴ Hucvirî, a.g.e., s. 122-123

²⁵ Eraydın, a.g.e., s. 55

çekilir. Nefis ise aşağı çekme özelliği ile kendi âleminde dünyevî lezzet ve şehvet içinde kalmak, gerisin geri dönmek ister. Bunun için sûfî devamlı boynunu büküp Hakk’a sığınmalı, hep uyanık olup nefsin hareketlerini kontrol altına almalıdır.²⁶

Yine tasavvuf, fakirin elinde hiç malı olmaması değil, gönlünde mal sevgisi bulunmaması, geçim endişesi çekmemesi, gelecek kaygısı taşımaması, kalbi hep yüce Allah ile olması ve Allah sevgisinden başka hiçbir şeref aramaması demektir.²⁷

İlk dönem sûfilerinin diğer tanımlarına göre ise tasavvuf “sulhu olmayan bir savaş”,²⁸ “emelin az, amelin devamlı olması”,²⁹ “kulun her vakitte, o vakit içinde işlenmesi en uygun olan amelle meşgul olması”³⁰ olarak tanımlanmıştır.

Tasavvufun tümüyle edep olduğunu söyleyen Ebu Hafs Haddâd (v.264/878) şöyle der: ‘Zira her vaktin bir edebi vardır. Her makamın bir edebi, her halin bir edebi vardır. Bu vakitlerle ilgili edeplere riayet edenler, Hak erenlerinin ve adamlarının ulaştığı mertebeye ulaşırlar. Edebi zayi edenler ise Hakk’a yakın olduklarını zannettikleri yerde O’ndan uzak kalırlar. Hakk’ın makbulu olduklarını sandıkları bir zaman da onun merdudu olurlar’.³¹

Tasavvuf üç esas üzerine kurulmuştur. Fakirlik ve iftikara sarılmak, bezl ve isarı gerçekleştirmek, talep ve ihtiyarı terk etmek.³²

Tasavvuf külfî iradeye teslimiyet olarak da tanımlanmıştır. Şeyh Galib (v. 1757/1799) müsemmat bir gazelinde:

*“Tedbirini terk eyle takdir Huda'nındır
Sen yoksun o benlikler hep vehm ü gümanındır”*³³

Diyerek bunu çok güzel ifade etmiştir.

Tasavvuf, “gönlü saflaştırıncaya kadar nefisle uğraşmak, o kadar ki ne kimseden incinmek, ne de kimseyi incitmek;”³⁴ “Başındaki sevdayı dağıtmak, elindekini dünyaya ikram etmek ve sana her ne vaki olursa olsun hatır ve hayalini bir kararda tutmaktır.”³⁵

²⁶ Sühreverdi, a.g.e., s. 72

²⁷ Mekki, Ebu Talib, *Kûtu'l-Kulûb*, (Terc.: Yakup Çiçek, Dilâver Selvi: Kalplerin Azığı), c. I, İstanbul, 2003, s. 13

²⁸ Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul, 1999, s. 369

²⁹ Nicholson, Reynold, *Tasavvufun Menşei Problemi*, (Çev.: Abdullah Kartal), İstanbul, 2004, s. 72

³⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 368

³¹ Hucvirî, a.g.e., s. 122

³² Nicholson, a.g.e. s. 69

³³ Şeyh Galib, *Divan*, (Haz.: Muhsin Kalkışım), Ankara, 1994, s. 192

³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 340

³⁵ Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns* (Terc.: Lâmiî Çelebi, Haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara Evliyâ Menkıbeleri), İstanbul, 2001, s. 451

Bütün bunları yaparak gönlünü saflaştırmayı başaran sûfî, artık dünyada da ukbada da fani duruma gelir. Nazarında medihle zem, altınla cam müsavi olur.³⁶ “Ne o bir nesneye maliktir ne de bir nesne ona maliktir.”³⁷

Tasavvuf “İslâmî ilimlerin zirve noktası, zübdesi ve özü olarak da ifade edilmiştir. Tasavvufu ahlâk şeklinde tarif edenler ise onun ahlâkî olgunluğu ve kemal sıfatlarını gerçekleştirmeyi esas alan İslâmî bir ilim olarak düşünürler.”³⁸ Hatta “İslâmî ilimlerin lâboratuvarı olarak da ifade edilir.”³⁹

Hadis kitaplarımızda ‘Cibril hadisi’ diye zikredilen hadiste, İslâm, iman ve ihsan kavramları peş peşe sıralanmıştır. Bu kavramların böylece sıralanması bir tedric ve kemale doğru yükseliş grafiği sergilemektedir. İslâm için organlara ait tarafı ve dille ikrardan ibaret olan kısmıdır. İman ise, kalbe ait bir olay olup inancın gönle temekkün edip yerleşmesidir.”⁴⁰ İhsan da tasavvufun konusu olmuştur. Allah’ı görür gibi yaşamaktır

Tasavvufun belli başlı özellikleri Nebi sayılan sekiz peygamberin güzel hasletlerine benzetilmiştir. Bunlar:

Hz. İbrahim’in kerem ve sahaveti,
Hz. İshak’ın kaza ve kadere rızası,
Hz. Eyyub’un sabrı,
Hz. Zekeriya’nın münacatı,
Hz. Yahya’nın garipliği,
Hz. Musa’nın sûf hırka giyişi,
Hz. İsa’nın seyahati ve tecerrüdü,
*Hz. Muhammed (sav)’in fakrı.*⁴¹

“Onlar ki iman etmişlerdir ve kalpleri Allah’ın zikriyle huzura kavuşur. Bilmiş olun ki kalpler ancak Allah’ı zikirle mutmain olur.” (Ra’d 13/28) “Muhakkak ki o nefsi temizleyen felâha ermiştir.” (Şems 91/9) İşte tasavvufun hedefi de bu ayetlerde belirtildiği gibi nefsi kötülüklerinden arındırıp felâha çıkarmak huzura kavuşturmadır. Dolayısıyla bu ve bu gibi ayetler bize gösteriyor ki tasavvuf İslâm demektir, şeriat demektir, mutluluk ilmi demektir. Ancak bu öyle bir mutluluk ilmidir ki bizim iç ve dış hallerimizi geliştirip güzelleştirerek bizi her şeyin üstündeki ebedî mutluluğa ulaştırmayı hedefler.⁴²

³⁶ Eraydın, a.g.e., s. 37

³⁷ Erkan, Arif, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, ty. s. 147

³⁸ Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, 1994, s. 17

³⁹ Eraydın, a.g.e., s. 55

⁴⁰ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 20-21

⁴¹ Sunar, Cavit, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1975, s. 164

⁴² Sunar, a.g.e., s. 163

Başka bir kaynak da tasavvuf, modern bireylerin muzdarip oldukları ruh hastalığını, kişinin hakikî benliğinden ve Tanrı'dan yabancılaşmasını tedavi etmeye çalışan bir araç olarak nitelendirilir. Bu tedavi yaşamın kaynağı ile bağlantıda yatmaktadır derler. Sûfizm veya tasavvuf, modern psikolojinin ve psikiyatrinin sunmayacağı daha doğrusu sahip olmadığı için sunamayacağı şeyi sunmaktadır. Kökten değişimin, dönüşümün, birliğin, sükûnetin ve yaşamın yolunu. Sûfizm bir açıklama değildir. O anlam ve yaşamın kaynağına giden yolu bulup o yolda yürümenin adıdır.”⁴³ O bir açıklama değil bir deneyimdir. Kişinin Tanrı'yı tanımasıyla eş anlamlı olan kendi gerçek özünü tanıması deneyimdir. ⁴⁴

En geniş anlamıyla tasavvuf, “tek hakikatin bilincine varmaktır”.⁴⁵ Netice itibariyle insanın, Rabban-i İlâhî'nin büyüklüğü, yüceliği, kudreti karşısında kendi aczini, fakrını fark etmesi ve o azametın karşısında eriyip yok olmasıdır tasavvuf.

Bütün bu tanımlardan da anlaşılıyor ki, ruhanî ve ilâhî âleme ait binlerce ilim, hal ve hikmeti konu edinen tasavvuf, özü itibariyle de dile getirilmekten uzak olan bir büyük ummandır.⁴⁶ Dolayısıyla bu büyük ummanda bir damla olmaya çalışan insanları tanımlamak da güçleşir. Onlar için de birçok tanımlar, tarifler yapılır. Bu tariflerden bazıları da şunlardır:

“Biri Ebu Hafs’a sordu: ‘Sûfi kimdir?’

O da ‘Sûfi kimdir diye sormayandır cevabını, verir.’”⁴⁷

“Sûfi, zahirde halk ile batında Hak ile olan, sükût ettiği halde muhatabın sırrını okuyan,”⁴⁸ “nefsinde fâni, Hak ile bâki olan, tabiatların ve beşerî arzuların pençesinden yakasını kurtarmış ve hakikatlerin hakikatine vasıl olmuş kişidir.”⁴⁹

Zünnûn Mısırî (v.245/859) şöyle der: Sûfi konuştuğunda sözündeki beyan, halindeki hakikatler olur. Yani hiçbir şey söylemez ki o olmasın (söylediği her şey kendisindedir, kendisindedir). Sustuğu zaman ise muamelesi ve davranışı onun halini anlatır. Masivadan alâkayı kestiğini onun hali söyler. Yani sûfnin sözleri tamamen sağlam bir esas üzerine istinat eder. Böylece konuştuğunda bütün sözleri Hak, sükût ettiğinde bütün hareketleri fakr olur. İhtiyaç ve niyaz halinin ifadesi olur.⁵⁰

⁴³ Wilcox, a.g.e., s. 13-14

⁴⁴ Wilcox, a.g.e., s. 21

⁴⁵ Schimmel, a.g.e., s. 20

⁴⁶ Mekkî, a.g.e., c. I, s. 16

⁴⁷ Schimmel, a.g.e., s. 18

⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 318

⁴⁹ Hucvirî, a.g.e., s. 115-116

⁵⁰ Hucvirî, a.g.e., s. 116

Yine sûfîler, ruhları safâ halinde olan, onun için de Hakk'ın huzurunda ilk safta yer alan kimseler olarak da tanımlanmışlardır. “Yani sûfîler ruhları beşerî kudûrat ve bulanıklıktan azat olan, nefsanî afetlerden arınan ve saf hale gelen heva ve hevesten kurtulan böylece Hakk'ın huzurunda ilk safta ve en yüksek makamda karar kılan kimselerdir.”⁵¹ Bu yola giren yolcu, maddî âleme karşı gözünü kapatmalıdır ki onun bu âlemi görmesi, Hakk'ı görmesi için kendisine perde olmasın.⁵²

Sûfî, ‘düşüncesi ve arzusu hiçbir şekilde adımından önde olmayan zattır.’ denmiştir. Yani sûfî bütünü ile (kalbî ve bedenî huzurda) hazırdır. Kalbi nerede ise bedeni orada, bedeni nerede ise kalbi orada olur. Ayağı nerde olursa sözü orada, sözü nerde olursa ayağı orada olur.⁵³ Sûfînin verasının nuru, marifetinin nurunu söndürmez. Kur'an ve sünnetin zahiri ile çelişen bir batınî bilgi söylemez. Kerametleri kendisini Allah'ın yasaklarına karşı lakayt yapmaz.⁵⁴

“Sûfînin vasfı, bulamadığı zaman sükûn ve huzur içinde olması, bulduğu zaman da başkasını kendisine tercih etmesidir. Onlar başkasının giremediği bir evin sakinidirler.”⁵⁵

Sûfî vaktinin adamıdır. Tasavvufta bu hale ‘ibnu'l-vakt' denir. O hep önündeki vakitte gereken şeyle meşgul olur. Sûfî yaşamında nefsiyle değil ilâhî iradeyle hareket eder. Bu yüzden sûfî iki güzel hal ve huy ile karşılaştığında bunlardan daha güzelini seçebilir. Ariflerden birisine ‘İnsanlar içinde kiminle arkadaşlık yapayım?’ diye sorulunca: ‘Sûfîlerle arkadaşlık et. Çünkü onlar yaptığın hatalar için mazur görecek bir özür kapısı bulurlar. Yapacağın büyük işler için de seni övüp yükseltmezler ki kendini beğenip ucba düşesin’ denmiştir.⁵⁶

Zünnûn Mısırî demiştir ki: ‘Şam civarında bir kadın gördüm. Nereden geliyorsun?’ dedim.

‘Geceleri yanlarımı yataktan ayırıp ibadetle meşgul olan bir topluluğun yanından’ dedi.

‘Nereye gitmek istiyorsun?’ dedim.

‘Herhangi bir ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı erlerin yanına’ diye karşılık verdi.

‘Bana onların halinden bahseder misin?’ deyince şu manadaki beyitleri okudu:

⁵¹ Hucvirî, a.g.e., s. 117

⁵² Hucvirî, a.g.e., s. 118

⁵³ Hucvirî, a.g.e., s. 119

⁵⁴ Nicholson, a.g.e., s. 65

⁵⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 369

⁵⁶ Sühreverdî, a.g.e., s. 68-69

*Bir kavim ki niyetleri bağlanmıştır Allah'a
Onlar için yoktur bir dert yükselecek ağyara*

*Sahipleri Mevlâdır onların tek arzuları
O samed ve vahid için ne güzeldir tutkuları*

*Ayrılmadı onları dünya yahut bir şeref
Taamlar ve lezzetler evlât değildir hedef*

*Takılmadı gözleri güzel hoş giysilere
Ne de ruhları aktı sürur dolu yerlere*

*Durmadan yarıştılar kendi menzillerinde
Gün be gün yaklaştılar o yüce sevgiliye*

*Zahirde insanlardan ayrılmış görünürler
Ruhları arşta gezer orada gezinirler.*

Cüneydi Bağdâdî de (v.297/910): ‘Sûfî toprak gibidir. İyileri ve kötülerini üzerinde taşır. Bulut gibidir herkesi gölgelendirir. Yağmur gibidir herkes için bir rahmettir der’.⁵⁷

Abdülvahid b. Zeyd’e: ‘Sana göre sûfî kimdir?’ diye sorulunca, şu cevabı verir: ‘Üzüntü ve tasalarını akıllarıyla çözen, kalpleriyle onlardan uzaklaşan, nefislerinin şerrinden efendilerine sığınanlardır.’ Aynı soruya Zünnûn Mısrî ise ‘Taleple yorulmayan, elinden zorla almakla darılmayan kimsedir. Onlar o kimselerdir ki; Allah’ı her şeye tercih ederler. Allah da onları her şeye tercih eder.’⁵⁸ Diye cevap verir.

Bir başkası sûfî için, ubudiyet sıfatını gerçekleştirerek Hak dostluğuna ermiş, beşeriyet kirinden temizlenmiş, hakikat menziline varmış, şeriat ahkâmını mukayese derecesine ulaşmış kimsedir, der.⁵⁹

Sûfî başka güzel bir tanıma göre ise, ‘nefsanî bulanıklıklardan sıyrılıp özüne ermiş ve beşerî kirlerden arınarak lâhutileşmiş, gerçek insanlığa yükselme yolunun şehsuvarı demektir. Sûfîler hayat tarzları itibariyle fevkalâde dürüst, olabildiğince sade, her türlü karışıklıktan, bedenî mutluluk ve cismanî tutkulardan uzak kimselerdir. Zahid ve fakir olarak ömür sürdüren ve bu yaşam tarzında Peygamber Efendimiz (sav) ve güzide İslâm büyüklerine benzemeye kararlı, öyle dengeli insanlardır ki; onları bu yüksek vasıflarıyla ne eski hekim ve filozofların devamı kabul etmek ne Hristiyan mistiklerle irtibatlandırmak ve ne de Hint fakirizminin bir kolu saymak mümkün değildir.’⁶⁰

⁵⁷ Sühreverdî, a.g.e., s. 71

⁵⁸ Tusî, Ebu Nasr Serrâc, *el-Lüma*, (Haz.:Hasan Kâmil Yılmaz: İslâm Tasavvufu), İstanbul, 1997, s. 25

⁵⁹ Tusî, a.g.e., s. 26

⁶⁰ Gülen, a.g.e., c.I, s. 13-15

Sûfilik yüreğin uyumsuzluk kirinden arınmasıdır. Hucvirî şöyle açıklar bu cümleyi: ‘Dostluk muvafakat demektir. Muvafakat muhalefetin zıddıdır. Dost için, dostunun emrini muhafaza etmenin dışında, bütün âlemde hiçbir şey yoktur. Murat ve maksat tek olunca, muhalefet nasıl söz konusu olur.’⁶¹

“Sûfiler Allah’ın ilâhî marifetiyle kalplerini ihya ettiği, uzuvlarını hizmetle süslediği, dillerini zikre alıştırdığı, kalplerini ve ruhlarını murakabe ile temizlediği kimselerdir.”⁶² ‘Bu Allah’ın fazl ve ihsanıdır ki onu dilediğine verir. Çünkü Allah büyük fazl sahibidir.’ (Cuma 62/4) ayetinde sûfilere verilen bu ihsanlara da işaret vardır.

Demek ki tasavvuf sûfîyi, dünyanın insanı ezen sıkıntılarından kurtarıp, cennete layık mayasını güçlendirdiği gibi; yirmi birinci yüzyılın şu stresli, bunalımlı, şüpheli, aceleci, hasta, bedbaht insanında ‘nerede’ diye gece gündüz aradığı, yalan yanlış yerlerden sağlamaya çalıştığı gerçek mutluluğun -tüm zamanlarda olduğu gibi- ilâhî yolu ve anahtarıdır.

Nihayet tasavvuf, anlaşılması için yaşanması, öğrenilmesi için tadılması, bilinmesi için zevkine erilmesi gereken bir hâl ilmidir.

⁶¹ Schimmel, a.g.e., s. 31

⁶² Tusî, a.g.e., s. 4

BİRİNCİ BÖLÜM

SUFİ VE İNANÇ

I. SÛFÎ'DE ALLAH İNANCI

*Cenab-ı Allah o kadar zahirdir ki âdeta
zuhurunun şiddetinden gâibtir.*

Kâinatın yegâne sahibi olan, varlığı yaratılanların varlığına benzemeyen, zatını kavramaktan aciz olduğumuz, yalnızca güzel isimlerle nitelendirip eksik ve noksanlıktan tenzih ettiğimiz yüce yaratıcı, insanı, mahlûkatın en şerefli olarak yaratmıştır. Muhteşem yaratılışıyla küçük bir kâinat diyebileceğimiz insanoğluna akıl gibi büyük bir nimet bahşetmiştir.

*'Ben bir gizli hazinedim, bilinmeyi istedim'*¹ kutsi hadisi ve *'Ben insanları ve cinleri bana kulluk etsinler diye yarattım.'* (Zariyat 51/56) ayetince, insanlara varlığın gayesini bildirerek, akıllarıyla kendisini tanıyıp kulluk etmelerini istemiştir.

“Zat olarak gizli, tecelli olarak aşikâr” olan Cenab-ı Hak, keyfiyetiyle insanların zihinlerini hep meşgul etmiştir. Bu konuda çok farklı görüşler dile getirilmiştir. Kâinatın özü dediğimiz insan, önce kendine sonra da kâinata bakarak, Kur'an ayetlerinin de bize anlattığı ölçüde Rabbini tanıma ve bilme fırsatı bulur.

Muhabbet, marifetin yani Allah'ı tam anlamıyla bilmenin alâmetidir. Çünkü kişi tanıdığını sever. Tanıdıkça ve sevdikçe iman artar, kuvvetlenir. Bu yüzden kul kâinata ibret ve hikmet nazarıyla bakmalı, Kur'an-ı Kerim'i çok dikkatli okumalıdır.

Rabbini tanıyıp bilme ve kendi nefislerini O'nda eritme, yok etme yolunda olan sûfîler, Kur'an-ı Kerim'i kesintisiz olarak sık sık okuyup derin derin tefekkür etmişlerdir. Bu tefekkürleri, onları ayetlerin basit ilk akla gelen anlamlarından uzaklaştırıp, çok derin anlamlar yüklemelerine sebep olmuştur. Bu sebeple birçok ayet teyakkuz halindeki sûfînin dikkatini çekmiş, yolunu aydınlatmıştır. Rabbini bilmesine ve tanımasına vesile olmuştur.

¹ Aclunî, a.g.e., H.N.: 2016, s. 132

Allah Teala, Kur'an'ın başından sonuna kadar âlemlerin tek rabbi '*din gününün sahibi*' (Fatiha 1/3) insan idrakinin ötesinde kudret sahibi olarak tanıtılır. Bu nedenle *O'nun dilediğinden başka (insanlar) ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar* (Bakara 2/255). Bu ilminden vermek istediği kullarına, sürekli olarak rablerinin işleri hakkında düşünmelerini ve mevcudat üzerinde tefekkür etmelerini, bu tefekkürle kendisinin Rableri olduğunu bilmelerini emreder. Bununla ilgili olarak Cenab-ı Hak '*Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına bakmıyorlar mı?*' diye sorar ve yine '*Göğün boşluğunda Allah'ın buyruğuna boyun eğerek uçan kuşlara bakmıyorlar mı? Onları Allah'tan başka tutan kimse yoktur. İnanan millet için bunda dersler vardır.*' (Nahl 16/79) der.

Yine '*Her şeyi en güzel şekilde yaratan Allah pek yücedir. (Mü'minin 23/14)*', '*O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır, O her şeyi bilendir. (Hadid 57/3)*', '*Allah ki O'ndan başka ilah yoktur. O daima diri ve her şeyin kendisiyle varolduğu bir kayyumdur. Kendisine ne bir uyuklama ne de bir uyku gelir. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. (Bakara 2/255)*', '*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir. (Şura 42/11)*', '*Ey Rasulum de ki: O Allah birdir, Allah sameddir, doğurmamış ve doğrulmamıştır, O'nun hiçbir dengi yoktur. (İhlâs 112/1-4)*' ayetleriyle yüce yaratıcı, kendisini kulların idrakine sunmuştur.

Rabbini hakka'l-yakin olarak tanımak, bilmek isteyen sûfilerden bazılarının bu konuyla ilgili görüşleri şunlardır:

Muhasibi (v.243/857), varlık alanlarının başına Tanrı'nın varlığını koymaktadır. Tanrı, Ehl-i Sünnetin öngördüğü sıfatlara sahip yegâne ilâhtır. O ilktir, ismi yücedir. Hiçbir zaman yok olmayacak ezeli bir varlıktır. Bu sıfatı O'ndan başkası hak etmemiştir ve de lâıyk değildir. O hep tek olup beraberinde hiçbir şey bulunmaz. O şeyleri yoktan -kadim olan veya olmayan herhangi bir şeyden değil- yarattı. Eşyayı irade ettiği şekilde temelden ve baştan yaratan O'dur. Mülkünde hiçbir ortağı yoktur. Kendisi dışındaki her şey O'nun mahlûkudur. Allah mahlûku üzerinde tedbir, kudret, rızık, öldürme ve diriltmesiyle yegâne söz sahibidir. Yaratma ve emir O'na aittir.²

Hucvirî (v.465/1072); Allah'ta mevcut olan ve O'nun ne olduğuna delâlet eden vasıfları şöyle anlatır:

Allah hay, âlim, rauf, rahim, kadir, sami, basir, mütekellim ve bakidir. Yani diri, bilen, şefkat eden, merhametli, irade sahibi, kudretli, işiten, gören, konuşan ve daimi olan bir varlıktır. Malumattan ve bilinebilir şeylerden hiçbiri O'nun ilminin haricinde kalmaz. O'nun iradesi

² Muhâsibî, a.g.e., s. 69

karşısında mevcudat çaresizdir. İrade ettiğini mutlaka yapar ve bildiğini irade eder. Dostları için O'na teslim olmaktan başka çare yoktur. Emri tümü ile zarurettir. Hayrı da şerri de takdir eden O'dur. Hükmü tümü ile hikmettir.”³

Muhammed b. Vâsi (v.127/744) her şeyde Allah'ı gördüm derken bir başka sûfi de Allah'tan önce gördüğüm hiçbir şey yoktur demektedir.⁴

Sûfilere göre Hak Teala kendisini hangi sıfatlarla vasıflandırmışsa o sıfatlara, hangi isimlerle adlandırmışsa o isimlere sahiptir. O isim ve sıfatlarla kadimdir, ezelîdir. Hiçbir yönden yaratıklara benzemez. Zatı diğer zatlara, sıfatları öbür sıfatlara benzetilemez. Sûfiler, gözler O'nu idrak edemez, zanlar O'na yetişemez, sıfatları başkalaşmaz, isimleri değişmez. O ezelde böyle idi ebedde de böyle olacak, O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır, her şeyi bilendir, O'nun misli gibi bir şey yoktur, işitici ve görücüdür diye ittifak etmişlerdir.”⁵

Yine Allah'ın arşa istiva ettiğini, kullarını gözetlediğini, kâfirleri ve facirleri mahvettiğini ve salih amel işleyen müminleri affettiğini bildirmektedirler. Veya Allah'ın Hak, O'nun dışındaki her şeyin ise helâk olacağını Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğunu bize şah damarımızdan daha yakın olduğunu nereye dönersek dönelim yanımızda olduğunu ilan etmektedirler. Bu düşünceler sûfilerin tekrarlar söylediği sözlerdir.⁶

Tasavvufta Allah inancı denilince akla marifet konusu gelir. Çünkü mutasavvıflar Allah'ı akılla tanımanın mümkün olmadığına O'nu ancak kendisini tanımasıyla tanıyabileceğimize kanidirler. Bu da ibadet, itaat ve manevî yükseliş sonucu O'ndan kalbe gelecek olan keşif, ilham veya ledünni bilgi sayesinde olacaktır. Bir bakıma mutasavvıflar keşif ve ilhamı akıl gibi hatta ondan daha önce bilginin kaynağı saymaktadır. Gazalîye (v.505/1111)) kaynaklık eden müelliflerden Haris Muhasibi de “ibret veya itibar” ile eşyaya bakmanın sonuçta Allah'ın yardımıyla keşif ve ilhama sebep olacağını belirtmektedir. Bu bilgiyi Hak Tealâ has kullarının gönlüne vasıtasız olarak verir.⁷

Buna bağlı olarak mutasavvıflar tahsil ile elde edilen bilgileri değil de ilham ile gelen bilgileri tercih ederler. Onlara göre yol, nefisle mücadele etmek, kötü sıfatlardan kurtulmak, bütün masiva ve dünya bağlarını kesmek ve Allah'a tam bir yönelişle yönelmekten ibarettir. İnsan ne zaman bunu yapsa Allah da onun kalbine yönelir ve onu ilminin nuruyla aydınlatır. O'nun rahmeti kalbe saçılır. Nur orada parlar.⁸

³ Hucvirî, a.g.e., s. 412

⁴ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 283

⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Haz.: Süleyman Uludağ: Doğuş Devrinde Tasavvuf), İstanbul, 1992, s. 62

⁶ Nicholson, a.g.e., s. 120

⁷ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 298

⁸ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 299-300

Ebu'l-Hüseyin en-Nuri'ye, Allah Tealâ'nın ilk farz kıldığı şey nedir? Diye sorulduğunda marifettir demiştir. Yine bu konuya 'Ben insanları ve cinleri bana ibadet etsinler diye yarattım' (Zariyat 51/56) ayetini delil getirir. Çünkü bu ayetin tefsirinde bana kulluk etsinler tabirini beni tanırsınlar şeklinde yorumlamıştır.⁹

Sülemi, Marifet Allah Tealâ'nın kullarına zatıyla bilinmesidir. Böylece Allah onlardan marifet ve şekil izlerini tamamen siler. Onlar artık o hale gelirler ki Allah'tan başkasını bilmezler ve O'ndan başkasını görmezler, der.¹⁰

İmam Gazali de insanın en mühim ayırıcı vasıflarından birisinin zat, sıfat ve fiiller bakımından Allah'ı bilmek olduğunu söyler Çünkü der, insanın kemali bu bilgiye bağlıdır. Bu sebeple dünya da en mühim bilgi ruhun hedefi olan marifetullaha sahip olmaktır. Zaten insan da Allah'ı tanımak için yaratılmıştır.¹¹

Ebu Said Harraz'a (v.286/899) 'Marifet nedir?' diye sorulur. O da; 'Marifet iki türdür. Biri Hak vergisidir. Diğeri kulun gayretiyle kazanılır.' Cevabını verir. Ahmet b. Ata ise 'Marifet ikidir. Hakk'ı tanımak, hakikati bilmektir. Hakk'ı tanımak O'nun vahdaniyetini kendisinin ortaya koyduğu isim ve sıfatlarla tanımakla olur. Hakikati bilmek, Allah'ın samedâniyyet ve rubûbiyyet sıfatlarını gereği gibi kavramanın ve gerçek marifete ermenin imkânsızlığını anlamaktır.' Çünkü Allah Tealâ 'insanların ilmi Allah'ı ihata edemez kapsayamaz' (Taha 20/110) buyurur.¹²

Hz. Ebubekir'in şu sözü Ahmet b. Ata'nın fikirlerini teyit etmektedir. Demiştir ki: 'Yüce zatını tanımak için kulun bundan aciz olduğunu anlamasından başka bir yol bırakmayan Allah'a hamdolsun.'¹³

Muhasibi marifeti, Allah'ın insana kendisini tanıttığı şeylerle insanın O'nu tanınması şeklinde tanımlar. O'na göre Allah'ın affedici, kudret sahibi, cebbâr, kerîm, azîm, hakîm vb olduğunu bilmek marifettir, yani Allah'ı tanımadır. Cüneydi Bağdadî'ye göre marifet: 'Hakk'ın ilminin varolduğu yerde insanın bilgisinin bulunmamasıdır. Marifet insanın en sonunda varacağı noktayı kalbinin görmesidir. Arifin bu noktada az veya çok herhangi bir tasarrufu yoktur.' Kalbin bu bilgisinde insanın müdahalesi söz konusu değildir.¹⁴

Sûfîler marifetin kendisinden çok onun sebep sonuç ve belirtileri hakkında açıklamalar yapmışlardır. Kuşeyrî'ye (v.465/1072) göre salık önce Hakk'ı O'nun sıfat ve isimlerini, fiillerini

⁹ Çelik, İsa, "Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı", Tasavvuf Dergisi, Ocak-Haziran 2004/12, Ankara, s. 28

¹⁰ Çelik, a.g.m., s. 28

¹¹ Çelik, a.g.m., s. 28

¹² Tusî, a.g.e., s. 33-34

¹³ Mekkî, a.g.e., c:III, s. 367

¹⁴ İbn Meserre, *el-Müntekâ*, (Çev.: Mehmet Necmettin Bardakçı: Müttakilerin Yolu), İstanbul, 1999, s. 102-103

tanır. Sonra ibadet ederek, çile çekerek nefisini arındırır. O'na yaklaşır. O zaman Hak kendisini ona tarif eder. Yani Hakk'ın kendi hakkında salike verdiği bilgidir marifet. Salik kendisine ve çevresine yabancılaştığı ölçüde Hak ile tanışır. Sûflere göre ulu ve yüce Allah hakkında tam anlamıyla marifet sahibi olmak yukarıda da belirttiğimiz gibi imkânsızdır. Bir insan O'nu tanımak için olanca gücünü harcadıktan sonra yalnızca O'nu tanımanın imkânsızlığını anlar. Böylece hakikî ve en mükemmel marifete ermiş olur.¹⁵

Hakka dair elde edilen bilgiye marifet denir. Bu marifet bilgisine sahip olması içinde önce kendini, nefisini bilmesi gerekir. “Men arefe nefsehu fegad arefe rabbehu” ifadesiyle belirtildiği gibi, kendini bilen rabbini bilir.

Nefisten hareketle, Allah'a ulaşmanın çeşitli ayetlerde destek gören bir yanı vardır: ‘Ufuklarda ve kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz ki böylece onun gerçek olduğu onlara iyice belli olsun... (Fussilet 41/21) ‘Ve nefislerinizde olanı görmüyor musunuz?’ (Zariyat 51/21) İnsanda Allah tarafından üfürülmüş bir ruh vardır. Bu ruhun insan bedenindeki faaliyeti sonucu iç gözlem veya enfusi seyir ile onun ait olduğu yer hakkında marifet denilen bir tür bilgi husule gelir. İnsanın hakikati olan bu ruh arifane bilme ile bilinirse onu üfleyene ait bilgi de kendiliğinden ortaya çıkar. Hac-ı Bayram-ı Veli'nin şu dörtlüğü bu konuya güzel bir örnek teşkil eder:

*Bayram özünü bildi
Bileni anda buldu
Bulan ol kendi oldu
Sen seni bil sen seni”*¹⁶

Yunus Emre'nin aşağıdaki meşhur kıtaları da bu konuyu en güzel ve veciz şekilde özetlemektedir:

*İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen
Bu nice okumaktır*

*Okudum bildim deme
Çok taat kıldım deme
Eğer Hakk'ı bilmezsen
Bu kuru laf demektir*

¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 234

¹⁶ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2004, s. 412-413

Sûfide ki Allah inancı, tasavvufun önemli konularından biri olan tevhit konusuyla iç içedir. Birbirini tamamlar niteliktedir. Tevhit, bir görme ve bir bilme halidir. Sûfî yalnızca Bir'i görür, yalnızca Bir'i bilir. O'ndan başka varlık olduğunu ne görür, ne bilir. Tevhidin hakikatine eren Bir'den başkasını unuttur. Halkın tevhidi Bir işitmek, aydınların tevhidi Bir bilmek, seçkinlerin tevhidi Bir görmektir.¹⁷

“Zünnûn Mısırî'ye tevhidin ne olduğu sorulunca, ‘tevhit Allah’ın eşyanın içine girmeyen kudretini, eşya ile bütünleşmeyen sanatını bilmek, her şeyin sebebini Allah’ın sanatı olduğunu ve O’nun sanatında bir arıza bulunmadığını kavramak göklerde ve yerde Allah’tan başka müdebbir olmadığını Allahın bizlerin vehim ve tasavvuruna gelen her şeyden ayrı ve farklı olduğunu bilmektir.’ Cevabını verir.¹⁸

İmanla ilgili güzel bir tanımda şöyledir. ‘İman, O’nun Zat’ının hakikatine vukufiyet değil varlığını kabulden ibarettir.’¹⁹ Kelâbâzi (v.380/990) ‘Şeyhlerinden birine imandan sormuş ve şu cevabı almıştır: ‘İman seni Allah’tan çeviren şeyleri kalbinden atarak bütün mevcudiyetinle O’nun davetine icabet etmen bu sayede hep Allah’a ait olan şeyleri görüp O’na ait olmayan şeylerden gaib olmandır.’ Aynı zata başka bir defasında yine imandan sorduğunda ‘İman, teklif etmeyi terk etmek ve zıddını yapmak caiz olmayan şeyler’ diye cevap almıştır.’²⁰

Sûfilerden biri: ‘İmanı sıhhatli olan kişi, kâinata ve orada bulunan şeylere değil sadece Hakk’a bakar. Onlara göre zira himmetin düşük oluşu Allah Tealâ hakkındaki bilgi ve marifetin az oluşundan ileri gelmektedir’ der. Bir başkası imanla ilgili olarak İmandaki doğruluk, Allah’a tazimde bulunmaktır, bunun meyvesi de Allah’tan hayâ etmektir diye bir açıklama getirirken; diğer bir sûfî ise: Allah’a inanmak, ulûhiyetini temaşa etmektir’, demiştir.²¹

Sufilere göre imanın hakikati nedir?

Çölde, Hızır’ın arkadaşlığını ‘sohbet ve arkadaşlıkta Hakk’a değil de Hızır’a itimat ederim ve tevekkülüm bozulur diyerek kabul etmeyen, İbrahim Havvas’a’ (v.291/904) imanın hakikati sorulunca şöyle cevap verir. İmanın hakikati yüce Allah’a olan tevekkülün ve güvenin muhafaza edilmesidir. Zira Hak Tealâ, ‘Eğer mümin iseniz Allah’a tevekkül ediniz’ (Maide 5/23) buyurmuştur.²²

Yine şeyhlerden biri, İmanın hakikati dördttür. Bunlar, sınırsız bir tevhit, kesintisiz bir zikir, niteliksiz bir hal ve vakitsiz bir vecddir, der. ‘Niteliksiz bir hal’ sözünün manasını şöyle

¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 353

¹⁸ Tusî, a.g.e., s. 28

¹⁹ Topbaş, a.g.e., s. 304

²⁰ Kelebâzî, a.g.e., s. 122

²¹ Çelikoğlu, Şahver, *Marifetullah*, İstanbul, 2001, s. 35

²² Hucvirî, a.g.e., s. 424

açıklar. Sûfinin vasfı halidir. O yüksek hallerden hiçbir hali vasf etmez ki o hal onun sıfatı olmasın. Vakitsiz vecd ise sûfinin belli vakitlerde değil bütün vakitlerde Hakk'ı müşahede etmesi demektir.²³

Sûfiler, imanın hakikatine ulaşip kalplerini Allah'ın tecelli yeri ve Allah'ın aynası haline getirmeye çalışırlar. Böyle bir iman da insanı ihsana götürür. İmandan ihsana yücelebilenler, bu ilâhî sırlar ışığında hakikat ve marifete nail olabilenlerdir. Böyle kullar kâinatın gözbebeği olurlar. Bunlar gerçek insan-ı kâmindirler. Daima ezel âlemini yani Mutlak Varlık'a vuslatı arar ve özlerler. Bu dünya onlar için âdeti bir gurbettir. Ama onlar bu âlemde kendi fani varlığından sıyrılmış, Hak varlığıyla var olduklarını bilmiş ve iradelerini Hakk'ın iradesine teslim etmişlerdir.²⁴

Bu hakikate vâkıf olup kendindeki görme, duyma, anlama, konuşma vs bütün sıfatları Allah Tealâ'nın sıfatlarının kırıntı kabilinden bir tecellisi olduğunu bilenler, hiçlik ikliminde marifet feyizleriyle yaşar ve gerçek imanın derin hazzı içinde fanileşerek 'Allah'tan başka varlık yoktur' derler. Kalpleri ve zihinleri irfanın zirvesinde 'Ya Rab sen nasılsan öylesin' hikmetiyle yoğrulur. Böylece onlar her türlü vehim ve vesveseden kurtulmuş bir kalb-i selim ile Rablerine vasıl olur veliler defterine yazılırlar.²⁵

II. SÛFÎ'DE PEYGAMBER İNANCI

Şan, şeref yücelik ifade eden risalet, 'Kesb veya cehd ile elde edilmeyen ulvî bir ikram, Rabbanî bir kısmet ve ilâhî bir lütuf,'²⁶ ya da gaybın sırlarına vakıf olmayı engelleyen perdenin kaldırılması ve Allah'ı bilme, Allah'ın nuruyla örtülü bulunan eşyanın mahiyetine basiret gözüyle nüfuz etme,²⁷ diye tanımlanır.

Peygamberler, yüce yaratıcının insandan istediği hayat ve ahirete hazırlık konusundaki ilahi hükümleri ve bilgileri insanlara birinci kaynaktan en doğru biçimde aktaran ve yaşayarak örnek olan Allah elçileridir

Bu dünya hayatını bir zindana, bir efsun sandığına benzeten Mevlâna, insanları buradan kurtaracak olanların ancak peygamberler olduğunu vurgulayarak şöyle der: Peygamberlerden, başka kim kurtarabilir halkı bu efsun sandığından. İnsan tutsak olduğu, bu sandıktan kurtulup hürriyetine kavuşmayı kölelik prangasının ayağından söküp atılmasını,

²³ Çelikoğlu, a.g.e., s. 35

²⁴ Topbaş, a.g.e., s. 308

²⁵ Topbaş, a.g.e., s. 331

²⁶ Gazalî, *Meâricu'l-Kuds*, (Terc.: Serkan Özburun: Hakikat Bilgisine Yükseliş), İstanbul, 1998, s. 112

²⁷ Ateş, a.g.e., s. 525

azat edilmeyi istiyorsa; kulları Allah'a ulaştırmaktan başka bir şey olmayan, peygamberlerin davetine icabet etmek zorundadır. Zira onlar insanlara hürlik yolunu gösterirler, kendilerine inananlara hürriyet bağışlarlar. Peygamberler hayatları boyunca Allah'ı, O'na inanmanın gereğini ve önemini, O'nun sıfatlarını, O'na nasıl kulluk edileceğini, O'nun rızasının nasıl ve hangi yollarla kazanılacağını insanlara öğretmeye çalışmışlar ve bu uğurda her türlü sıkıntıya katlanmışlardır. Bu onların aslı vazifeleridir. Zira insanlar kendi başlarına yaratıcıyı tanıyıp bilemezler. Bunun içindir ki Allah'ın peygamber göndermesi bir lütuftur.²⁸

Hz. Muhammed'in yaradılışın hem sebebi hem amacı olması, en büyük mucize olan Kur'an'ı Kerim'in Hz. Muhammed'e indirilmesi ve miraç hadisesini yaşaması, Allah'a ulaşılan yolda en büyük aracı olması, bütün imkânlarına rağmen yoksulluğu ve fakirliği tercih etmesi sâfîlerin peygamberle ilgili görüşlerinin temel konularındandır.

Mutasavvıflar Hz. Peygamberin, Allah isminden sonra Tanrı'nın en önemli ve asli kabul edilen Rahman isminin tecellisi olduğunu iddia etmişlerdir.²⁹

Hz. Peygamber onlara göre yaradılışın hem sebebi hem amacıdır. Bu düşünceyi daha geçerli kılmak için şu kutsi hadis zikredilir. Levlâke levlake lema halaktü'l eflâke (Sen olmasaydın yeri göğü yaratmazdım.)³⁰ Dünya, Resul-i Ekrem'de tecelli eden o ezeli aşk için yaratılmış ve Peygamber, olağanüstü konumunu vurgulayan şu sözlerle şereflendirilmiştir. 'Allah'ın yarattığı ilk şey benim ruhumdu. Daha Âdem kil çamur arası bir şeyken, ben Peygamberdim.'³¹

Hz. Muhammed'le nübüvvet tamamlanmıştır. Mutasavvıflar derler ki: "Rasul (sav) surette öteki peygamberlerden sonra ise de hakikatte onlardan öncedir." Bunu bir daire örneğiyle anlatmaya çalışırlar:

Zihinde noktalardan oluşmuş bir daire düşünülür. Kâğıt üzerine konan her nokta zihinde tasarlanan dairenin hakikati değil, bir görünümüdür. Dairenin hakikati tamamıdır. Her nokta dairenin bir vasfını taşır. Son noktadır ki dairenin bütün hareketlerini taşır. Son nokta ilk noktaya bitiştiği zaman daire tamamlanır. Bu yüzden son nokta dairenin hakikatine mazhardır. Aksi takdirde son nokta olmaz. Nübüvvet de böyledir. Son nokta Hz. Muhammed'dir. Dairenin hakikatini taşıyan Hz. Muhammed vücut itibariyle son ise de hakikatte öndür.³²

²⁸ Gürer, Dilâver, "Mesnevi'de Peygamber Kavramı ve Peygamberler", Tasavvuf, S.14, Ocak-Haziran 2005, s. 103

²⁹ Schimmel, a.g.e., s. 223

³⁰ Acluni, a.g.e., H.N.: 2123, s.164

³¹ Schimmel, a.g.e., s. 214

³² Ateş, a.g.e., s. 525-526

Bu düşünceler kitap ve sünnette dayanağı olmayan bazı uydurma hadislerle, mutasavvıfların zorlama yorumları sonucu oluşan düşüncelerdir.

Allah'ın Rasulünde sizin için güzel bir örnek vardır. (Ahzab 33/21) ayetinde de ifade edildiği gibi 'Peygambere benzemeye çalışmak her sadık Müslüman için zorunlu olduğundan dindar sûfilerin uğraşlarından biri hadis derlemek olmuştur ve birden fazla ünlü sûfînin adı, hadis ravileri silsilesi içinde geçer. Bunlardan biri olan Şirazlı Veli İbni Hafîf otuzdan çok üstadın hadis derlemiştir.'³³ Zaman geçtikçe mutasavvıf düşünürler ve şairler, onuncu hatta onbirinci yüzyıldan daha önce doğruluğu onaylanamamış bazı hadislerden yararlanmışlardır. Aynı zamanda hadis-i kudsilerin sayısı ki bunlar Kur'an'ın dışında birtakım vahiyler içeren hadislerdir, sûfîliğin Müslüman dindarlık üzerindeki etkisine paralel olarak artmıştır. Hadislerle uğraşmak bir yandan takdir edilirken diğer yandan da dolaysız deneyime inanan pek çok sûfînin itirazına uğramıştır. Okuma yazma bilmeyen Harakânî de (v.425/1034) 'Peygamberin vârisi, onun fiiline uygun hareket edendir. Kâğıt karalayan kişiler değil, demiştir.' Karalamak onu gözden düşürmek olarak görülür. Burada yararsız metinleri yazma sanatı için kullanılmıştır.³⁴

Hız. Muhammed'in 'Fakirliğimle iftihar ediyorum' hadisi daha sonraları birçok sûfî tarikâtının düsturu haline gelmiştir. Bu hadis genel olarak kabul edilen İslâm'ın kurucusunun bütün yaşamını, mütevazı ve yoksul bir şekilde geçirdiği ve artan zenginliğin onun alışkanlıklarındaki sadeliği değiştirmedeği görüşünü yansıtmaktadır.³⁵

Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti, tasavvuf yolunun vatandan ayrılıp tekrar oraya dönmesinin ilk örneğini oluşturur. Yani ruhun Allah'tan yola çıkıp, gene Allah'a dönmesinin mikrokozmosmik bir tasviridir. Ancak böyle bir yolculuk insanı mükemmelliğe ulaştırabilir, denir.³⁶

Hız. Muhammed'in ehl-i beytine de özel bir önem verilmiştir. Bu düşünceden yola çıkarak zaman zaman sûfî hırkasının, Peygamber'in, ailesine giydirdiği 'bürde'den esinlenilerek geliştirildiği yorumu yapılmıştır. Böylece sûfîler ehl-i beytten biri oluyorlardı. Şiilikte sık görülen Peygamber (sav)'in ailesine gösterilen büyük saygı sûfî çevrelerde de görülür. Peygamber (sav)'in soyundan gelenlere, seyyidlere gösterilen saygı da bundandır.³⁷

Miraç hadisesi ve Kur'an-ı Kerim mucizesi, sûfîlerin önemli görüşler sundukları konulardandır. Miraç olayını sûfîler Hız. Peygamber (sav)'in mistik deneyimi ve kendilerinin de

³³ Schimmel, a.g.e., s. 219

³⁴ Schimmel, a.g.e., s. 220

³⁵ Arberry, a.g.e., s. 24

³⁶ Schimmel, a.g.e., s. 220

³⁷ Schimmel, a.g.e., s. 221

takip etme arzusu duydukları bir örnek olarak görürler. Bu nedenle tasavvuf konusundaki en ünlü ve yetkin Arapça eserin yazarı Ebu'l Kasım el Kuşeyrî (v. 465/1074)'nin bu konuda ayrı bir eser yazması önemlidir.³⁸

Hz. Peygamber (sav) miraca çıktığında rabbi ile baş başa kaldığı anda başından geçenleri şu sözlerle anlatır: 'Hiçbir yaratılmış varlığın hatta -saf ruh Cebrail'in bile erişemediğine eriştim. Allah ile vakit geçirdim.'; Cebrail bile âşık ile maşuk arasında bir örtü sayılmaktadır. İşte Peygamber'in 'Li ma'a Allah vakt' (Allah'la vakit geçirdik) sözü sûfiler tarafından, yaratılmış zamandan kopup Allah'taki Ezeli ve Ebedi Şimdi'ye ulaştıkları anı, *vakt* deneyimlerini göstermek için sık sık kullanılır. Bu anda Cebrail de dâhil olmak üzere her şey dışarıda kalır ve deneyimleri sırasında fena olurlar. Hz. Muhammed miraç olayında yaşadığı bu olağanüstü hali ve tarif edilemez duygularını, kıldığı namazlarda bulmaya çalışmıştır. Namaz bu açıdan nefsinin pisliklerden arındırarak, rabbinin huzuruna çıkmaya çalışan bütün Müslümanlar için çok önemli olmuştur. Tasavvuf ehli de mirac olayını kendi vecd ve istiğrak yaşantılarına uygulamışlardır. Beyazid Bistâmi, gök âlemleri arasındaki tasavvufi yükselişini anlatırken mirac kavramını ilk kez kullanmış ve başka pek çok kişi de onu izlemiştir.³⁹

Sûfiler Hz. Muhammed'den Kur'an'da ümmî diye söz edilmesinin, gizli bir tasvufi anlamının olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre ancak dışardan aldığı eğitimle bozulmamış bir zihin ve Meryem'in bakir bedeni kadar saf bir kalbe sahip bir insan, ilahi sözün muhatabı olmaya layıktır.⁴⁰

Tasavvufta peygamberle ilgili konulardan biri de veli nebi üstünlüğü meselesidir. Bu tartışmayı ilk başlatanlar Riyâh, Kelîb gibi zındık zahidler ve Küfe imamiyesinin sûfileridir. Bunların hepsi velileri nebilerden üstün tutmaktadır. 'Allah'ın öyle velileri vardır ki nebi ve şehid olmadıkları halde nebiler ve şehidler onlara gıpta ederler' hadisini delil getiren Hakim Tirmizî de bu görüşe meyletmiştir. Fakat Ehl-i Sünnet, nebilerin velilerden üstünlüğüne ve velâyetin nübüvvetin bir uzantısı ve daimî bir teyidinden ibaret olduğunda ittifak etmiştir. Çünkü nübüvvet son nebinin vefatıyla sona ermişken velâyet kesintisizdir. Veliler, nebilerin halifeleri ve kendisinden sonra mukaddes meşaleyi taşıyacak manevî varisleridir. Hucvirî şöyle der: 'Allah Teala nübüvvet delilini günümüze kadar devam ettirmek istedi. Hak, onunla daimîlik kazansın ve nebinin nübüvvet hakikati gözüksün diye, velileri bu burhanı ortaya çıkarmanın vesilesi yaptı.' Hucvirî yine bu konuyla ilgili şunları ifade eder. 'Nebiler sûfi velilerden farklı ve özellikli velilerdir. Onların velâyetleri, daha başlangıçta Allah'a vasıl

³⁸ Arberry, a.g.e., s. 27

³⁹ Schimmel, a.g.e., s. 217-218

⁴⁰ Schimmel, a.g.e., s. 217

olmayla gerçekleşir ve onlar bütün varlıklarıyla her şeyde Allah'ı müşahede ederler. Sûfî veliler ise Allah'a kavuşmak ve O'nu müşahede etmek için sürekli sülûk halindedirler. Yolda olan salik ise vuslata erene eşit değildir. Bu sebeple nebiler, velilerden üstün olmaktadır.⁴¹

Dolayısıyla sûfîlerin genel kanaatine göre peygamberler en üstün insanlardır. Derecesi ne kadar yüksek, kadr u kıymeti ne kadar yüce olursa olsun, insanlardan ne bir sıddık ne bir evliya ne de başka biri fazilet yönünden peygamberlere denk olamaz. Beyazıd Bistamî: 'En büyük veliler olan sıddıkların son halleri, peygamberlerin ilk halleridir. Peygamberlerin son halleri için ise ulaşılabilecek bir hudut yoktur' demiştir. Yine O: 'Eğer Hz. Peygamber'den ve O'nun manevi azametinden bir zerre halka görünse arş altında bulunan hiçbir şey bunu taşıyamazdı' demiştir.⁴²

Rasulüm de ki eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. (Al-i İmran 3/31) "Kul farzları yerine getirmekle Allah'a, sünnetine uymakla Hz. Peygamber'e itaat etmiş olur. Kul dünyada bid'atlardan uzaklaşıp Rasulullah'ın ahlâkı ile ahlâklanırsa Allah onu sever. O kul yarın kıyamette Hz. Peygamber (sav) ile onun makamında beraber olur."⁴³

Bu ayet ve hadislere rağmen ilk mutasavvıflardan kimileri Allah'a olan sevgilerinin Peygamber için özel bir sevgiye yer bırakmadığını söylerler

Sûfîlerden birisi bir gece Rasulullah'ı rüyada görür. Hz. Muhammed ona beni seviyor musun diye sorar? Bunun üzerine sûfî, 'lütfen beni mazur gör. Zira Allah sevgisi senin sevginden alıkoymuştur', cevabını verir. Hz. Muhammed de o zaman 'her kim Allah'ı severse, aslında beni sevmiş olur' der.⁴⁴ Şöyle de denilebilir. Rasulullah'ı sevmek Allah'ı sevmek demektir. Bu düşünce daha sonraları sûfîlikte fena fi'r-rasul kuramıyla ifade edilmiştir. Mutasavvıf, Allah'a giden yolda dosdoğru ilerlemektedir ve bu yolda önce, Peygamber'in temsilcisi olan manevî kılavuzda yok olmalı sonra da fena fi'r-rasul, yani peygamberde yok olmalıdır. Bunu da gerçekleştirebilirse fena fi'l-Allah'a ulaşmayı umabilir.⁴⁵

"Çünkü peygamberler Hak âşıklarıdır. Mayaları Hak zevkiyle yoğrulmuştur. Bu maya aşktır, muhabbettir. Bu aşk öyle bir denizdir ki gökyüzü bile onun ancak bir köpüğü mesabesindedir. Göklerin dönüşü aşk dalgasındandır. Aşk olmasaydı dünya donar hayat

⁴¹ Afifi, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf*, (Çev.: Ekrem Demiri, Abdullah Kartal: İslâm'da Manevî Hayat), İstanbul, 2004, s. 268-270

⁴² Kelâbâzî, a.g.e., s. 103

⁴³ Mekki, a.g.e., s. 357

⁴⁴ Schimmel, a.g.e., 213

⁴⁵ Schimmel, a.g.e., s. 214-215

dururdu. Bu aşk en yüce noktasına peygamberde ulaşır. Onlar rablerine âşık olmanın verdiği sarhoşluk içerisindeyler.⁴⁶ İşte bu yüzden peygamberi sevmek Allah'ı sevmektir.

Bu görüşler, -Allah'a olan sevgilerinin Peygamber için özel bir sevgiye yer bırakmadığı söylenen- elbette ki sûfîlerin genel kanaati değildir. Onun ahlakıyla ahlaklanmaya çalışan, her sünnetini hayatına yerleştirmeye gayret gösteren sûfîler de vardır.

Ebu Tayyib Ahmed b. Mukatil Akkî Bağdadî anlatır: 'Şiblî'nin öldüğü gün Cafer Huldî'nin yanında bulunuyordum. Bu arada yanıma Şiblî'nin hizmetine bakan Bundar Dineverî geldi ve Şiblî'nin ölümünü haber verdi. Cafer sordu: 'Ölüm anında onda ne gibi haller gördün?' Bundar dedi ki: 'Dili tutuldu, alnı terledi ve bana abdest aldır diye emretti. Ben de ona abdest aldurdum. Abdest sırasında sakalını hilâllemeyi unutmuşum. Elimi tuttu ve parmaklarımı sakalına götürerek hilallettirdi. Cafer bunları duyunca ağladı ve şöyle konuştu: 'Dili tutulmuş, alnı terlemiş ve ruhunu teslim etmek üzere bulunan bir adamın abdest sırasında sakalını hilallemeyi bile unutmaması hakkında daha ne söylenebilir dedi!''.

Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse işte onlar Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerle beraberdirler.' (Nisa 4/69) ayetince Peygamberin sünnetine sıkı sıkıya bağlı yaşamlarının yanında sözlerini ve emirlerini de yaşam düsturu haline getirirler.

Ebu Osman Said b. Osman Hirî'nin şöyle dediği rivayet edilir: 'Nefsine söz ve davranış olarak sünneti emredebilen kimse hikmet konuşur. Nefsini kavlen ve fiilen heva ve heveslerinin esiri haline getirenin ağzından ise, ancak bid'at sözler çıkar. Çünkü Allah Teala O'na itaat ederseniz doğruyu bulursunuz'' buyurur. Yine Zünnûn'a sorarlar: 'Marifet-i İlâhiyye'ye nasıl eriştin?' Şu karşılığa verir. Allah'ı Allah sayesinde tanıdım. Yani Marifet-i İlâhiye bana Allah'ın ihsanıdır. Masivayı da Allah Rasulü sayesinde öğrendim.⁴⁷

“Sehl b. Abdullah der ki: 'Kitap ve Sünnet'in kabul etmediği her türlü keşf ve vecd batıldır. Ebu Süleyman Dârânî de (v.215/830) şöyle konuşur: 'Hakikate ait bazı keşfi bilgiler kırk gün süreyle kalbimi sarar; ben iki şahit olmadan gönlüme girmesine izin vermem. O iki şahit Kitap ve Sünnettir,' der.⁴⁸

Kamil insan örneğinin en büyük temsilcisi olan Hz. Muhammed sûfîler, için en güzel örneği teşkil etmiştir. Sözleriyle davranışları ve yaşam tarzıyla hep takip edilen Rasulullah, Allah'a giden yolda sûfîleri hep ileriye götürmüştür. Tabiata ve eşyaya marifet nuruyla bakan

⁴⁶ Dilâver, a.g.e., s. 107

⁴⁷ Tusî, a.g.e., s. 105

⁴⁸ Tusî, a.g.e., s. 105

insanların kurtuluşları, ancak Hakk'ın bir lütuf olarak gönderdiği peygamberlerin yoluna sıkı sıkıya uymakta, O'nu ve peygamber varislerini rehber edinmektedir.

III. SÛFÎ'NİN AHİRET İNANCI

İnsan madde ve manadan oluşur. İnsanı değerli kılan tarafı ise Allah'tan bir nefha taşıyan ruhi manevi yönüdür. Tasavvufun amacı da beden ve maddi isteklerin odak noktası olan nefsin, kemale ermesi; onun, ruh seviyesine çıkmasıdır. Bu da tasavvuf düşüncesinin temelini teşkil eden ihsan derecesini yakalayabilmekle olur. Kişi bütün gayretiyle, nefsiyle mücadele edip benliğini öldürerek Hakk'ta dirilir. İşte bu noktada ölüm hayatın sonu değil, gerçek hayatın başlangıcı olur.

Tasavvuf düşüncesinde dünya hayatı olumsuz bir özelliğe sahiptir, o ahirete, hazırlanma yeridir. Dünya hayatı, maddenin ve beden hâkimiyetinin geçerli olduğu âlem olduğu için ruhun da hapisanesidir. O bakımdan dünya ruhun hapisanesidir. Sûfilere göre dünya 'seni Rabbinden alıkoyan şeydir.' Dolayısıyla kötülener dünya arz, yeryüzü, alış-veriş, karşı cins değildir. Hak'tan gafil olan insan manen ölü sayılır. 'İnsanlar uykudadır. Öldükleri zaman uyanırlar.' sözü hem maddî hem manevî ölüm için geçerlidir.⁴⁹

Gerçek hürriyet ancak kalbin Allah hariç her şeyden kurtulmasıyla gerçekleşir. Yani hakikî hürriyet kulluktur. Nefsine esir olma zincirini kıramayan asla hür değildir ve manen ölüdür. Gerçek hayat bu esaretten kurtulmak, ruhun istiklâl kazanması ve ilâhî nurla aydınlanmasıdır. Gerçek hayat beşeriyetten ölmek ve Hak'la dirilmektir. Hüseyin b Mansur el-Hallâc (v.309/922) şöyle seslenir:

"Beni öldürünüz dostlarım, benim hayatım ölümümüdür. Benim hayatım ölmek ölümüm yaşamaktır." Bu inanca sahip insan, ölmeden evvel öldüğüne göre o ebedîdir.⁵⁰

Tasavvufta ölmeden evvel ölünez tavsiyesi âdetâ bir emr-i zarurîdir. Şemseddin Sivasî'nin deyişle:

'Mûtû kable en temütü' sırrına mazhar olan

Gördü onlar haşr u neşri nefha-i sûr olmadan

Gerçek hayat ondan sonra ulaşılacak hayattır. Hak'la dirilmek ağırlıklarını atmış ve hür olarak, âdetâ ilâhî bir kişilikle hayata devam etmektir. Buna 'beka billâh' denir. Ölmeden dirilmek, boşalmadan dolmak, terk etmeden bulmak yoktur.⁵¹

⁴⁹ Demirci, a.g.m., s. 11

⁵⁰ Demirci, a.g.m., s. 12

⁵¹ Demirci, a.g.m., s. 10

Tasavvufî düşüncede ölüm sevgiliyle karşılaşma ve vuslat anıdır. O bakımdan korkulan değil arzu edilen bir şeydir. İlâhî aşk ne kadar kuvvetli olursa karşılaşma arzusu o kadar şiddetlidir. Allah aşkı tasavvuf inanişinin odak noktası olduğuna göre hangi türü olursa olsun ölüm kavuşmanın yegâne vasıtasıdır. Ölümü vuslat gecesi sayan Hz. Mevlâna şöyle der: ‘Canı sen aldıktan sonra ölmek şeker benzer. Seninle olduktan sonra ölüm tatlı candan da tatlıdır.’ Konuyla ilgili olarak Yunus Emre’nin bir beyti de şudur:

*‘Ko ölmek endişesin âşık ölmez bakidir
Ölmek senin nen ola çün canın ilâhîdir’⁵²*

Sûfî bütün hayatı boyunca Allah’la olan münasebetlerini güzel bir çizgide devama gayret eder. Bunu uhrevî mükâfat için yapmaz. Efendisine yakın olmasına fazla sevinmez ve buna güvenmez. Onda kifayetsizlik, Allah’a muhtaçlık (fakr) hali her zaman canlıdır. Ölümünden sonrasına ait korku bundandır. Sû-i hâtîme korkusu âriflerin kalbini parçalar. Can çekişen Bîşr Hafî’ye (v.227/832) ‘Hayatı seviyor musun?’ demişler. O da: ‘Yüce Allah’ın huzuruna çıkmak cidden zor oluyor’ demiştir.⁵³

Cüneyd’e ‘Ebu Said Harrâz ölümü, anında vecd ve coşku içindeydi. Bunun sebebi ne olabilir?’ denildiğinde, Cüneyd şu karşılığı verir: ‘Ruhu O’na iştîyakla uçan kimsenin halinde şaşılacak ne var ki?’⁵⁴

“Kim Allah’a kavuşmayı severse Allah da ona kavuşmayı sever. Kim de Allah’a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz.”⁵⁵ Bu hadisle ilgili olarak arif devamlı ölümü hatırlar. Çünkü ölüm sevgiliyle buluşma zamanıdır. Seven sevgiliyle buluşacağı günü hiç hatırlıktan çıkarmaz.⁵⁶

Cüneydi Bağdadî’ye ‘La ilâhe illallah’ de deyince ‘Onu unutmadım ki hatırlayayım’ der ve sonra şu manadaki şiiri okur: ‘O kalbimde hazır haldedir, orayı imar eder, O’nu unutmuş değilim ki hatırlayayım O benim mevlâmdır, dayandığım varlıktır, O’nun ne kadar çok nimetine mazhar olmuşumdur.’⁵⁷

Mutasavvıflar ‘ölmeden evvel ölmek’ şeklindeki anlayışı geliştirerek her nefesi son nefes bilip ölüme her an hazır olmanın yollarını aramışlardır. Tefekkür-i mevt bir bakıma her nefesi son nefes bilmektir. Tefekkür-i mevt ‘Hesaba çekilmeden evvel kendinizi hesba çekiniz’

⁵² Demirci, a.g.m., s. 13

⁵³ Demirci, a.g.m., s. 14

⁵⁴ Tusî, a.g.e., s. 215

⁵⁵ Müslim, Ebu’l Hüseyin Müslim b. el Haccac el Kuşeyri en Nisabûri, *Sahih*, İstanbul, 1981, I-III Zikir, 5

⁵⁶ Gazalî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, (Terc.: Ahmet Serdaroğlu), c.IV, İstanbul, 2002, s. 805

⁵⁷ Demirci, a.g.e., s. 16

hadisinin ışığında insanın amellerini tartması, ölümü hatırlayarak nasıl hesap vereceğini düşünmesidir. Kalplerdeki dünya sevgisini, kafalardaki masiva ilgisini azaltmasıdır. Bedenin ruha verdiği bulanıklığı atmasıdır.⁵⁸

Mutasavvıflara göre cennet Allah'ın rahmetinin, cehennem de Allah'ın gazabının bir göstergesidir. Rahmet varlığın ayıdır. Varlık da nurdur. Yokluk ise zulmettir. Zahirî nimetlerin bulunduğu ameller cenneti mevcut olduğu gibi, manevî nimetlerin bulunduğu ruhanî cennet de vardır. En makbul cennet ruhun yüce bilgilerle beslendiği ruhanî cennettir.”⁵⁹

Mutasavvıflar cehennemi Allah'ın gazap sıfatının eseri olarak görürler. İlimden uzak kalmak, kötü huyların esiri olmak da bu gazap cehenneminin bir derecesidir. Ebedî gazap, ahiretteki cehennemdir. Gazabın bu halini bize peygamberler haber vermiştir. Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. Eğer rahmeti gazabından üstün olmasaydı yalnız Âdem'in şahsında yaptığımız günah bizi yok etmeğe kâfi idi derler. Nitekim yüce Allah, 'Eğer Allah insanları yaptıklarıyla cezalandıracak olsaydı yeryüzünde bir tek canlı bile bırakmazdı.' (Fâtır 35/45) buyurmuştur. Allah'ın rahmeti dolayısıyla o âdil Hâkim'in hükmü kıyamet gününe kalmıştır.⁶⁰

Dünyada geri kalan gazabın hükmü ahirette meydana çıkacaktır. Gazabın da iç yüzü rahmettir. Konevî'ye göre cehennem de yine Allah'ın gazabı içindeki rahmetidir. Çünkü Allah, kullarını temizlemek için cehennemi yaratmıştır. Elem ve azap, cehennemin kendisinde yoktur. Ondaki elem ve ıstıraplar, oraya girecek insanların ve cinlerin yaptıkları amellerden meydana gelir. Bu azabı insanlar ve cinler oraya girdikleri zaman duyacaklardır. Çünkü insanların beraberlerinde götürdükleri amelleri o şekli alacaktır.

Ariflerden birisi demiştir ki: 'Ariflerin en büyük perdesi cennettir. Allah'ı bırakıp cennetle uğraşmak büyük musibettir.' Bir diğer arif de şöyle demiştir: 'Sûfler cennet nimetlerinden lezzet almazlar. Çünkü Hak Teala ruhu kuşattıktan sonra ona başkası malik olamaz.'⁶¹

Netice olarak sûfler cennete girme arzusuyla ibadet ve itaat etmeyi aşığı bir mertebe olarak görürler. Sırf Allah'ın rızasına ermek için ibadet ve taat ederler. O'nun rızasına ermek için ve Hakk'ı müşahede için, zihinlerinden ve kalplerinden yanlış duyguları atmaya çalışarak dünyayı da ahireti de terk etmeye gayret gösterirler.⁶²

⁵⁸ Tusî, a.g.e., s. 558

⁵⁹ Ateş, a.g.e., s. 541

⁶⁰ Ateş, a.g.e., s. 542

⁶¹ Ateş, a.g.e., s. 546

⁶² Ateş, a.g.e., s. 545

İKİNCİ BÖLÜM

SUFİ VE HAYAT

I. SÛFİNİN TASAVUFİ TERBİYESİ

Tasavvuf, zahirî ilim ve hakikatlerle donanıplı gönül ikliminde daha ötelere vâsıl olabilmektir.

Sûfî, Allah'a kavuşma istidadı kazanmak için, ahlâkını temizleyip güzelleştirmeye yani kötü huylardan arınıp iyi huylar edinmeye, nefsinden Hakk'a yolculuğa çıkan bir yolcudur. Bu yolculuk kişisel arzu ve isteklerini yok edip kendini ilâhî iradenin hâkimiyeti altına sokarak insan-ı kâmil mertebesine varmak içindir.

Bu yolculuğu Kâşânî (v.730/1330) 'Allah Tealâ'nın cemalinin tecellisi için kalp evini ağıyardan temizleme şeklinde tarif eder'¹ 'Nefsinden Hakk'a doğru yolculuğa çıkan salık yol ve mertebe katettikçe kesretin hicabı kalkar ve vahdetin yüzü görünür.'² Ama bu çok meşakkatli bir iştir. Nefsini mevki ve makam sevgisinden, kin ve hasetten, kibir ve cimrilikten, gösterişten, yapmacıklıktan, hırs ve tamahtan kısaca yerilen bütün kötü ahlâktan temizlemesi gerekir. Rabbinden başka her şeyden yüz çevirmesi, yalnız O'na yönelmesi, kalbini ve fikrini O'na hasretmesi lâzımdır. 'Bu zorlu yol İbn Arabî'nin dediği gibi ilimle değil hal ile gidilebilecek bir yoldur.'³ İşte saliki Hakk'a vuslata hazırlayan ahlâkî eğitime, tasavvufî eğitim ya da seyr u sülûk denir. Bu yolculuğun evveli sülûk nihayeti ise vusuldür.⁴ Vusulle neticelenen salikin talip olduğu bu uzun ve çetin yolculuk, tevbe ile başlar.

A. TEVBE

Tevbe, kötüden iyiye, çirkinden güzele, zararlı olandan faydalı olana, Allah'ın gazabından O'nun rızasına, yani kısaca sûfîlerin deyimiyle, şeriatın yerdiği şeylerden övdüğü

¹ Selvi, a.g.e., s. 286

² İz, Mahir, *Tasavvuf*, İstanbul, 2001, s. 172

³ İz, a.g.e., s. 171

⁴ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 183

şeylere dönüş olarak nitelendirilir. Bu dönüş aynı zamanda beraberinde yönelişi de getirir. Kötülükten dönüş iyiliğe yönelişle tamamlanmalı, günahı terk ediş sevaba girişmekle mana bulmalıdır. Aksi takdirde sadece dönüş bir anlam ifade etmez.⁵

Her türlü kötü halden iyi hale dönüş olarak tanımlanan tevbe, Allah yoluna giren kimselerin ilk makamı olarak görülür.⁶

Allah ile insan arasındaki perdelerin kalkmasına vesile olan ilk makamdır. Vahdet hayatının kapısı olarak nitelendirilen tevbe, ruhun selameti için, mü'mini Allah'tan ayıran günahın, zararlı olduğunu idrak etmekten doğmuştur. Çirkinliğinden ve kötülüğünden dolayı günahı terk etme, Alah'ın sınırlarını aşmaktan dolayı üzüntü ve pişmanlık duyma ve vakit geçirmeksizin salih amel işleyerek, Allah ile arada perde olan o günahı yok etme gayretidir tevbe.⁷ Hakikat ehli olan sûfiler, hakiki bir tevbenin gerçekleşmesi için, pişmanlığı yeterli görürler. Tevbenin diğer şartları bu nedametten sonra gelir derler.⁸

Tevbe temizlenmenin ve Allah'a ulaştıracak yolun ilk şartı, makamların başı olsa da, insanın temize çıkarılamayacak bir nefis taşıması özelliğinden dolayı, makamların ortası ve sonudur da. Ömrü boyunca bırakmadığı tevbeyi, sûfiler şu tanımlarla izah etmişlerdir.

Rüveym; 'Tevbe, tevbeden tevbe etmek' manasına gelir demiştir. Bunun manası Rabia'nın şu sözünün manasının aynısıdır: 'Allah'tan af dilerim, sözündeki samimiyetimin azlığından istiğfar ederim.' Yine İbrahim Dekkâk tevbeyi farklı bir şekilde tanımlar. 'Tevbe eskiden Allah'a yüz değil kafa olduğun gibi, şimdi de kafa değil yüz olmandır yani eskiden O'na sırt çevirdiğin gibi şimdi de yüz çevirmendir,' der.⁹

Ebu Hüseyin Nuri de kendisine tevbeden sorulduğunda şu cevabı verir. 'Allah dışındaki her şeyden tevbe etmendir'¹⁰ yani tevbesi, Allah'tan başkası aklına geldiği içindir.

Ebu Hasan Buşenci (v.348/959) ise 'Günahını hatırladığın vakit hatırlamış olduğun günahın halâvetini bulamaz ve bu hatırlamadan bir haz almazsan işte tevbe budur. Çünkü günah esefle veya rağbetle hatırlanır,'¹¹ der.

Sûfiler arasında birbirine zıt görünen tanımlar da olmuştur.

Sehl b. Abdullah Tüsteri; (v.283/896) 'Tevbe nedir?' sorusuna 'günahı unutmamandır' derken Cüneydi Bağdadî aynı soruya 'günahı unutmandır' şeklinde cevaplamıştır. Bu sözleri

⁵ Uludağ, Süleyman, *İnsan ve Tasavvuf*, İstanbul, 2001, s. 105

⁶ Tusî, a.g.e., s. 43

⁷ İbn Meserre, a.g.e., s. 124

⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 187

⁹ Kelâbâzî, a.g.e., s.141-142

¹⁰ Tusî, a.g.e., s. 43

¹¹ Huevirî, a.g.e., s. 435

nakleden Serrâc, Sehl'in tanımının müridlerin tevbesi, Cüneydin tanımının da, günahını hatırlamayan hakikat mertebesine ulaşan sûfilerin tevbesi olduğunu belirtir.¹²

Sehl b. Abdullah şöyle der; 'Tevbe ilerde yaparım sözünü terk etmek ilâhî emir ve nehiyelerin gereğini derhal yerine getirmektir' demiştir. Tevbenin ne olduğu sorulan Ebu Hafs da: 'Kulun tevbede bir rolü yoktur. Tevbe Allah'tan kula bir vergidir. Kuldan değildir demiştir'¹³

Hak Teala ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'e şöyle vahyetmiştir.

Ey Âdem sen, cennetten ayrılmana sebep olan bir davranışta bulunman sebebiyle zürriyetine yorgunluk ve sıkıntıyı miras bıraktın. Aynı şekilde onlara (özür dileme ve hatayı kabul etme fazileti olan) tevbeyi de miras bıraktın. Zürriyetinden her kim ki senin gibi tevbe ederse sana icabet ettiğim gibi icabet ederim. Ey Âdem tevbekâr olanları duaları kabul edilmiş, güler yüzlü ve müjde verilmiş olarak kabirden mahşere getirerek haşredeceğim.¹⁴

Bir adam Râbiatü'l-Adeviyye'ye: 'Benim çok günahım var acaba tevbe etsem kabul edilir mi?' deyince Rabia: 'Hayır o seni affederse tevbe edersin (O seni affetmedikçe tevbe edemezsin) tevbe senden değil, O'ndan sanadır', demiştir.¹⁵

Cüneydi Bağdadî: 'Allah'ım senden tevbeyi değil, tevbe etme hevesini diliyorum' der.¹⁶

Haris Muhasibi de: 'Hiçbir zaman Allah'ım senden tevbe talep ediyorum demedim, fakat senden tevbe etme arzusunu ihsan etmeni istiyorum,' demiştir.¹⁷

Zunnûn: 'Halkın tevbesi gûnahtan, evliyanın tevbesi gafletten nebilerin tevbesi başkalarının nail oldukları şeye ulaşmaktan aciz olduklarını görmekten olur,' demiştir.¹⁸

Hata işlemek kötü, çirkin; hatadan doğruya dönmek iyi ve güzeldir. Umumun ve halkın tevbesi işte budur. Doğru olandan daha doğru olana rucû etmek himmet ehli olanlar derecesinde bulunanlar için güzel bir şeydir. Bu da havasın tevbesidir. Havasın gûnahtan tevbe etmesi de imkânsızdır. Neftsen Hakk'a rucû etmek muhabbet derecesinde olur. Böylece salik âlâ bir makamın afetinden tevbe ettiği gibi âli bir makamda duraklamaktan da tevbe eder; makamları ve halleri görmekten de tevbe eder.¹⁹

¹² İbn Meserre, a.g.e., s.127

¹³ Ateş, a.g.e., s.160

¹⁴ Kuşeyrî a.g.e., s. 192

¹⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s.

¹⁶ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s.108

¹⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s.190

¹⁸ Kelâbâzî, a.g.e., s.142

¹⁹ Hucvirî, a.g.e., s. 433-434

Zunnûn başka bir seferinde de ‘Tevbenin hakikatı, bütün genişliğe rağmen dünyanın, tevbe edenin başına dar gelmesi, yeryüzünde kararının kalmaması, sıkılmak, Allah’ın o üç kişi hakkında: ‘Canları öyle sıkıldı ki Allah’tan yine O’na sığınmaktan başka çare olmadığını anladılar da Allah, tevbe etmeleri için onları tevbe etmeye yöneltti.’ (Tevbe 9/118) ayetinde anlatıldığı gibi sıkıntıdan kararsız hale gelmektir.’²⁰ Diye bahsetmiştir.

İmam Gazali de tevbeyle ilgili olarak şu açıklamalarda bulunur: Tevbe demek şehvi arzuları terk etmek değildir. Tevbenin tamamı geçmişi telâfi iledir. İnsanoğlunun peşinden gittiği şehvetinden kalbine bir zulmet yükselir. Nitekim aynaya bakan insanın nefesinden, aynanın camı puslandığı gibi, kalb de günahlardan puslanır. Şehvet zulmetleri çoğaldıkça kalp kararır ve körleşir. Bununla ilgili olarak Yüce Allah: ‘Hayır, (hakikat öyle değil) bilakis onların kazanmakta oldukları (masiyetler) kalplerini paslandırmıştır.’ (Mutaffifin 83/14) buyurmuştur. Aynanın yüzündeki kirler uzun zaman orada kalınca leke yapıp camı bozarlar ve cam eski cilasını kaybeder. Gönüldeki bu kara lekelerde orada uzun müddet kalınca iz yapar ve yerleşirler. Artık bundan sonra kalbi temizlemek için yalnızca şehvetlerin peşinden gitmemek, yeterli değildir. Tâat ve ibadetler de kalbi temizler. Taatin nuru ile masiyetin zulmeti kaybolur.²¹ Zira ayet-i kerimede ‘İyilikler, kötülükleri giderir.’ (Hud 11/114) buyrulur.’

Gazali tevbeyle, günahın zararlarını öğrendikten sonra pişmanlık duyup onları terk etmek şeklinde tarif eder. Tevbeyi, Allah’ın ve kulların hakları olmak üzere iki kısımda inceler. Allah’ın emirlerini yapmayanların veya yasaklarını işleyenlerin, pişmanlık duyup samimi bir şekilde yaptıkları tevbenin kabule şayan olduğunu belirtir. Kul haklarına tecavüz edenlerin tevbelerinin kabul edilmesi için kul haklarını ödemelerini şart koşar.²² Bu şekilde tevbe edenlerde ayet-i kerimede ki müjdelere muhatb olur. ‘Ey iman edenler! Nasuh, samimi bir tevbe ile Allah’a tevbe ediniz. Umulur ki Rabbiniz günahlarınızı örter ve sizi altlarından nehirler akan cennetlere koyar.’ (Tahrim 66/8)

Tüsterî bu ayeti şu şekilde yorumlar. Tevbe-i nasuh, günahı bir daha işlememektir. Çünkü o kişi dost ve sevgililerden olmuştur. Seven, sevilenin sevmediği bir şeyi işlemez.²³ Nasuh tevbesiyle ilgili olarak Filibeli Bezmi’nin şöyle bir beyti vardır.

*Tevbe ettimki etmeyem tevbe
Tevbeye tevbe-i nasuh olsun*

²⁰ Ateş, a.g.e., s.161

²¹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, c: 4, s. 21-22

²² Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’ d-Dîn*, c: 4, s. 34-38

²³ İbn Meserre, a.g.e., s.127

Hasan Basrî'ye nasuh tevbesinin ne olduğu sorulunca, şöyle cevap verir: 'O kalp ile pişman olmak, dil ile istiğfar edip Allah'tan affını istemek, azalarla günahları terk etmek ve içten bir daha dönmemeye karar vermektir.' Ebu Muhammed Sehl ise 'Şu insanlara tevbeden daha gerekli bir şey ve tevbe ilmini bilmemelerinden dolayı daha şiddetli bir azap yoktur. Bu gün insanlar tevbe ilmini bilmemektedirler demiştir.'²⁴

Nasuh tevbesi, halis tevbe, yani gedik bırakmayacak tarzda eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye denir. Sütün çıktığı memeye dönmesinin mümkün olmadığı gibi tevbe edilen günaha bir daha dönmemeye de nasuh tövbesi denir.²⁵

Zünnûn: 'Günahı kökünden söküp atmayan tevbe yalancılara tevbesidir,' der.²⁶

İşte ekme-i kâmil olanların tevbesi, günahı kökünden söküp atacak bir tevbedir. Geçmiş ve gelecek onların katında zikrolunmaz. Buldukları zamanda ise bir an olsun tevbeden geri kalmazlar. Bunlar ibn-i vaktirler. Yani vakte uyarlar. Geçmiş zamanın tevbesi ile meşgul olmak zamanı zayi etmektir derler.²⁷

İbn Arabî'ye göre Allah'ın insanlara tevbe etmeyi emretmesi onlara olan sevgisi ve yakınlığı sebebiyledir. Çünkü Allah kullarının mutlu olmasını istemektedir.²⁸

Ebu Hafs'a: 'Tevbekâr niçin dünyaya buğz eder?' diye sorulunca: 'Çünkü dünya günah işlediği bir yerdir' diye cevap vermiştir. 'Fakat dünya aynı zamanda Allah'ın kula tevbe ihsan ettiği bir yer değil midir,' şeklindeki bir soruya da 'Öyle ama kul günah işlediğini kesinlikle bilmekte, fakat tevbesinin kabul edildiği hususunda endişeli bulunmaktadır,' der.²⁹

Tevbenin üç makamı vardır. Birincisi tevbe, ikincisi inâbe, üçüncüsü evbedir. Tevbe ceza korkusudur. İnâbe sevap talep etmektir. Evbe ise emre riayettir. Zira tevbe umum müminlerin makamıdır ve kebirden (büyük günaha) olur. Çünkü Hakk Teala 'Ey müminler, Allah'a nasuh tevbesi ile tevbe ediniz.' (Tahrîm 66/8) buyurmuştur. İnabe mukarreblerin ve evliyanın makamıdır. Onun için Yüce Allah: 'Kim Rahman olan Allah'tan gıyaben korkar ve inâbeli bir kalp ile gelirse onun için cennet ve cennet nimetleri vardır.'(Kaf 50/33) buyurur. Evbe nebi ve rasulların makamıdır.³⁰

²⁴ Mekkî, a.g.e., c: 2, s. 185

²⁵ Cebecioğlu, a.g.e., s. 657

²⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s.191

²⁷ Ankaravî, a.g.e., s. 132-133

²⁸ İbn Meserre, a.g.e., s. 128

²⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 191

³⁰ Hucvirî, a.g.e., s. 430

Ebu Ali Dekkâk (v.405/1014) ‘Cehennem korkusundan veya cennet ümidiyle tevbe ediyorsan himmetsizsin. Allah seni sevsin diye tevbe etmelisin.’³¹Diye tavsiyede bulunur. Zira ‘Allah tevbekâr olanları sever’ (Bakara 2/222) buyrulur.

Sûfiler, insanların kurtuluş sebebi olan tevbeyi kitap ve sünnet ile birlikte Allah’ın kullarına verdiği bir rahmet olarak görürler. Tevbe kapıları o kadar çok geniştir ki, senenin her günü için açık bulunan kapıları vardır. Onun anlayışında ümitsizliğe yer yoktur.³² Bunun için Mevlâna ‘Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir, yüz bin kere tevbeyi bozmuş olsan da gel’ diyerek Kuran’ın sunduğu bu geniş rahmeti bu engin umudu izah etmiştir.³³

Sûfiler taifesinden bir takım mübtediler ve tevbekârlar vardır ki; bunlar önce tevbe etmişler, sonra kalplerine fetret (irade gevşekliği) hali vaki olmuş harabilige (berbat ve derbeder bir yaşama tarzına) avdet etmişler, fakat daha sonra (ilâhî bir ikaz ile) uyarmanın hükmü ve icabı olarak Hakk’ın dergâhına geri dönmüşlerdir. Ebu Amr b. Nüceyd (v.366/976) bununla ilgili olarak başından geçenleri şöyle anlatır. ‘İlk defa Ebu Osman Hirî’nin meclisinde tevbe etmiş ve tasavvuf yoluna girerek müridliğe başlamıştım. Bir müddet bu hal üzerinde kaldım. Sonra kalbimde günah işlemeye sevk eden bir takım his ve arzular peyda oldu ve ben bu duygulara uydum. Bu pirin sohbetinden yüz çevirmiştım. Ne zaman onu uzaktan görsem beni görmesin diye utancımın kaçardım. Fakat bir gün aniden kendisi ile yüz yüze gelecek şekilde karşılaşmıştım. Bana şöyle dedi: Yavrucuğum masum ve günahsız olmadığın müddetçe düşmanlarınla arkadaş olma. Çünkü düşman, senin ayıbını kusurunu görür. Sen de bir kusur oldu mu, düşman buna sevinir. Kusursuz ve günahsız oldun mu ona da üzülür. Günah işleme icap ettiği vakit bizim yanımıza gel ki senin belânı (günah yükünü ve vebalini) çekelim. Böylece düşmanın istediği bir duruma düşmüş ve onu sevindirmiş olmayasın.’ İbni Nüceyd diyor ki: ‘İşte bu söz üzerine günahattan usandım, kötü işlerden bıktım ve tevbem sıhhat buldu.’ (Hakikî bir şeyh hatasız ve günahsız olduğu bir zamandan çok, hatalı ve günahkâr olduğu vakit müridini görmek ister. Çünkü mürit en çok bu gibi hallerde mürşide muhtaçtır.³⁴

Sûfilere göre Allah’ın rızasına ve affına ulaştıran, kendisiyle ahirette kurtuluşa erişilen tevbenin temeli, Allah’ın yasakladığı her türlü günahı terk etmek, çirkin gördüğü ve din ahlâkına yakışmayan her çeşit davranış ve inançtan uzaklaşmaktır. Daha önce yapılan kötü davranışlardan dolayı pişmanlık duyup bir daha onları işlememeye kalben söz vermektir. Bunu gerçekleştirebilmek için de zulüm yapmayı bırakmalı haramlardan kaçınmalı, yapılan gıybetten

³¹ Attâr, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, (Ter.:Süleyman Uludağ), c: 2, İstanbul, 2002, s. 236

³² İbn Meserre, a.g.e., s.125

³³ Ateş, a.g.e., s. 160

³⁴ Hucvirî, a.g.e., s. 434-435

dolayı kefarete ödemeli, kötü arkadaşları değiştirmelidir. Hakk'a tâbi olup hevâdan uzaklaşmalı, Kur'an okumalı, rızık helâl yoldan kazanmalı, hikmet sahibiyle sohbet etmelidir. Allah bu ruhla yapılan bir tevbe kabul ettiğinde, tevbe sahibinin günahlarını bağışlar. Onun arzu ve isteklerini yerine getirir.³⁵

Tevbe ya Rabbi hata râhına gittiklerime

Bilip ettiklerime, bilmeyip ettiklerime.

A.Merzifonî

B. NEFS VE NEFSLE MÜCADELE YOLLARI

Nefs lugat yönünden, bir şeyin varlığı, hakikati zatı ve kendisi manasına gelir. (Bir şeyin nefsi, o şeyin zatı, varlığı ve kendisidir.) Halkın ifadelerinde de geçen bu kelime birçok manalarda kullanılır. Hatta birbirine zıt manalar taşır. Sûfiler zümresinin muhakkık olanlarına göre ise bu sözden maksat, bahsedilen manalardan hiçbiri değildir. Mutasavvıflar nefsi, şerrin kaynağı, kötülüğün temeli olarak nitelendirir.³⁶

Sûfilere göre hayırlarda ki noksanlık gafletten, gaflet ise nefsin hastalıklarından doğar. Nefis bir takım aşırı hareketleri yapma kabiliyetinde yaratılmıştır. Nefsin fitratındaki özellikleri iki ana maddede toplarsak birisi istikrarsız ve dengesiz olması, ikincisi ise kendi isteklerine çok düşkün ve hırslı olmasıdır. Kararsızlığı konusunda, pürüzsüz ve kaygan bir mekândaki cevize benzer. Bilindiği gibi bu durumda ki ceviz küçük bir etkiyle hemen hareket eder ve yuvarlanmaya başlar. Nefis hırs sıfatında ise, ışığa olan aşırı hırsından dolayı kendisini ışığa atan kelebeğe benzer. Kelebek ışığa ulaşmak ister. Ama onun yok olması bundandır. Bu kelebek doyumsuz ve kanaatsiz bir şekilde ışığa, ateşe koşar. Öyle ki bizzat ateşin içinde olmak ister. Neticede ateşe düşer ve yanar.³⁷

Yine sufiler tarafından nefsin fitratının dört temel özelliği şu benzetmelerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Birincisi zayıflıktır. Bu onun topraktan yaratılmış olmasının bir sonucudur. Sonra cimrilik gelir. Bu insanın yapışkan çamurdan yaratılması sonucudur. Üçüncüsü şehvettir. Bu da pişirilmiş, kızgın çamurdan yaratılmasının sonucudur. Dördüncüsü cehalettir. Bu ise insanın kuru balçıktan yaratılmış olmasından kaynaklanır.³⁸

Sûfilerin nefisle ilgili tanımları ise şöyledir:

³⁵ İbn Meserri, a.g.e., s. 125

³⁶ Hucvirî, a.g.e., s. 309

³⁷ Mekki, a.g.e., c.: 1, s. 374

³⁸ Mekki, a.g.e., c.: 1, s. 350

Muhasibi ye göre nefis ,‘Hilesiyle sana zarar veren, her düşmanına aracılık eden arzuların kaynağıdır.’³⁹ Beyazid Bistamî ‘Nefis, batıl olandan başka bir şeyde sükûn bulmayan bir sıfattır, nefis hiçbir zaman hakkın yolunda yürümez, derken’ Ebu Süleyman ed-Darâni ise ‘Nefis hem hain hem manidir. En iyi iş onun zıddına zıddına hareket etmektir’ der, nefis için.⁴⁰

Ömürlerinin son anlarına kadar nefisleriyle uğraşan sûfiler, onu iyi anlayıp bu savaşı kazanacak yollar aramışlardır. Sûfilerin, bu yolda elde ettiği tecrübelerden ve nefisle ilgili tesbitlerden bazıları şunlardır:

Ebu Süleyman ed-Dârâni şöyle derdi: “Nefse ait arzulardan birini terk etmek, kalbin ıslahı için bir yılı oruç ve ibadetle geçirmekten daha faydalıdır.”⁴¹

Zunnûn Mısırî, ‘Kul için en zor hicap, nefsi görmek ve onun idaresine tabi olmaktır demiştir. Zira nefse uymak, Hakk’ın rızasına muhalefet etmektir. Hakk’a muhalefet ise bütün hicapların sırrı ve başıdır.’⁴²

Muhakkiklere göre kâmil insanın terkihi üç manadan meydana gelir. Ruh, nefis ve bedendir. Ruhun akıl, nefsin hevâ ve bedeninin his sıfatı vardır. Ruhunu cennete, nefsi ise onu cehenneme çağırır. Ruhun bir müdebbiri ve idarecisi vardır ki bu akıldır. Nefsin güdücüsü ise eksik olan hevâdır. Doğru yola talip olanlara lâzım olan daimî surette nefse muhalefet etme yolunda yürümektir.⁴³

Allah sevgisine erişmenin en kestirme yolu nefsi öldürmeden önce öldürmektir. Ve ruhu Allah’a ulaştırmakla güldürmektir. Bütün vuslata erenler bu hengâmeden geçmişlerdir. Ölmeden evvel ölmüşler ve hayat-ı ebediyeyi bulmuşlardır. Ve öldürmeden önce ölmek ancak nefse muhalefetle olur. Şeyh Ebu Medyen de şöyle buyurur: ‘Her kim ölmezse Hakk’ı göremez, zira kul ve Allah arasındaki en aşılmaz perde nefis perdesidir. Onun ortadan kalkması ve yok edilmesi Allah’a ulaşmaya bir yoldur.’⁴⁴

Nefsi öldürmek demek, nefse ait heva ve heveslere gem vurmak ve lezzetlerden onu men etmektir. Nefsi her ne isterse onu geri çevirmesidir. Ondandır nefsinin bütün isyana sürükleyici kötü fiillerden arındırıp, kişinin gönlünü pak etmesidir. Asıl mücahede ‘Nefsinizi muhalefet kılıcıyla öldürünüz’ hakikatine binaen ‘ölmeden evvel ölünüz’ manasındaki sırrı anlayıp, kavi bir mukavemetle nefse karşı savaşmaktır.’ ‘Hakikî hayat ölümdedir’ sözüyle bu ifade edilir.⁴⁵

³⁹ Muhasibi, a.g.e., s. 424

⁴⁰ Hucvirî, a.g.e., s. 313

⁴¹ Mekkî, a.g.e., c.:4, s. 129

⁴² Hucvirî, a.g.e., s. 313

⁴³ Hucvirî, a.g.e., s. 312-313

⁴⁴ Ankaravî, a.g.e., s. 136-137

⁴⁵ Ankaravî, a.g.e., s. 135-136

Nefse muhalefet etmek, bütün ibadetlerin başı ve tüm mücahedelerin kemalidir. Kul bundan başka Hakk'a giden bir yol bulamaz. Çünkü nefse muvafakat, kul için helâk olmaktır. Kurtuluş ise ona muhalefet etmektir.

Hakk Teâlâ hazretleri nefse muhalefet edilmesini emretmiş nefse muhalefet etmek için çaba harcayanları övmüş ve nefsin isteğine uyarak hareket edenleri kınamıştır. 'Bizim uğrumuzda mücahede edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz,' buyurmuştur. (Ankebut 29/69) Allah Teâlâ sıddık vasfına sahip olan Yusuf (a.s)'dan bahsederken onun şöyle dediğini bize haber vermiştir: 'Rabbimin merhamet etmesi müstesna şüphe yok ki nefis kötülüğü emredicidir.' (Yusuf 13/53) Peygamberimiz (sav) de buyurur ki: 'Allah bir kuluna hayır murat ederse nefsin ayıplarını ona gösterir' ve yine Allah Davut (as)'a şöyle vahyetmiştir: 'Ey Dâvud! Nefsine düşman ol. Ona düşman olmak suretiyle bana dost ol. Zira ona düşman olmakta benim dostluğum vardır,' der⁴⁶

Hakk'a dost olmak isteyen salık, nefesine ebedi düşman olup ömrünün sonuna kadar onunla mücadele eder. Nefse karşı açılan savaş cihad-ı ekberdir. Rasul nefis mücahedesini gazadan üstün tutarak 'En büyük cihat nedir' diye sorulduğunda 'nefis mücahedesidir,' demiştir. Mücahede, Hasan el Kezzâz tarafından şöyle anlatılmıştır: 'Belini doğrultacak kadar az yemek, sadece ağırlık bastırıldığı zaman uyumak, zaruret olmadıkça konuşmamak.'⁴⁷

İnsanın teşebbüslerinde ciddi olması güç ve takatını tam olarak ortaya koyması diyebileceğimiz mücahede, gönül erbabınca iradenin hakkını vermek, nefis ile savaşmak, onu yenebilme yollarını araştırmak, yemede, içmede, uyumada, konuşmada zarurî olanla yetinip ibadet taat ve hayrat u hasenatta iyiliğe doymamak demektir. Yine mücahede, nefis-i hayvanînin çirkin ve sevimsiz isteklerine, şeytanın sinsi vesveselerine, bedeninin aşırı arzu ve dayatmalarına karşı birer iradeli varlık olduğumuzu ortaya koymaktır.⁴⁸

Mücahedenin üç gayesi vardır. İlki, takva sahibi olmaktır. Bu mücahede şeriatın emirlerine tam olarak riayet etmek ve kalbi temiz tutmak için kalbin nefsi disiplin altına alma esasına dayanır. İkincisi istikâmet üzere olmak ve itidal yolunda yürümektir. Üçüncüsü ise keşif ve ilham sahibi olmaktır.⁴⁹

⁴⁶ Hucvirî, a.g.e., s. 309-310

⁴⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s. 449

⁴⁸ Gülen, a.g.e.,c.2 s. 234-235

⁴⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 256

Ebu Alî ed-Dekkâk demiştir ki; ‘Allah, dışını mücâhede ile süsleyenin içini müşâhede ile güzelleştirir.’ Başlangıcında mücahede sahibi olmayan kimse bu yolda bir tek ışık sızıntısı dahi olsa göremez. Yunus Emre’nin dediği gibi;

Işk kuşağın kuşangıl dostın yolını vargıl

Mücâhede çekersen müşâhede idesin .

Yunus Emre

Mücâhedenin esası, nefsi alışkanlıklarından kesip daima onun arzu ettiği tersini yapmaktır. Nefsin hayra engel iki sıfatı vardır. Arzu ettiği şeylere dalmak ve taatlerden kaçmak. Nefs arzusunu yapmak isteyince hemen takva yularıyla onu dizginlemek gerekir. İbadet ve taatleri yapmaya gelince duraklarsa ona istediğinin tersini yaptırmak gerekir.⁵⁰

Şeyh Ebu Abdurrahman Sülemî’nin (v.412/1021) Ebu Osman Mağribî’den şunu naklettiği söylenir: ‘Mücâhedeye dört elle sarılmadan, bu yolda kendisine bir şeyin fetih ve keşif olduğunu zanneden kimse hata içindedir. Üstad Ebu Ali ed-Dekkâk da bu yolda bidayette ayakta durmayan (sıkıntı ve meşakkat çekmeyen) nihayette oturamaz (rahat ve huzur bulamaz) der. Yine Ebu Abdurrahman Sülemî: ‘Nefsi aziz olanın dini zelil olur (nefsine değer veren dinine kıymet vermez)⁵¹ demiştir.

Zünnûn “Allah hiçbir kuluna, nefsinin zilletini göstermek suretiyle verdiği izzetten daha önemli bir izzet vermemiştir. Allah hiçbir kuluna nefsinin zilletini görmesine mani olmak suretiyle de verdiği zilletten daha kötü bir zillet vermemiştir, der. Ebu Hafız da der ki: ‘Nefs tüm olarak zulmet ve karanlıktır, nefis meşalesinin ışığı tevfihtir. Şu halde sırrında Rabbinin tevfiği kendisine refik (arkadaş) olmayan baştan sona kadar karanlık içindedir”⁵²

Ebu Süleyman (Dâvut Tâi) ‘Nefsimin hiçbir emelini güzel bilmedim. Ve karşılığında sevap ummadım, yani ona değer vermedim,’ demiştir. Ebu Ali Ruzbârî ‘İnsanlara felâket şu üç yoldan gelir: Hasta tabiat ve mizaç, itiyatlara sıkı bağlılık, kötü arkadaşlık. Ruzbârî; (v.321/933) ‘Bunlarla neyi kastediyorsun?’ sorusuna, hasta tabiatla haram yemeyi, itiyat ve alışkanlıklara sıkı sarılma ile harama bakmayı ve gıybet dinlemeyi, kötü arkadaşlıkla ise nefiste şehvet coşunca ona uymayı yani nefisle dostluk yapmayı diye cevap vermiştir.⁵³

Sûfînin amacı, bu mücahede ile nefsi öldürmek değil, onu kontrol altına almaktır. Bu da Peygamberimiz’in de dediği gibi, cihad-ı ekber, en büyük cihattır. Nefsi zabt u rabt altına

⁵⁰ Ateş, a.g.e., s. 201

⁵¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 194

⁵² Kuşeyrî, a.g.e., s. 196

⁵³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 196

almanın bazı yolları vardır. Nefsine malik olmanın ilk yolu her zaman, onu hesaba çekmek, kontrol etmek ve onun gizli arzularını düşünüp değerlendirmektir. Yani kısaca murakabe ve muhasebedir.

1. Murakabe – Muhasebe

Arapça gözetleme, kontrol etme manalarına gelen murâkabe, insanın, her zaman her yerde, her yaptığı davranışı Allah'ın görüp bildiğinin şuurunda olmasıdır.⁵⁴ ‘Hak bütün hal ve hareketlerime vakıftır’ şeklindeki bir şuurla insanın kalbini, kendisine zarar veren şeylerden korumasıdır. Yani Allah her şeyi gözetlemektedir (Nisa 4/1), biz ona can damarından daha yakınız(Ahzâb 3352), Allah gönüllerde olanı bilir (Âl-i İmrân 3/119) ayetleriyle sürekli , “Allah beni görüyor” düşüncesinde olmasıdır.

Allah Teala'nın isteklerini yapma ve O'nun tarafından takip edilme mülâhazasıyla iç ve dış bütünlüğü içinde, hayat ve davranışlarımızı ciddi bir çizgide sürdürme⁵⁵ şeklinde de yorumlanır.

Yine bir ayette “Ey Muhammed ne iş yaparsan yap ve sizler O'na dair Kur'an'dan ne okursanız okuyun; ne yaparsanız yapın, yaptıklarınıza daldığınız anda mutlaka biz sizi görürüz. Yerde ve gökte hiçbir zerre Rabbinden gizli değildir.(Yunus 10/61) denilirken Cibril hadisinde ihsan olarak ifade edilen Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmek ya da Allah'ın bizi gördüğü duygusuyla ibadet etmek anlayışı murâkabe kavramına işâret etmiştir.⁵⁶

Murâkabe yolu, mürşid ve rehber ihtiyacı hissetmeden, gidip Hakk'a ulaşan kestirme yolların en önemlilerindedir. Murâkabenin başlangıcı ve birinci merhalesi Allah'ın hazır ve nâzır olduğunu ve her hâlimize şâhid bulunduğunu, yâkîn hâsıl ederek O'nun iradesine teslim olmak, ikincisi ise salikin huzûr-u kalble Cenâb-ı Hakk'a yönelip ilâhî feyizlerin kalbine akmasını sabır, temkîn ve teyakkuz içinde beklemektir.⁵⁷

Murâkabe konusunda söz söyleyen ilk mutasavvıflardan, biri Ebû Muhammed Cerîrî'dir. (v.312/924) Tasavvufu, iki temel üzerine bina edilmiş olarak gören bu sûfî, bu iki temelden birinin murâkabe olduğunu söyleyerek şöyle konuşur: ‘Tasavvufun iki temelinden biri murâkabedir. Diğeri de şeriatı ikamedir. Nefis Allah'ı murâkabe sayesinde korunur, şeriatı ikâme sayesinde de zâhir ve bâtın mamûr olur.⁵⁸ Başka bir görüşü de Cerîrî'nin şöyledir: ‘Bir

⁵⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s. 445

⁵⁵ Gülen, a.g.e., c. 1, s. 89

⁵⁶ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 164

⁵⁷ Gülen, a.g.e., s. 51

⁵⁸ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 165

kimse kendisi ile Allah'ı arasında bulunan takva ve murâkabe hâlini sağlamlaştırmazsa, keşif ve müşâhede derecesine ulaşamaz.' Başka bir Sûfi de şöyle der: 'Bir kimse kalbine gelen hâtırlar (havâtır) hususunda Allah'la murâkabe hâlinde bulunursa Hakk Teâla onun organlarını (hata ve günah) işlemekten korur.'⁵⁹

Ebûl-Hüseyn b. Hind'e soruldu: 'Ne zaman çoban, değneği ile sürüsünü zararlı otların bulunduğu tehlikeli meradan sürüp çıkarır?' Şöyle cevap verdi: 'Üzerinde bir murakıp bulunduğunu idrak edince.' Cüneyd demiştir ki: 'Bir kimse murâkabenin hakikatine ererse, başkasından değil, sadece Rabbinden alacağı nasibi elden kaçırmamak için kaygılanır.'⁶⁰

İbn-i Atâ'ya en faziletli taâtın ne olduğu sorulunca 'Her zaman Hakk'a murâkabeye devam etmektir' karşılığını vermiştir. Yine murâkabenin alâmetinin, Allah'ın tercih ettiğini tercih etmek, O'nun yücelttiğini yüceltmek, küçülttüğünü küçültmek olduğu kaydedilir. Ve avamın murâkabesi Allah'tan korkmak (havf) iken, havasın ki Allah'tan ümit etmek, gizli ve açıkta Allah için ihlâslı olmak denmiştir. Cüneyd de murâkabe halini, delikten çıkacak fareyi pür dikkat gözlerini dikip bekleyen kedinin haline benzetir.'⁶¹

Nasrabâzî de şöyle demiştir. Ümit (recâ), seni ibadete sevk eder, korku (havf) seni gûnahtan uzaklaştırır, murâkabe ise seni hakikat mertebesine ulaştırır. Ebu Osman Mağribî'nin bu konudaki görüşü ise şudur: 'Bu yol (tasavvuf) da insanın nefesine lazım olan en faziletli şey muhasebe, murâkabe ve amelin (şer'î) bilgi ile idare edilmesinden ibarettir. Ebu Hafs da Ebu Osman'a şöyle demiştir: 'Vaaz etmek için kürsüye çıkınca, önce nefesine ve kalbine nasihat et. Halkın etrafında toplanmalarına sakın aldanma. Çünkü onlar senin dış yüzünü murâkabe etmekte, Allah ise iç yüzünü denetlemektedir.' Ve Vasîfî de der ki: 'Taatlerin en faziletlisi, vakitlerin muhafaza edilmesidir. Bu ise kulun sadece haddini mütalaa etmesi Rabbinden başkasını murâkabe etmemesi, içinde bulunduğu hal ve vakitten başkasına yaklaşmaması sûretiyle olur.'⁶²

Rivayet edildiğine göre Cüneyd-i Bağdadî hazretleri müridlerinden bir tanesine daha bir yakınlık ve alâka gösteriyordu. Bu hal diğer müridler arasında rahatsızlığa sebep oldu. Ve 'Niçin ona böyle davranıyor' diye dedikodu etmeye başladılar. Derken bir gün Cüneyd hazretleri bütün müridânını toplayıp ellerine birer bıçakla tavuk tutuşturdu. Ve onlara şöyle dedi: 'Gidin bunu kimsenin olmadığı bir yerde kesin, getirin. Herkes gidip bir tenha yerde tavuğu keserek getirdi. İçlerinden biri elindeki tavuğu kesmeden getirdi. Bu mürid, Cüneyd

⁵⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 272-273

⁶⁰ Kuşeyrî, a.g.e. s. 273-274

⁶¹ Cebecioğlu, a.g.e., s. 445

⁶² Kuşeyrî, a.g.e., s. 274-275

Hazretlerinin önceden iltifat eylediği kimseydi. Cüneyd hazretleri ona niçin kesmediğini sordu. O da kesmek için hiç kimsenin olmadığı bir yer bulamadım ‘Zira her yerde Allah var’ diye cevap verdi. Bunun üzerine Cüneyd hazretleri müridâna dönerek şöyle dedi: ‘İşte bunu sizin üzerinize üstün tutmamın sebebi budur. İşte Allah’ın her yerde var olduğunu idrak eden bir kimse, asla çirkin bir davranışta bulunmaz dedi.’⁶³

“Murâkabe, huzur makamında olmanın bir alâmetidir.”⁶⁴ Ve murâkabe derecesine ancak muhâsebe ile ulaşılabilir.

Muhasebe ise, insanın davranışlarını kontrol edip, kendini hesaba çekmesi, iyi ve kötü duygularının bilincinde olması demektir. Kişi ancak bu muhasebeyle doğruyu bulabilir. Başka bir ifadeyle muhâsebe, müminin, hergün, her saat, iyi-kötü, yanlış-doğru, günah-sevab yaptığı şeyleri gözden geçirip hayırları, güzellikleri, şükürle karşılaması; günahlarını istiğfarla gidermeye çalışması, yanlışlıkları kötülükleri de tevbe ve nedâmetle düzeltmeye gayret göstermesi adına önemli bir gayret ve insanın kendini ispat etmesi mevzuunda ciddi bir teşebbüsüdür.⁶⁵

Muhasebe geçmiş için değil gelecek içindir. Çünkü kul eksik ve fazlasını kâr ve zararını hesap için geçmişini ve bugünü düşünürse bundan sonraki işlerini ona göre düzenler. Peygamberler’in (sav): ‘Bir iş yaparken sonucunu düşün, doğru ise yap yanlış ise vazgeç,’⁶⁶ dediği rivayet edilir. Başka bir rivayette de ‘Siz hesaba çekilmezden önce kendi kendinizi hesaba çekiniz; amelleriniz tartılmazdan önce siz kendi kendinizi tartınız, büyük hesâb gününe hazırlanınız’ buyrulur.⁶⁷

Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukara* adlı eserinde, İbn-i Arabî’nin *Fütûhat*’ındaki muhasebesine yer verir. İbn-i Arabî şöyle anlatır: ‘Bizim şeyhlerimiz Hz. Peygamber’in: ‘Hesaba çekilmeden önce nefislerinizi hesaba çekiniz’ emrine imtisâlen konuştukları ve işledikleri bütün emellerden kendilerini hesaba çekerlerdi. Hatta söyledikleri sözleri ve yaptıkları işleri bir deftere kaydederlerdi. Yatsı namazını kıldıktan sonra evlerine çekilip kendilerini muhasebe ederlerdi. Ve defterlerini hazır hale getirirlerdi. Deftere yazmış oldukları amellerini okuyarak muhasebe ederler, şayet yaptıkları işlerde mâsiyet mevcut ise tevbe istiğfar ederler, yok şayet şükürü gerektirecek bir husus var ise şükrederlerdi. O gün bu muhasebeyi yapmadan uyumazlardı.’⁶⁸

⁶³ Ankaravî, a.g.e., s. 170

⁶⁴ Mekkî, a.g.e., s. 362

⁶⁵ Gülen, a.g.e., s. c. 1, s. 24

⁶⁶ Hindî, a.g.e., 3/99, H.N.: 5676

⁶⁷ Hindî, a.g.e., 16/159, H.N.: 44203

⁶⁸ Ankaravî, a.g.e., s. 145

İşte böyle bir gayret ve düşünce sayesinde insan dünü, bugünü ve yarınıyla alâkalı hayrı-şerri, güzeli-çirkini, yararlıyı-zararlıyı birbirinden ayırıp gönül istikametini koruyabilir. Muhasebe, müminin iç dünyasında bir kandil ve vicdanında da bir hayırhah ve nasihatçi gibidir.⁶⁹

Bir adam Cüneyd’e: ‘Gözü nasıl haramdan koruyabilirim,’ diye sorunca, Cüneyd, ‘Sana bakanın bakmasının, senin bakılan şeylere bakmandan önce olduğunu (sen bir şey bakmadan önce Allah’ın senin neye bakacağını bildiğini) düşünerek gözü koruyabilirsin,’ der. Keza Cüneyd: ‘Rabbinden gelecek nasibin eksileceğinden korkan kimse, gerçek murakabeye erer’, demiştir. Süfyân-ı Sevri (v.161/778): ‘Kendisine hiçbir şey gizli olmayanın, seni gözetlediğini unutmama, istediğini yapabilenden um, cezalandırmaya kâdir olandan sakın’ demiştir.⁷⁰

Sürekli nefsin sorgulanması imânın kemâlindedir. Hayatını kâmil insan olma hedefine göre ayarlamış her ruh, hayatının şuurundadır, ömrünün her dakikasını nefis mücadelesiyle geçirir. Kalbindeki hisler aklındaki düşünceler her an kontrol altındadır. O öyle bir sadakat ve vefa, böyle bir tevazu ile iki büklüm olup başıyla ayaklarını aynı noktada birleştirdiği sürece gök kapıları sonuna kadar açılır. Ve kendisine ‘Gel ey sâdik ki, mahremsin, bura mahrem makamıdır. Seni ehl-i vefa gördük denir.’⁷¹

2. Riyazet-Çile

Nefsin arzularını öldürmek için aç susuz bırakarak ona zor işler yaptırma, Hakk’a boyun eğdirme. Başka bir deyişle, nefsi zelil kılıp, kulluk yularıyla bağlamaktır.

‘İmsak, keff-i nefis, perhiz, mücadele ve çile gibi isimler de verilen riyazet, insanın nefesine hâkim olması, sağduyulu davranarak duygusal davranışlardan kaçınması, canının istediğini değil daima aklın emrine, şer’in emrine uyması, vicdanın sesine kulak vermesidir. Disiplinli, düzenli ve istikrarlı bir hayat yaşamak için nefsin terbiye edilmesidir.’⁷² Nefsin ve tenin isteklerini kesmek ya da asgariye indirmek, ona zor gelen şeyleri yaptırmak ve bu suretle nefsi inceltmektir. Mücadele nefsi iyiliğe zorlamak, riyazet de nefsi bu işe alıştırmaya çalışmaktır. Başta mücadele, devamı riyazet, nihayeti de müşahededir.⁷³

Başka bir tarifi de şöyle yapılır: “Hayatın disipline edilmesi, yiyip-içme ve yatıp-kalkmanın hamd ve şükür gayeli ve ihtiyaç ölçüleriyle sınırlı hale getirilerek dengelenmesi

⁶⁹ Gülen, a.g.e.,c.1, s. 25-26

⁷⁰ Ateş, a.g.e., s. 220-221

⁷¹ Gülen, a.g.e., c. 1, s. 28

⁷² Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 219-220

⁷³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 191

şeklinde yorumlayacağımız riyazet; sūfiye ıstılahında nefsin terbiyesi ve ahlâkın tezhibi manalarında kullanılmış yemek-içmek-uyumak dahil nefsin arzu ettiği şeylere karşı kesin tavır belirleyerek, cismanî istekleri gemleme yolu kabul edilmiştir.”⁷⁴

Nefsin arzularını kırmak maksadıyla bir yandan bedeni zor ve çetin işlere koşma, diğer taraftan da sürekli olarak zihni ve düşünceyi masivadan uzaklaştırıp Allah üzerinde yoğunlaşmaktır. Salikin canının istediği şeyi yapmaması, nefsiyle zıtlaşması, nefsin arzuladığı şeyi yapmaması, arzu etmediği şeyi yapması kısaca nefis ile cenk etmesidir.⁷⁵

Nefis tezkiyesine ermek için yapılan mücahedenin ve riyazetin üç esası vardır: Az yemek, az konuşmak, az uyumak.⁷⁶ Sūfiler az yemeğe, az konuşmaya, az uyumaya, yalnız kalmaya, sürekli zikir ve tefekkür etmeye alışan nefsin kurtulacağına inanırlar. Nefsi terbiye için onu zor ve ağır işlere koşarlar. Bir deri tabaklanmadan ve terbiye edilmeden önce pis, sonra ise temiz olduğu gibi nefis de mücahede ve riyazetten evvel pis, sonra ise temiz sayılır. ‘Nefisini eğiten kurtulur, kirleten hüsrana uğrar’ (Şems 9-10) ayeti ile de bu hususa işaret edilmiştir.⁷⁷

Terbiye edilmiş, riyazetle kötü huylarından arındırılmış bir nefis, tıpkı işlenmiş, saf hale getirilmiş bir maden ya da eğitilmiş bir hayvan gibidir. İlk hallerinden çok farklı ve çok değerlidirler.⁷⁸

Riyazet insanı, aynı zamanda bir sadakât eridir. O hem Hakk’la muamelesinde hem de halkla münasebetlerinde hep vefa ve sadakât peşindedir. Gayesi de nefsin terbiye edilip insanlığa yükseltilmesi, Allah sevgisinin insanî duygu, düşünce ve davranışların kaynağı haline getirilmesi, hep Allah için düşünülmesi, Allah için konuşulması, Allah için muhabbet duyulması, ‘lillah, livechillah, lieclillah’ dairesi içinde kalınarak, her zaman Hakk’ın soluklanmasından ibaret sayılmıştır.⁷⁹

Tasavvufta, Allah ile yakınlığa engel olan perdeler beden ve ruh kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılır. Beden ve bedenle ilgili ihtiyaçların riyazet ve mücahede ile inceltilmesi gerekir. Riyazet ve çile, bedeninin ruhi ihtiyaçlarının önüne geçen taleplerini önlemede, insana bağışıklık ve irade gücü kazandırır.⁸⁰

Tasavvuf tarihinde yüce insanların riyazetleri ve çektikleri çileler hakkında bazı menkıbeler aktarılır. Derler ki Bîşr Hafî’nin canı yıllarca bakla yemek istemiş ama o canının istediğini yapmamıştı. Ölümünden sonra rüyada Bîşr Hafî’yi gören bir zat sormuş:

⁷⁴ Gülen, a.g.e., c. 1, s. 3

⁷⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 293

⁷⁶ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 192

⁷⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 293

⁷⁸ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 216

⁷⁹ Gülen, a.g.e., c.1, s. 3-4

⁸⁰ Tusî, a.g.e., s. 462

-Allah sana nasıl muamele etti? Bişr demiş ki:

-Beni affetti ve ‘Ye yemeyen, iç içmeyen’ buyurdu.

Ünlü sûfi Beyazıt Bistamî ‘Bir kere nefsimi ibadete davet ettim ama olumlu cevap alamadım. Bunun üzerine ona tam bir yıl su vermedim’ demiş ve ‘Bu marifeti nasıl elde ettin’ diyenlere ‘Boş mide ve çıplak bedenle’ diye cevap vermişti. Bütün sûfilere göre abdal olmanın yolu aç ve uykusuz kalmak, sükût etmek ve yalnızlığı tercih etmektir.⁸¹

Sûfilerin riyazet ve çile ile kendilerini iyileştirme halleri bazen hafta, bazen ay bazen de seneler sürmüştür. Bazen derviş bütün cismaniyetten sıyrılıp çıkmak ve nefs-i hayvanisini aşabilmek için bir ömür bile çile çıkarmak için uğraşabilir. Bu yola girenler çile ile oturur-kalkar, kapılarını sürekli ıstiraba açık tutar, dahası Hakk yolunda katlanılan şeyleri sevgilinin armağanı olarak kabul eder; dertler, sıkıntılar, kederler ağırlaştıkça o hayatı daha bir sever. Yaşadığını duyuyor olma neşvesi içinde musibetleri hoşça karşılar ve Allah için başa gelen her şeyi aziz bir misafir gibi selamlar. Hatta bazı gönül erleri, onu belâ şeklinde ihsan edilmiş bir nimet kabul ederek ‘hel min mezid’ deyip artırılmasını bile istedikleri olmuştur.⁸²

Sûfilerden bazıları da ibadet, mücadele ve riyazet gibi konularda hata etmişlerdir. Sağlam esaslar geliştirememiş, eşyayı yerli yerine koyamadıklarından başarıya ulaşamamışlardır. Bu sûfiler öncekilerin mücadelelerini halk arasında sena ve övgü ile anılmalarını muhtelif keramet ve menkıbelerini duyunca onlara özenip onlar gibi olmayı temenni etmişlerdir. Onlar duygularının zayıflığı ve niyetlerinin bozukluğu sebebiyle istedikleri hale erememişlerdir.⁸³

İnsan nefsini azdıran şeylerin başında yeme-içmede sınır tanımamak gelir. Yemek ve içmekten başka nimet bilmeyenin ilmi az sıkıntısı çok olur.⁸⁴ “İnsanoğlu karnından daha kötü bir kap doldurmamıştır. İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter.”⁸⁵ buyrulur.

Yine açlık, kalbin aydınlanması ve nurlanması demektir. Sehl demiştir ki: ‘Bütün hayırlar şu dört haslette toplanmıştır. Veliler de onlarla maksuda ulaşmışlardır. Karnı aç tutmak, az uyumak, az konuşmak ve insanlardan uzaklaşmak.’ Yine o demiştir ki: ‘Kim açlığa ve sıkıntıya sabretmezse manevî terbiyesini gerçekleştiremez, kemâlâta eremez.’ Abdülvahit b. Zeyd Allah’a yemin ederek der ki: ‘Sıddıklar ancak açlık ve uykusuzlukla bu makama ulaşmışlardır.’⁸⁶

⁸¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 218-219

⁸² Gülen, a.g.e., c. 1, s. 239-240

⁸³ Tusî, a.g.e., s. 419-420

⁸⁴ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 192-193

⁸⁵ Tirmizî, İsa b. Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul, 1981, I-V, Zühd 47

⁸⁶ Mekkî, a.g.e. c. 1, s. 382-383

“Şeyh Şiblî’ye ‘Yakîn nedir?’ diye sorulduğunda ‘Açlık, açlık, açlık’ diye cevap vermiştir. Ebu Süleyman Darânî de ‘Benim ibadetten en çok tat aldığım ânım, karnım sırtıma yapışacak derecede aç olduğum zamandır.’ Der. Yine o der ki: ‘Kalbin zikir ve münacattan zevk alarak Allah’a yakınlık hissetmesi açlığın ve az yemenin sağladığı faydalardandır. Çok yemek ve içmek ise israf olmanın yanı sıra kasvet-i kalbe ve neticede kalbin ölmesine sebep olmaktadır.’⁸⁷

Sûfilerin yemekteki edeplerinden birisi de nimette onu vereni görmek ondaki ilâhî kudret ve rahmeti müşahede etmektir. Sûfilerden birisi yemeğe Kur’an’dan bir sure okuyarak başlayıp bu şekilde kalbinin huzurunu temine çalışırdı. Bununla yediği bütün lokmaların zikrin nuruyla kaplanarak yutulmasını, yemekten sonra sevimsiz bir halin ârız olup da kalbinin mizacını değiştirmemesini sağlamayı hedefliyordu. Sühreverdî: ‘Ben sanki namazdaymışım gibi yemek yerim.’ derdi. Bu sözüyle yemek yerken kalbinin huzuruna ve uyanıklığına işaret ediyordu. Çoğu zaman da yemek vaktinde düşüncesinin dağılmaması için yanında onu bazı meşguliyetlerden kurtaracak, birtakım hizmetleri görececek birisini bulundururdu. Çünkü yemek yerken kalp huzuru ve zikir halinde olmanın ibadetlerde hiç küçümsenmeyecek bir tesirinin olduğu görüşündeydi.⁸⁸

Az uyumak da Allah’a dönüşün ifadesidir. Kur’an’da, geceleyin sıcak yatağından kalkıp Rablerine korku ve ümitle dua edenlerle, (Secde 32/16) seher vakitlerinde uyumayıp istiğfar ile meşgul bulunanlar, (Al-i İmran 3/17) ve gecenin pek azında uyuyup sabahın erken saatlerinde istiğfar edenler övülmekte, uzun gecelerde tesbih, (İnsan 76/26) geceleyin teheccüt namazı emredilmektedir. (İsra 17/79) Mutasavvıflar yeme ve uykunun zaruret miktarı olması sayesinde gayb sırlarının açılacağını belirtirler.⁸⁹ “Bil ki gece ibadetinde uzunca uykusuz kaldıktan sonra uykusunun galebe çalmasından dolayı âlimlerin uykusu, kendileri için bir keşif, manevî bir müşahede, Cenab-ı Hakk’a bir yakınlık ve ilâhî bir feyiz kaynağıdır.⁹⁰

Riyazet ve mücahede ehlinin uykuları ise Allah’ın bunlara verdiği bir sadakadır. Secde ederken uyuyakalan kul ile azîz ve celîl olan Allah övünür ve ‘Uyuyan şu kuluma bakınız, ruhu yanımda, cesedi önümde durmaktadır,’ der. Kuşeyrî: ‘Yani ruhu niyaz mahallinde, cesedi ise kulluk sevgisindedir,’ demiştir.⁹¹

Daim riyazet çeküp halvetlerde diz çöküp

Hakk didarı eserin görmeyen âşık midur.

Yunus Emre

⁸⁷ Yılmaz, Hasan Kâmil, *Açlık ve Az Yemek*, İstanbul, 1994, s. 46-47

⁸⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 439-442

⁸⁹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 193-194

⁹⁰ Mekkî, a.g.e., c. 1, s. 385

⁹¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 468

Az konuşmak da sūfîler için, az yemek ve az uyumak kadar önemlidir. Bu yüzden ‘konuşmak insanın terazisidir. Fazlası ziyan, azı vakar ifadesidir. Dilini tutan kötülüklerden kurtulur’ denir.⁹²

Büyüklerden birisi şöyle der: ‘Nefsime, konuştuğu her lüzumsuz (malayani) kelime için iki rekât namaz kılmayı vazife olarak yükledim. Bir zaman sonra buna alıştı, namaz bana kolay gelmeye başladı. Bunun üzerine her boş söz için bir gün oruç tutmaya söz verdim. Nefsim buna da alıştı ve lüzumsuz konuşmayı terk etmedi. Nihayet her lüzumsuz kelime için bir dirhem sadaka vermeye karar verdim. Artık bunu yapmak nefsim için ağır geldi ve böylece lüzumsuz konuşmaya son verdim.’ Yine hükemadan birisi de ‘Akıl çok olunca kelâm az olur, akıl az olduğunda da söz çoğalır,’ demiştir. Tasavvuf yolunun büyüklerinden birisi ‘Konuşan ve konuştuğunu güzel anlatan çoktur. Fakat asıl zor iş susmayı güzel yapmaktır,’ der. Zünnûn Mısrî de: ‘Korku sahibini hareket ve ıstıraba sevk eder, hayâ ise sükûta götürür,’ demiştir. Denilir ki öncekiler âlimin sözünden istifade ettikleri gibi sükûtundan da istifade ediyorlardı.⁹³

İşte bu gibi hallerle nefsiyle mücadele eden sūfî hem dünyada hem ahirette huzura ermiştir. Nitekim Harise: ‘Nefsime dünyadan uzaklaştırdım, gündüzlerimi susuz, gecelerimi uykusuz geçirdim. Şimdi ben Rabbimin arşını aşıkâr bir suretle görür gibiyim,’ demiş ve bu sözü ile dünyadan uzaklaşmanın neticesi olarak gaybe ait halleri keşfettiğini haber vermiştir.⁹⁴

Bu bilgiler ışığında nefsin varlığına el koyup riyazetle kendisine hakim olmak mümkündür. Lâkin onun cevheri, özü ve esas mayası hiçbir zaman yok olmaz. Nefis hakkındaki marifet sıhhatli olursa talip padişah olur, nefsin kendisinde baki ve mevcut oluşunda korkulacak bir şey yoktur. Zira nefis durmadan ürüyen bir köpektir. Riyazetten sonra köpeği bulundurmamak mübahdır. Nefis mücahededesi nefse ait kötü vasıfların fani olması içindir, yoksa nefsinin kendisinin fani ve yok olması için değildir.⁹⁵ Sūfîlerde bir ömür bunun gayreti verilir. Halvet ve uzlet de bu zorlu yolda denedikleri bir tecrübedir.

3. Halvet-Uzlet

Gayesi nefsin terbiye edip, kâmil insan mertebesine yükselmek olan sūfî, Hak’la ve halkla olan münasebetlerinde son derece titiz ve gayretlidir. Allah sevgisini duygu düşünce ve davranışlarının merkezi yapıp bütün hayatını Hakk’ı soluyarak geçirir. Sevgilisine tutulan âşık, nasıl ki sevdiğinin düşüncesiyle baş başa kalmak için yalnızlığı seçerek, tenhalara kaçıyor, nasıl

⁹² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 194

⁹³ Mekki, a.g.e., c. 1, s. 386-388

⁹⁴ Kelâbâzî, a.g.e., s. 201

⁹⁵ Hucvirî, a.g.e., s. 321

Hakk âşığı olan sûfî de sevgilisiyle beraber kalabilmek için tenhaları seçer. Bu yüzden halvet, vuslat makamıdır.

Halvet kalpten halka ait korku ve beklentilerin boşaltılması, bütün düşüncelerin Yüce Yaraticının emrettiği işlerde toplanması ve sebat üzere azminin kuvvetlendirilmesidir. İnsanlarla beraber olmakla azim gevşer, gayret dağılır, niyet zayıflar.⁹⁶

Tasavvufî anlamlarından birisi ise zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere, şeyhin müridini karanlık, dış dünyadan soyutlanmış bir yere belirli bir süre için koyması, bu yerde Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek halvet olarak değerlendirilir.⁹⁷

“Sevgilisine tutulan âşıkın tenhalara kaçması ve onun düşüncesiyle yeme içme ve uykudan kesilmesi gibi hak yolcusunun yalnızlığı seçmesidir.”⁹⁸ Halvet vuslat makamıdır. Salikin ilk hali uzlet, sonraki hali ise istikâmet levazımından olan halvettir.⁹⁹

Halvet ve uzlet yakın anlamlı kelimelerdir. Uzlet daha genel, halvet ise daha özel anlamlıdır. Uzlette süresi ve sebebi belli olmayan bir yalnızlık ve halktan uzaklaşma vardır. Halvette ise belli bir süre vardır. Süresi tarikatlara göre üç gün, kırk gün ya da bin bir gündür. En yaygını kırk gündür.¹⁰⁰

Kuşeyrî der ki; ‘Halvet, safvet ehlinin sıfatı; uzlet, vuslat ehlinin emaresidir. Başlangıç halinde bulunan bir müridin hemcinsinden ayrı (uzlet halinde) yaşaması, nihayet halinde, üns mertebesini gerçekleştirdiği için halvet halinde bulunması şarttır. Uzleti tercih eden bir kimse için hak olan şey, halktan ayrı yaşamaktan maksadın, insanların şerrinden selâmette olmak değil, insanların kendi şerrinden selâmette bulunmalarına inanmasıdır. Nefsini hor ve hakir gören mütevazı, kendisinin üstün olduğuna inanan ise kibirli olur.’ Uzletin hakikati kötü huylardan ayrılmaktır, uzletin tesiri vatandan ayrılmada değil, kötü vasıfları değiştirmede aranmalıdır. Bunun içindir ki arif kimdir sorusuna kâin ve bâin (birlikte ve ayrı olan kimsedir) yani zâhiren halk ile beraber bulunduğu halde sırren onlardan ayrılan kimsedir, denilmiştir.¹⁰¹

Halvet, Hz. Peygamber’in vahiy gelmeden önce Hira’da uzlete çekilme uygulamasından doğmuştur. Hz. Mûsâ’nın Tûr’daki kırk günlük Allah ile olan özel görüşmesinden esinlenerek halvet genelde kırk güne hasredilmiştir.¹⁰²

⁹⁶ Mekkî, a.g.e., c. 1, s. 392

⁹⁷ Cebecioğlu, a.g.e., s. 249

⁹⁸ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 195

⁹⁹ İz, a.g.e., s. 158

¹⁰⁰ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 195-196

¹⁰¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 197-198

¹⁰² Cebecioğlu, a.g.e., s. 249

Sûfiler nefsin edebe muhalif tutumları ve içinde buldukları hallerini karıştıracak davranışları çoğalınca, kırk günlük riyazetle elde ettikleri bereketi ve edebi bütün vakitlerine yaymayı hedeflemişlerdir.¹⁰³ ‘Kim kırk gün, Allah için ihlâsla amel ederse, kalbinden diline doğru hikmet pınarları fişkırır’ hadisi kırk sayısının dayanağı olarak görülür.¹⁰⁴

Hz. Mûsâ ile ilgili ayet de şöyledir. ‘Mûsâ ile otuz gece (bana ibadet etmesi için) sözleştik ve buna on gece daha kattık. Böylece Rabbinin tayin ettiği vakit, kırk geceye tamamlandı. (A’râf 7/142)

Görüldüğü gibi Hz Peygamber (sav) vahiy almazdan önce bir ruhî tekâmül süreci geçirdiği gibi Hz Musa da geçirmiş Hz İshâ’nın annesi Meryem de halvet de manevî olarak rızıklanıp sâfiyyete ulaşmıştır. Demek ki halvet başlangıç hallerinde peygamberlerin ve salihlerin geleneğidir. Hakk’ın ilhamı, onları bu uygulamaya yöneltmiştir.¹⁰⁵

Halvetten gaye kalp evini mâsîvâdan temizlemek Hakk’ın sayısız nimetlerini düşünerek gönül halvet hanesine Mevlâyı koyup, kesrette vahdeti müşahede etmektir.¹⁰⁶ Müridin fitratındaki sivri noktaları törpülemek için yapılan fiilî sabırdır.¹⁰⁷

Sûfiler Allah için halvete çekilip ihlâs ile ibadet edince, Allah da onlara terk ettiklerine karşılık halvetlerin de ünsiyet hallerini açar. Halvetleri süreli değil süreklidir. Ancak kırk günlük süreli halvet, Hakk’ın lutüflarının doğmasına, fûtûhatının gelmesine bir alışma devresidir. Sûfiler, keramet elde etmek için değil, nefislerini kollamak, ibadeti sırf Allah’a özgü kılmak, riyâdan uzak kalmak için halvete girerler.¹⁰⁸

Sûfilerin halvetle ilgili diğer görüşleri şunlardır:

Üstad Ebu Ali Dekkâk, halkın giydiği elbiseyi giy ve yediğinden ye, fakat bânının ile onlardan ayrıl. Yine Ebu Ali der ki: ‘Bir adam bana geldi ve: ‘Seni ziyaret için çok uzak bir yerden geliyorum’ dedi. O’na dedim ki: ‘Benden öğrenmek istediğin tasavvuf ilmi uzun mesafeler katetmek ve yolculuğun sıkıntılarına katlanmakla elde edilmez. Bir adım bile olsa nefisinden ayrıl ki maksadın hâsıl olsun. Beyazid Bistâmî’nin şu sözü de bu manayı içerir: ‘Azîz ve celîl olan Rabbimi rüyamda gördüm ve seni nasıl bulurum, diye sordum? ‘Nefsini bırak öyle gel’ diye buyurdu. Ebu Bekr Verrâk şöyle der: ‘Dünya ve ahiretin hayrını halvette ve kıllette (yalnızlıkta ve azlıkta) buldum. Şerrini ise (halkla beraber olmakta) ve çoklukta buldum.’¹⁰⁹

¹⁰³ Sühreverdî, a.g.e., s. 262

¹⁰⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 263

¹⁰⁵ Ateş, a.g.e., s. 204

¹⁰⁶ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 196

¹⁰⁷ Tusî, a.g.e., s. 516

¹⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 205

¹⁰⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 198

Zunnûn Mısrî: ‘Halvetten fazla, ihlâslı olmaya sevk eden bir vasıta görmedim.’ demiştir. Cüneyd ise ‘Uzletin sıkıntısına katlanmak, onlarla beraberken halka müdara etmekten daha kolaydır.’ der.¹¹⁰

Ariflerden Süfyan es-Sevrî.

Herhangi bir kul, kırk gün Allah için ihlâsla amel ederse Allah Teâla onun kalbinde hikmetler yeşertir; onu dünyaya karşı zûhd, ahirete karşı rağbet sahibi yapar. Kendisine dünyanın hastalığını ve ilacını gösterir. Öyleyse kul her sene bir daha nefsini buna alıştırmalıdır, der.¹¹¹

“Şuayb b. Harb Kûfe’de bulunan Mâlik b. Mesud’un yanına varır. Tek başına evinde otururken bulur ve yalnızlıktan sıkılmıyor musun der? O da Şuayb b. Harb’a: ‘Allah ile beraber olup da sıkılan hiçbir kimse görmedim cevabını verir. Cüneyd: ‘Bir kimse din bakımından selâmette beden ve kalp yönünden rahatta olmak isterse halktan ayrılıp uzlete çekilsin. Çünkü şu zaman halktan sıkılacak zamandır. Akıllı olan yalnızlığı tercih eder,’ demiştir. Ve derler ki: ‘Allah bir kulunu günah işleme zilletinden ibadet ve taatte bulunma izzetine nakletmeyi murâd ederse yalnızlık hali ile ünsiyet etmesini sağlar, kanaatle zengin kılar, kusurlarını görmesini temin eder. Bu gibi hasletlerin verildiği bir kimseye dünya ve ahiretin hayrı verilmiş,’ demektir.”¹¹²

“Gazâlî: ‘Halvet ve uzlet sayesinde kişinin, dile ait afetlerden uzaklaşacağını; kalbin riya ve gösteriş gibi afetlerden manevi olarak korunacağını, züht ve kanaat alışkanlığı kazanacağını; kişinin kötü kimselerle ülfet etmekten kurtulacağını; ibâdet ve zikre ayrılan zamanı artırarak insanın belli bir itmi’nâna ereceğini; kin ve düşmanlık duygularının son bulacağını ve Allah’a yakınlık vasfının ortaya çıkacağını ifade etmektedir.’¹¹³

Yahya b. Muaz yine şunları söyler. Müridlere şu üç şey mutlaka gereklidir. Başını sokacak bir ev, hayatını idame ettirecek miktar da gıda, bir meslek sahibi olabilecek kadar iş. Evi halvettir. Zaruret miktarındaki gıdası tevekküldür. Sanatı ibadettir.¹¹⁴ Süfyan-ı Sevrî şöyle der. ‘En iyi ibadet halvettir. Sonra ilim tahsil etmek sonra tahsil edilen ilimle amel etmek, sonra da onu yaymak gelir.’¹¹⁵

Halvete giren kimse, insanları görmekten kurtulduğu için nefsin acil dünyevî konulardaki fikir ve meşguliyeti aza iner. Göz kalbin kapısıdır. Kalbi bozacak şeyler oradan

¹¹⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 198-199

¹¹¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 281

¹¹² Kuşeyrî, a.g.e., s. 199-200

¹¹³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 197

¹¹⁴ Attâr, a.g.e., c. 2 s. 363

¹¹⁵ Attâr, a.g.e., c.2 s. 229

girer ve ardından kalpde şehvet ve lezzetler canlanır. Bir hak yolcusu toplum içinde bulamadığı lezzeti manevî tadı ve ilerlemeyi halvette buluncaya kadar gerçek bir mürid olamaz. Yine bir Hak yolcusu açıkca yaptığı amellerinde ele geçirinceye kadar, ünsiyeti yalnızlıkta, rahatı halvette ve en güzel amelleri gizlilikte yaşayınca kadar sadık bir mürid olamaz.¹¹⁶

Gerçekten bütün gönlüyle nefsini ibadete sokan kimseye, hadiste belirtildiği üzere ledünni bilgiler açılır. Kul geçim kaygısını, dünya uğraşlarını bırakıp, Allah'a yönelince her gün kalbinin üstünden bir perde kalkar. Kırk gece tamamlanınca perdeleri kalkan kalbe ilimler ve marifet akmaya başlar.¹¹⁷ Zaten halvetten maksat da sūfînin vakitlerini ibadet ve taat ile mamur ederek azalarını bütün sevimsiz şeylerden alıkoyup Allah'a yaklaşması marifet ehli olmasıdır.¹¹⁸

Halvet kelimesi, 'celvet' ve 'halvet der-encümen' tabirlerini de beraberinde akla getirir. Celvet tabiri 'halktan uzaklaşp tenhada Hakk ile baş baş kalmak' demek olan halvetle karşıt anlamlıdır. Kulun ilâhî sıfatlarla ve güzel huylarla bezenerek halvetten çıkıp halkın arasına karışması demektir. Yine celvet kalpten bulanıklıkların giderilmesi gönül aynasının parlatılması ve nûr-ı ilâhînin kalbi aydınlatmasıdır. Bunun için de önce bir halvet hayatı yaşayarak insanın riyazetle nefsinin sivriliklerini törpülemesi ve kalbini nefsinin etkisinden kurtarması gerekmektedir. Halvet der-encümen ise, halkla iç içe fakat tek başına, 'el kârda gönül yârda' demektir. Bu makama erenler ise iç dünyalarındaki fırtınaları dindirmiş, nefsini itmi'nana erdirmiş kimseler olduklarından halk ile meşguliyetleri, dünya işleriyle uğraşmaları onların Hakk ile olan bağlarını koparmaz. Gönülleri bir iç aydınlanma şeklinde daima Rablerinden gelen nurla parıldar.¹¹⁹

Salihlerden birisi şöyle anlatır: Halktan tamamiyle alâkasını kesmiş birisine:

- Hakikate ulaşma yolu nasıldır, diye sordum.
- Acıdır herkes tahammül edemez, dedi.
- Bana öyle bir yol göster ki; ona devam ederek kalbimde Allah Tealâ ile beraber olmanın tadını bulayım, dedim.
- Halka nazar etme, şüphesiz halka nazar bir zulmettir, dedi.
- Onlara bakmak zorundayım, dedim.
- Öyleyse onların sözüne kulak verme, şüphesiz halkın sözleri kalbe katılık verir, dedi.
- Onlarla konuşmak zorundayım, dedim.
- Onlarla içli dışlı olma, dedi. Gerçek şu ki halkla iş yapmak Hakk'tan soğuma uzaklaşma sebebidir, dedi.

¹¹⁶ Mekki, a.g.e., c. 1, s. 392

¹¹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 206

¹¹⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 280

¹¹⁹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 198-199

- Aralarında bulunuyorum onlarla çeşitli muamelelerde bulunmak zorundayım, dedim.
- Onlarda huzur ve sükûnet arama, halkta huzur aramak bir felâkettir, dedi.
- İşte asıl hastalığım budur, deyince veli;
- Be adam gafillere bakıyorsun cahillerin konuşmalarını dinliyorsun, tembel ve gevşek kimselerle çeşitli muamelelerde bulunuyorsun. Bir de kalkmış Allah Tealâ ile devamlı huzur istiyorsun. Bu, bu şekilde olacak bir şey değildir, dedi.¹²⁰

“İhlâs ile kırk gün veya daha çok bir zamanda tenhada oturup Allah’a kulluk edenlerden kiminin içi temizlenir, o salık yakîn derecesine erer. Kalbinden perde kalkar. ‘Kalbim Rabbimi gördü’ diyecek duruma gelir. Kimi vakitlerini güzel amellerle, ibadetle geçirmekle uzuvlarını korumakla, namaz oruç ibadetlerini vakitlerine dağıtarak bu makama erer. Kimine Hakk’ın lütfuyla kendisine mana halleri açılır. Bazıları ise sadece beş vakit farz namazları ve sünnetleri kılıp bir tek zikirle hakikatlere erer.”¹²¹

C. İBADETLER

Ubudiyet, yapılan ibadetlere eksik ve kusurlu nazarı ile bakıp, her zaman en güzel şekilde yapma gayreti içerisinde olmak ve bu güzel fiil ve amellerin hep ilahi takdirin neticesi olduğunu bilmek, kader karşısında iradeyi terk etmek, amel derecesinden hal derecesine yükselmektir. Kendine güç ve kuvvet nisbet etmekten beri olmak Allah’ın ihsanı olan ve devamlı lutfettiği nimetleri ikrar etmek, emrolunan ile kucaklaşıp nehyolunandan uzaklaşmaktır.¹²²

‘Sana ölüm yakın avazıyla gelip çatıncaya kadar Rabbine ibadete devam et’ (Hicr 15/99)

1. Namaz

Sûfinin gelişim sürecindeki en önemli ibadeti dinin direği olan namazdır. Namaz, erme, yaklaşma, heybet, huşu, vakar, müşahede gibi manalara gelir. Yine namaz Allah’a münacatta bulunma, yüce huzurda durma, masivadan yüz çevirip O’na yönelme makamıdır. Ariflerin göz aydınlığı, siddıkların süsü ve yakınlık mertebesinde bulunanların tacıdır. Vuslat makamıdır.¹²³

Namaz öyle bir ibadettir ki müritler ve talipler baştan sona kadar Hakk’ın yolunu onda bulurlar. Makamları orda keşfolunur. Abdest mürit için tevbe yeri, bir pîre taalluk ve onun

¹²⁰ Mekkî, a.g.e., c. 1 s.402

¹²¹ Ateş, a.g.e., s. 210

¹²² Kuşeyrî, a.g.e., s. 280

¹²³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 23

eteğine sarılma, isabetle kibleye yönelme yerindedir. Kıyam, nefis mücahadesi, kıraat zikirdir. Ruku, tevazu, secde nefsi tanıma ve onun hakkında marifet sahibi olmaktır. Teşehhüt, üns makamı ve selam, dünyadan tefrit ve ayrılma makamların kaydından çıkma yerindedir.¹²⁴

Sûfilerin namazla ilgili ilk edebi namaza ait bilgileri öğrenmek, farzlarını, sünnetlerini, faziletini bilmektir.¹²⁵ Sûfiler namazın şekli hakkında gerekli bilgileri edindikten sonra namazın ruhu, hikmeti, amacı, maddî ve manevî faydaları üzerinde dikkatlerini yoğunlaştırırlar.¹²⁶ Bundan sonra da vakit gelmeden evvel namaza hazırlanmaktadır. Bu sayede namazın makbul olan ilk vaktini kaçırmamış olurlar.

Sûfilerin namazdan önceki adablarından biri de mukarrebdir; yani kalbi her türlü havatır ve avarızdan Allah'ın dışında herhangi bir şeyin zikrinden korumaya çalışmaktır. Ariflerden birisine 'İlk tekbiri nasıl alırsın?' diye sorulunca; 'ilk tekbiri, elif'in azameti, lâm'ın heybeti, hâ'nın kurb ve murakabesiyle sözümde ve özümde Allah'tan başka bir büyük kalmayacak şekilde alırım demiştir.' Yine sûfiler, edepleri gereği, imam olmaktan, ilk safta namaz kılma gayretinden hoşlanmazlar. Uzatmayı da iyi görmezler. İlk safta namaza durma kaygısı içinde bulunmayışları, insanları izdihama ve sıkıntıya düşürmemek arzusundandır."¹²⁷

Kelâbâzî şöyle der: 'Sûfiler ister takva sahibi olsun ister günahkâr olsun herkesin ardında cemaat olup namaz kılabilirler. Zahirî ve Batınî, bedenî ve ruhî maddî şartlarına ve adabına uyarak en mükemmel ve Allah Tealâ'ya yaraşır şekilde namaz kılmak için bütün güçlerini ve çabalarını harcarlar ama yine de Allah'a lâayık bir namaz kılmadıklarına inanırlar.' Beyazıd Bistamî Allah'ın rızası için ve O'na yaraşır biçimde dört rekât namaz kılmaya karar verir. En güzel şekilde hazırlanıp dört rekât namazını kılar. Ama bunun Allah Tealâ'ya lâayık bir biçimde olmadığını düşünür ve yeni bir niyetle yeniden kılar ve bu hal tanyeri ağarana kadar devam eder. Ve sonunda yaşlı gözlerle 'Ya İlâhi ya sana lâayık şekilde namaz kılmayı nasip et veya bu nitelikte olmayan namazımı kabul buyur,' der.¹²⁸

Sehl b. Abdullah et-Tusterî 'Kulun farz namazları tam olarak yapabilmesi için namazın önündeki ve sonundaki sünnetlere ihtiyacı vardır. Sünnetleri tam olarak yapabilmesi için nafilere, nafilelerin tam olabilmesi içinse edeplere ihtiyacı vardır, demiştir.'¹²⁹

İbni Alvan'dan, Cüneyd'in yaşının ilerlemiş olmasına rağmen ve bedenine zaaf gelmiş olmasına rağmen namazla ilgili evradını hiç terk etmediğini işitmişim. Kendisine bunun sebebi

¹²⁴ Hucvirî, a.g.e., s. 437

¹²⁵ Tusî, a.g.e., s. 158

¹²⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 24

¹²⁷ Tusî, a.g.e., s. 160-162

¹²⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 31-32

¹²⁹ Sühreverdî, a.g.e., s. 391

sorulduğunda şu karşılığı verir: ‘Başlangıç halimle beni Allah’a erdiren bu hali son demlerimde nasıl terk edebilirim.’¹³⁰

Sûfilerden biri namaza salât denmesinin sebebini şöyle açıklar: ‘Kul ile Allah arasında sıldır. Namaza durmak niyazda bulunmak üzere Allah’ın huzuruna çıkmaktır. Namaz kılan; okuması, duası, zikri ve benzeri hal ve hareketleriyle Allah’a münacat ediyor demektir.’ İbn Arabî’nin ise çok daha farklı yorumları vardır. Şöyle ki: ‘Var olan her şeyin kendine özgü bir biçimde namaz kıldığını, insanın kıldığı namazın bütün namazları kapsadığını söylemekte ve konuyu şöyle açıklamaktadır: Dağlar kıyam halinde bir kişi gibi dimdik. Ağaçlar da aynı şekilde el pençe dururlar. Hayvanlar devamlı olarak ruku halinde, ağaçlar rüzgâr esince ve meyve verince yerlere kadar eğilirler. Bu da onların rukusudur. Bitkilerin bir kısmı toprak üzerindedir. Bu bitkilerin hali de secde halidir, der.’¹³¹

Sûfilerin namaza verdikleri önemi gösteren pek çok sözleri ve menkıbeleri vardır: Amir b. Abdullah’a ‘Namazda aklına dünya işlerinden herhangi bir şey geliyor mu?’ diye sorulduğunda ‘Vücutuma mızrakların saplanması bana sizin namazda hatırladıklarınızı hatırlamamdan daha sevimlidir,’ demiştir. Abdullah b. Abbas ‘Namazda huşu; namaz kılanın sağındaki ve solundakileri tanımamasıdır derken, Süfyan es-Sevrî de, ‘Huşusu olmayanın namazı fasit olmuştur,’ der. Ebu Said el Harraz ‘Kul namazda Allah’a karşı huşudan neredeyse eriyecek bir halde olmalıdır.’ der.¹³²

Zeynelabidin namaz kılacağı zaman rengi değişir, kızarır, bozarırdı. Bunun sebebi sorulunca: ‘Kimin huzuruna çıktığımı biliyor musunuz?’ derdi. Ariflerden birisi: ‘Namaz ahirettir, ona girince bu dünyadan çıkmış olursun,’ der. İlim ehli bir sûfiye: ‘Namazda iken zihnine bir şey gelir mi? diye sormuşlar. ‘Hayır, ne namazda ne de namaz dışında’ demiş. ‘Namazda iken hatırladığın bir şey olur mu?’ sorusuna ise başka bir Allah dostu: ‘Namazdan daha çok sevdiğim bir şey var mıdır ki namazda iken o aklıma gelsin,’ der. Ebu Süleyman Daranî de der ki: ‘Allah Teala, kul namazda iken ‘Kulumla aramdaki perdeyi kaldırsın,’ çevresiyle ilgilenince ‘Kulumla arama perde çekin ve onu salıverin, tercih ettiği şeyle baş başa kalsın,’ buyurur.’¹³³

Mevlâna hazretlerine biri: ‘Allah’a yaklaşmak için namazdan daha kısa bir yol var mı?’ diye sorar. Mevlâna şu cevabı verir: ‘Yine namaz. Fakat namaz dış şekilden ibaret değildir. Duanın bedenidir. Şekli olarak kılınan namazın bir başlangıcı bir de sonu vardır. Tekbir

¹³⁰ Tusî, a.g.e., s. 163

¹³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 29-30

¹³² Sühreverdî, a.g.e., s. 410-411

¹³³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 25-27

namazın başlangıcı, selam ise sonudur. Namazın ruhu ise şekilsiz ve sonsuzdur. Namaz insanı alır, Allah'ın varlığı içinde eritir ve insanın şuurunu bile elinden alır. Peygamber 'Allah ile öyle anlarım oldu ki ne bir peygamber ne de Allah'a yakın bir melek o anı yakalayamaz' buyurur. İşte böyle bir namazda bütün şekiller dışarıda kalır. O zaman ruhda saf bir manevî varlık olan Cebrail'e bile yer kalmaz.¹³⁴

İşte namaz sûfi için tam anlamıyla ruhî bir miraç, manevî bir yükseliştir. Bu yükselişe geçici de olsa mümin Allah'ın huzuruna çıkar. O'nunla manevî bir temas, bir münasebet kurar. Bu esnada ilâhî zuhurlar, tecelliler, feyzler, bereketler, marifetler ve sırlar ona yansır. Sonuçta da namaz kılan Rabbânî olur.¹³⁵

2. Oruç

Kişinin en büyük düşmanı nefistir. Ancak aç bırakılarak disiplin altına alınabilir. Yani oruç nefse işkence etmektir. Açlık çekici ile nefsin başı ezilirse Allah'a giden yoldaki en büyük engel aşılmış olur. İşte sûfiler orucun bu çile ve riyazet yönünü iyi tesbit etmişlerdir. Ramazanda oruç tutmakla yetinmeyip senenin her mevsiminde, her ayında, her haftasında oruç tutmayı adet haline getirmişler, bazen de orucu iftar etmeden ve sahur yemeği yemeden iki üç gün peşpeşe oruç tutarak savm-ı dehri ya da bir gün tutup bir gün tutmayarak savm-ı Davudu gerçekleştirmişlerdir.¹³⁶

Oruç sayesinde salık melekût âleminin kapısını çalmış olur ki bu kapıları çalan aynı zamanda açlık ve orucun ruhaniyetiyle cennet kapılarını da çalmış olur. Hz. Lokman oğluna şöyle nasihat ederdi: 'Ey oğulcağızım! Mideni tamamıyla doldurma. Eğer mideni tamamıyla doldurursan fikrin uyur ve hikmet hapsolür. Azaların ibadet etme hususunda tembelleşir. Bir kimse çok yediği zaman körlükten kurtulamaz. Ve zekâsına ait ışık söner. Işığı sönen bir zekâ ise marifetle nurlanmaz. Kişinin kalp aynası gafletin kirlerinden paslarından kurtulup safaya eremez.'¹³⁷

Sûfilerin oruçtan gayeleri nefsi ezmek ve onu başıboşluktan kurtarmaktır. Yemeği zaruret miktarı almaları, nefsi diğer hususlarda zaruret ölçüsünde tutabilmek içindir.¹³⁸

Hakikat ehline göre orucun üç mertebesi vardır. Mertebelerden birincisi avamın orucudur. Avamın orucu yememek ve içmemekten ibarettir. İkincisi havasın orucudur. Gözünü

¹³⁴ Meyerovitch, Eva de Vitray, *Duanın Ruhu*, İstanbul, 2001, s. 47-48

¹³⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 31

¹³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 50

¹³⁷ Ankaravî, a.g.e., s. 109

¹³⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 431

kulağını ve bütün azalarını haram olan şeylerden kaçırmaktır. Üçüncüsü ise ehassü'l-havasın yani ruhları yüce insanların oruçlarıdır. Elini eteğini masivadan çekmiş, bu yolda perhize girmiş olan kimselerin orucu. Bunlar manada Allah'ı sevmenin lezzetine erişen kimselerdir.¹³⁹

Sûfiler için orucun bazı edep ve faziletleri vardır. Bunlardan birisi tutamadığı günlere nisbeten yiyeceğini biraz daha azaltmasıdır. Yoksa daha önce yemekte olduğu şeyleri iftarda bir araya getirerek aynı miktarda yiyecek olsa gündüz yiyemediğini akşam yemiş olur ki o zaman orucun hikmeti ortadan kalkar. Bir başka edebi de bir cemaatin içinde ve sohbetinde bulunan kimsenin onlardan izin alarak oruç tutmasıdır. Çünkü cemaatin kalbi onun akşamki yeme içmesine takılır. Halbuki onların yiyecekleri yoktur. Cemaatin izni ile oruç tutar ve cemaate herhangi bir yiyecek nasip olursa oruç tutan için bir şeyler biriktirmelerine gerek yoktur. Çünkü oruç tutmayanların daha çok ihtiyacı vardır. Oruç tutana ise Allah'ın rızık göndereceğini bilirler.¹⁴⁰

Bu düşünceye sahip olmalarının sebebi, oruç tutan kimsenin gündüz eline geçen yiyecekten kendi payını ayırıp saklamasını uygun bulmazlar. Bu davranışı manevi halin bir eksikliği, zayıflığı olarak görürler.

Sûfilerden bir grup başta belirtilen oruç şekillerinden Savm-ı Davud orucunu tercih ederler. Savm-ı Davud en çetin oruçtur. Hatta bu oruç bütün yıl tutulan 'dehr' orucundan daha zor bir oruçtur. Çünkü nefis devamlı olarak oruçla ülfet edip bağımlılık kazanınca ona oruçsuzluk zor gelmeye başlar. Oruçsuzluğa alışınca da oruç zor gelir. Bu tür oruç bir gün tutulup bir gün tutulmadığından nefsin ne oruçsuzluğa ne de oruca alışması söz konusu değildir. Bu konuda Sehl b. Abdullah'ın şöyle dediği nakledilir: 'Karnınızı doyurunca sizi toklukla deneyenden açlık isteyiniz. Aç olduğunuz zaman da sizi açlıkla deneyenden tokluk isteyiniz. Değilse bunlardan birine insan alışıp tuğyana düşebilir.'¹⁴¹

Salık olan kimsenin midesi neyin içi gibi boş olmalı ki aşk meydanında Allah'a karşı tazarru ettiğinde yapmış olduğu niyazı ve yakarışı hoş olsun. Ve mideyi boş tutmak, ruhu uyanık tutmak herkese nasip olmaz. Bu mertebeye herkes erişemez. Bu mertebe Allah'ın hususî olarak bazı kullarına inayetinden ihsan etmiş olduğu mertebedir. Mevlâna'nın Mesnevi'sinde bununla ilgili güzel bir hikâye bulunmaktadır: 'Şeyhin biri ile müridi beraber bir seyahate çıkarlar. Seyahatleri devam ederken yolları hiç kimsenin olmadığı ıssız bir yere düşer. Bu ıssızlıktan rahatsız olan mürid: 'Ey şeyhim! Biz bu yolda devam edersek bu ıssız yerde aç

¹³⁹ Ankaravî, a.g.e., s. 109

¹⁴⁰ Sühreverdî, a.g.e., s. 431-434

¹⁴¹ Tusî, a.g.e., s. 170

kalırız.’ deyince Şeyhi de ona der ki: ‘Açlık Allah’ın indinde iyi bir şeydir. Ve o ancak ona layık olanlara verilir. Sen halis ve has olan kullarından ve azizlerden değilsin ki Allah sana açlığı nasip etsin.’¹⁴²

Görülüyor ki sûfler oruçla ilgili çok farklı görüşlere sahiptir. Yine sûflerden Cüneydi Bağdadi, ‘Oruç yolun yarısıdır,’ demiştir.¹⁴³ Bişr Hafî ise: ‘Açlık kalbi saflaştırır; hevayı öldürür, ince ve sırlı olayları temin eder,’ der. Zünnûn Mısrî de: ‘Doyana kadar yiyip kanana kadar içtiğim bütün zamanlarda ya Allah’a isyan etmiş ya da masiyete niyetlenmişimdir,’ demektedir. Şakik el Belhî (v.174/790) demiştir ki: ‘İbadet bir sanattır onun dükkânı halvet, aletleri açlıktır.’ Lokman Hekim de yine der ki: ‘Miden dolduğu zaman fikir uyur, hikmetin dili tutulur. Azalar ibadetten geri kalır.’ Sûflerden biri de: ‘Midesini çeşitli yiyeceklerin bozduğu zahitten Allah’a sığınırım,’ demiştir.¹⁴⁴

Rivayete göre Şiblî bir adama: ‘Sen devamlı (ebed) orucu tutmaktan hoşlanırsınız mı?’ diye sormuş. O da: ‘Ebed orucu nasıl bir oruçtur,’ deyince ‘Ömrünün geri kalanını bir gün sayar onu da oruçlu geçirirsin,’ diye cevap vermiş. Yine başka bir rivayete göre büyük şeyhlerden biri: ‘Şu kadar yıl var ki Allah’tan başkası için oruç tuttum,’ diye anlatmış. Bunun sebebini de yanında ki gencin kendisinden etkilenip oruç tutmasını sağlamak olduğunu söylemiş.¹⁴⁵

Bişr b. El Haris, Süfyan es-Sevrî’nin şöyle dediğini nakletmiş: ‘Kim gıybet ederse orucu bozulur.’ Leys de Mücahid’in şöyle dediğini nakletmiştir: ‘Şu iki şey orucu bozar ve sevabını yok eder: Gıybet ve yalan.’¹⁴⁶

Şeyh Ebu Abdullah Hatif şöyle diyor: ‘Ebu Bekir İshaf otuz yıl oruç tuttu. Ölüm döşeginde bir parça pamuğu ıslatıp dudaklarına sürmek istediler. Kabul etmedi. Oruçlu olarak öbür âleme göç etti.’¹⁴⁷

Sehl b. Abdullah Tusterî her on beş günde sadece bir kere yemek yedi. ‘Hiç böyle bir şey olur mu?’ diye itiraz eden birisine bir şeyh ‘Her gece su ile iftarını açardı’ diye cevap vermiştir.¹⁴⁸

Kur’an ve hadislerde belirlenen çerçevede oruç tutmak ve aç kalmak nefis terbiyesi için yeterlidir, daha fazlasına gerek olmadığı düşünülebilir. Ama daha fazla denilen miktar bazı sûflere göre haram ya da mekruh değildir. Bu ruhsattan faydalanan sûfler aç kalmayı ve

¹⁴² Ankaravî, a.g.e., s. 110

¹⁴³ Hucvirî, a.g.e., s. 461

¹⁴⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 422-423

¹⁴⁵ Tusî, a.g.e., s. 171-172

¹⁴⁶ Mekki, a.g.e., c. 3, s. 482-483

¹⁴⁷ Camî, a.g.e., s. 390

¹⁴⁸ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 50

yaşamak için gerekli olan gıdanın en azıyla yetinmeyi bir hayat tarzı haline getirmişlerdir. Bunların sayıları azdır ama onların bu tavırları tasavvuf kitaplarında büyük bir fazilet hatta keramet olarak değerlendirilir.¹⁴⁹

Bazı sûfiler de vardır ki ‘İçene Allah rahmet eylesin,’ diyen bir suçunun suyunu içmek için orucunu bozar. Sakanın duasını almak için orucunu bozmakta bir sakınca görmez.¹⁵⁰

Ebu Süleyman Darânî ile onun çevresinde toplanan sûfiler sülûkta açlığı temel ilke almışlardır. O akşam yemeğinde bir lokma az yemeği sabaha kadar namaz kılmaya tercih ederdi. Yine derdi ki boğazlı ve obur olmak dünyanın, boğazsız olmak âhiretin kapısını açan anahtarlardır. Toklukta altı felâket vardır. Tok olan münacattan zevk almaz. İbadetin hazzına varamaz. Hikmeti koruyamaz. Şefkat hissini yitirir. İbadet zoruna gider, süfli arzuları artar.¹⁵¹

Bir rivayete göre Hallâc Rasul-i Ekrem’in ‘Hilâli görünce oruca başlayınız, hilâli görünce bayram ediniz’ hadisine göre Ramazan hilâlini görünce oruca başlar, Şevval hilâlini görünce de iftar ederdi. İki hilâl arasında da sahur ve iftar yapmazdı. Yine Hallâc Ramazanın son yaz aylarına rastladığı bir gün Mekke’nin kavurucu sıcağında bir kayalık üzerine çıkıp orucunu derinleştiriyor. Onun bu halini bilmeyenlerden biri de onun Allah ile sabır yarışına girdiğini düşünerek eleştirir. Mevlâna da: ‘Sen gözyaşının zevkini ne bilirsin. Görmemişler gibi ekmeğe âşkınsın,’ diyor. Yine başka bir yerde de ‘Gözün ekmekte olduğu için sen Cebrail’in kanadındaki kuvvetin ekmekten geldiğini sanırsın,’ der.¹⁵²

‘Nefsimi nasıl disiplin altına alabilirim’ diye soran bir kişiye bir hâkim: ‘Nefsi aç ve susuz bırak,’ demiştir. Az yemek az uyumak ve az konuşmak ve inziva dört esastır. Fakat son üçünün temeli de az yemektir. Az yiyen az uyur, az konuşur, inzivayı tercih eder. Yahya b. Muaz: ‘Şayet açlık pazarda satılan türden bir şey olsaydı, âhirete talip olan bir kimse pazardan ondan başkasını satın almazdı,’ demiştir. Ve yine denir ki: ‘Açlık müritler için riyazet, tövbekârlar için tecrübe, zahitler için siyaset, ârifler için fazilettir. Yani salık hangi makamda ve mertebede olursa olsun açlık onun için faydalıdır. Sûfiler aç kaldıkları zaman bunu Allah’ın haklarındaki bir lütfu olarak görürlerdi. Fudayl b. İyaz nefisine hitaben: ‘Ey nefis! Aç kalacağım diye korkma çünkü senin Allah katında bir değer yok ki Allah seni aç bıraksın. O ancak Muhammed ve sahabesini aç bırakır,’ derdi. Feth el-Mevsilî (v.220/835) şöyle niyaz ederdi: ‘İlâhi! Beni hastalık ve açlıkla denedin. Sen dostlarına böyle yaparsın. Bu nimetin şükürünü ben hangi amelle ifa edeyim,’ derdi. Açım diyen bir dervişe şeyhi demiştir ki; ‘Yalan söylüyorsun

¹⁴⁹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 51

¹⁵⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 100

¹⁵¹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 51

¹⁵² Hüsrevoğlu, Ali, “*Oruç Hakkında*”, Keşkül, 6 Güz, İstanbul, 2005, s.36-37

çünkü açlık Allah'ın hazinesine koyup gizlediği bir sırdır. Allah bu sırrı onu ifşa edene emanet etmez.' Yahya b. Muaz: 'Açlık nur, tokluk ateştir. Arzu ise oduna benzer. Odun tutuşunca yangın çıkar. Sahibini yakmadan da sönmez,' der.¹⁵³

Sûfilerden bazıları bir gün sabra bir gün şükre vesile olduğu için Davud peygamberin orucunu tutarlardı. Cüneydi Bağdadî de devamlı oruç tutardı. Ama yanına kardeşleri gelince onlarla yer, içer ve 'İhvana yardımın fazileti, nafilâ orucun faziletinden daha az değerlidir,' derdi. Yine ilginç uygulamalardan birini de vasıtlı sadık bir mürid de görülür Bu mürid ramazan orucu hariç her gün (nefsini açlıkla terbiye edip orucuyla da ucba düşmemesi ve ertesi gün de kazasını yapma niyetiyle) güneş batmadan önce iftar ederdi.¹⁵⁴

Sûfilerin erbain (ve çile) çıkarmadaki esasları Hz. Musa'nın hali ile alâkalıdır. Ve bu mukaleme makamında (Allah ile veya meleklerle) konuşma mevkiinde sahihtir. Sûfiler azîz ve celîl olan Allah'ın kelâmını sır ile işitmek istedikleri zaman kırk gün aç dururlar. Otuz gün geçince misvaklanırlar. Ve bundan sonra on gün daha aç kalırlar. İşte o zaman mutlaka Allah onların sırlarına söz söylerdi (kalplerine nida eder, ruhlarına hitapta bulunur).¹⁵⁵

Sûfilerin oruçtan gayeleri nefsi terbiye edip Allah'a yaklaşabilmek güzel ahlakla donanıp süflî şeyleri terk etmektir. Bunun içinde oruçla ilgili düşünce ve uygulamalarda, Kur'an ve sünnette çizilen çerçeveden (ki bu çerçeve nefsi terbiye için yeterlidir) daha fazlasını yapmayı haram ya da mekruh görmemişlerdir. Yaşamları için gerekli olan gıdanın en azıyla yetinmişler ve bunu bir hayat tarzı haline getirmişlerdir. Konunun içinde belirtildiği gibi otuz yıl boyunca oruç tutup, son anda bile dudaklarının pamukla ıslatılmasını kabul etmeyen sûfiler vardır. Onların bu davranışları kaynaklarda çok büyük bir erdem, hatta keramet olarak görülmüştür.¹⁵⁶

3. Hacc

Sûfiler, her Müslüman gibi haccın İslâm'ın beş şartından biri olduğunu vurgular, büyük meşakkatlere katlanarak bu görevi yerine getirir, daha sonra nafilâ hacc ve umre için de uzun yollar katederler. Hacc ve umre için yaptıkları yolculuklarda çeşitli şehirlere ve ilim merkezlerine uğrar, buralarda ulema ve meşayih ile görüşür, gönül ehliyle sohbet eder, manevî dünyalarını zenginleştirip, tecrübeler edinirler. Hacc ve umre yaparken adap ve kurallara titizlikle riayet ederler.¹⁵⁷

¹⁵³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 52-54

¹⁵⁴ Sühreverdî, a.g.e., s. 426-427

¹⁵⁵ Hucvirî, a.g.e., s. 466

¹⁵⁶ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 51-63

¹⁵⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 65

Allah'a ulaşmak için yapılan mana plânındaki yolculuğa da hacc denir. Derviş bu haccında, varlık diyarından yokluk diyarına hicret eder, yolculuk yapar. Noksanlıktan olgunluğa erer. Mikatta riya gösteriş elbisesini soyunur, takva elbisesini bembeyaz pırıl pırıl olarak giyer, dünyadan sıyrılır. Arafat'ta arif olarak durur, Hakk'ın afak ve enfüsteki ayetlerini müşahede eder; nefis koçunu (veya hayvanını) Mina'da keser, kurban eder. Nefsinin şeytanî yönünü cemrelerde taşlar, törpüler; Safa tepeciğinde saflık, Merve'de mürüvvetliği elde eder. Kâbe'de Allah'ın haremine girer, manevî neş'e ve ruhanî ferahlık bulur.¹⁵⁸ Vakfeye durunca vukuf sahibi olur. Mekke'de Allah'ın konuğu olduğunu bilir, her şeyi memnuniyetle karşılar, huysuzluk yapmaz. Kötü huylu ve geçimsiz kişi haccın hakikatine eremez. Şeyh Sadi der ki: 'arkadaş bu yolla Kâbe'ye varamazsın. Zira bu yol Çin'e gider.'¹⁵⁹

Sûfîler zahiri hacdan daha çok batınî hacca önem vermişlerdir. Bununla ilgili olarak şöyle denilir: Fukaraya asıl lâzım olan şey hacc-ı manevîyi yapmasıdır. Zahirî yapılan hacc, lisan-ı hal ile veya ilâhî lisan ile işaret ederek talibe şöyle der: 'Ey beşeriyet şehrinde sakın olan, ey tabiatın sarayında sıkışıp kalan! Niçin bu hayvaniyet makamında karar kılarısın, niçin heva ve heves içinde gidersin. Kalk ve tıpkı hacıların Kâbe'nin etrafında dönmesi gibi dön ve izzet kemerini sıkıca bağla ve 'Yegâne âdil olan âlemlerin Rabbi Allah'tır' sözünün manasına binaen ezan-ı şerifi duyar duymaz 'Şüphesiz ki ben Hakk'a eğilerek yüzümü gökleri ve yeri yaratana çevirdim. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim.' (En'am 6/79) ayet-i kerimenin manasınca yüzünü Rabbine çevir ve akabinde pak ve temiz bir niyetle tıpkı İbrahim'in yaptığı gibi 'Ben Rabbimin emrettiği yere gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecektir' diyerek yönünü kibleye doğru çevir. Nefsanî her türlü isteklerinden ve heveslerinden kendini arındır. Ezandan sonra gusül abdesti alarak, tertemiz ihram elbiselerini andıran elbiselerini giy ve diğer dünyevî elbiselerinden soyun. Tıpkı ihramdaymış gibi itaat içerisine girerek âşıkâne bir şekilde 'Lebbeyk ya Rab sa'deyk' nidasıyla tıpkı Mescid-i Haram'daymışsın gibi kendine bir yol bul. Ezandan sonra Arafat'a yönel ve aşk ve şevk ile Allah'ı anarak muhabbetle gel. 'Nefislerinizi muhalefet kılıcıyla kesiniz' sözünün manasınca, kendini şeytanın her türlü heves ve hevesatından temizle.

Yine aynı eserde denir ki: 'Acayip olan şudur ki salık olan bir kimse kendi vücudunda varlığında haccetmesi her zaman mümkün iken, kendisine farz olmayan zahirî haccı yapmak için niçin bu kadar gayret eder ve bu kadar mesafeyi kateder.'¹⁶⁰

*Hacc-ı ekber kılmak istersen gel ey zahid beri
Âşıkın kalbi içinde sen bu Beytullah'ı gör*

Nesimî

¹⁵⁸ Cebecioğlu, a.g.e., s. 238

¹⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 73

¹⁶⁰ Ankaravî, a.g.e., s. 110

Muhammed b. Fadl der ki: ‘Şaşarım o kimseye ki dünyada O’nun hanesini talep eder yani Beytullah denen Kâbe’yi ziyaret etmek ister de O’nu kalpte müşahede ve temaşa etmeyi talep etmez. Çünkü O’nu hanede bulabilir de bulmayabilir de. Fakat mutlaka müşahede halinde O’nu kalbinde bulur. Allah’ın senede bir kere baktığı bir taşı (yani Kâbe’yi) ziyaret etmek farz ise, her gün üç yüz altmış defa nazar ettiği bir kalbi ziyaret etmek farz olmaya daha fazla lâyıktır. Tahkik ve hakikat ehli olanlar için Mekke yolunda her adımda Allah’tan bir alâmet ve bir nişan vardır. Hareme ulaştıklarında her biri bir hil’at bulur.¹⁶¹

Müminin kalbi Allah’ın evidir. Müminin kalbi Allah’ın taht kurduğu bir yerdir.

Gönül elde et, çünkü en büyük hacdır

Binlerce Kâbe’dense bir gönül daha iyidir

beytindeki mana bu fikri destekler mahiyettedir. Zahirî olan Kâbe Hakk’ın rızasının takip edildiği mahaldir. Batınî Kâbe ise Allah’ın mutlak nuruna erişilen yerdir. Zahirî Kâbe’nin ihramı elbiselerden arınmaktır. Batınî Kâbe’nin ihramı ise iki cihan sahibinde yegane kurtuluşa ermektir. Zahirî Kâbe ameller için yönelinen kıbledir. Zahirî Kâbe’ye yolculuk eden onun duvarlarını görür. Batınî Kâbe’ye yolculuk eden ise yârin vechesini görür. Mevlâna’nın dediği gibi:

Ey hacca giden kavim,

Nerdesiniz nerdesiniz

Maşuk burada geliniz geliniz¹⁶²

İbn Arabî’nin de haccla ilgili bir simgesel anlatımı vardır. Der ki: “gökte Arş ne ise yeryüzünde Kâbe de odur. Melekler Arş’ı insanlar Kâbe’yi Allah’a hamd ü sena ederek tavaf ederler. Ama insanların hamd ve senaları daha üstündür. Çünkü onlar bedenlerindeki bütün zerreleriyle Allah’ı zikrederler. O’nu O’nunla zikrederler. Bunun için hamd ü senaları ilâhî, kudsî, ulvî ve nezihdir. Allah kulun kalbini değerli bir evi ve ulu bir haremi olarak bize tanıtmıştır. O yerlere ve göklere sığmamış ama mümin kulunun kalbine sığmıştır. Müminin kalbi Kâbe’den daha şerefli dir. Kâbe Hz. İbrahim’in eseri, kalp ise Allah’ın eseridir.”¹⁶³

Beyazıd der ki: ‘Yaptığım ilk hacda Hane’den (Beytullah ve Kâbe’den) başka bir şey görmedim. İkinci hacımda Hane’yi de Hane sahibini (ve Rabbü’l-Beyti) de gördüm. Üçüncü hacımda her şeyi Hane sahibi ve Rabbü’l-Beyt olarak gördüm. Haneyi hiç görmedim.¹⁶⁴

¹⁶¹ Hucvirî, a.g.e., s. 470-471

¹⁶² Ankaravî, a.g.e., s. 117

¹⁶³ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 67

¹⁶⁴ Hucvirî, a.g.e., s. 471

Sûfilerin hacc adabları ile ilgili olarak şunlar anlatılır:

Çokca hacca ve umreye gidenlere örnek olarak Dineverli Hasan Kazzâr verilebilir. Dineverli Hasan Kazâr, on iki defa yalın ayak ve başı açık hacca gitmiştir. Çokca hacca ve umreye giden sûfilerin yanında, farz olan haccla yetinip geriye kalan zamanlarını vatanlarında ibadet, hayır hasenat yaparak geçiren sûfiler de vardı. Bazıları da hacca gider memleketlerine dönmez, Mekke’de kalıp mücavir hayatı yaşarlar. Mekke’de az kalmayı tercih edenler de çoktur. Çünkü Allah’ın evi olan Kâbe’ye komşu olmanın hukukunu gözetmek kolay değildir.¹⁶⁵

Nefislerinin orada kalma konusundaki direnç ve azmine rağmen, sûfilerin Mekke’de kalmayı istemelerinin sebebi Allah’ın bu yerlere verdiği şeref, fazilet ve değerler sebebiyledir. Mekke Kur’an-ı Kerim’de belirtildiği gibi ‘ziraati olmayan bir vadidir’ (İbrahim 14/37). Orası istek ve lezzetlere engel olan manasında Hicaz’dır. Özellikle de belli azığı olmayan, taksim olunmuş belli bir erzakı bulunmayanlar için mahrumiyet yeridir. Şöyle bir söz vardır: ‘Mekke’de bir gün bir gece açlığa dayanabilen, dünyanın başka yerlerinde üç gün süreyle açlığa dayanabilir.’ Yine denir ki: ‘Mekke’de ikamet etmek huyları değiştirir, sırları açığa çıkarır. Orada sağlıklı bir ikamete ancak rical mertebesine ulaşmış olanlar dayanabilir.¹⁶⁶

Ünlü sûfi Beyazîd Bistamî hacc için yola çıkar, yolda hafiften bir ses işitir: ‘Geri dön ve annene bak.’ Beyazîd geri döner annesini hoşnut eder ve onun duası sayesinde ermişlik mertebesine ulaşır. Yine başka bir defa hacca giden Beyazîd’in önüne kalabalık ailesi olan yoksul biri çıkar ve: ‘Beyazîd! Hacc paranı bana ver, çevremde yedi defa dolan ve memleketine dön, senin haccın budur,’ der. Beyazîd da böyle yapar. İşte sûfilerin ‘Hacc Kapıdadır’ sözüyle anlatmak istedikleri budur. Önce insan sonra hacc.¹⁶⁷

Sûfilerin hac deneyimlerine başka bir örnek de Zünnûn Mısırî’nin anlattığı şu olay verilebilir. ‘Bir genç Mina’da sakin sakin oturuyordu. Halk ise kurban kesme işiyle meşguldü. Kimdir, ne, ne yapıyor diye şöyle bir baktım. Bunun üzerine genç dedi ki: ‘İlâhî! Bütün halk kurbanla meşguller. Ben ise nefsimi huzurunda kurban, canımı sana feda etmek istiyorum. Bunu benden kabul buyur ya Rab,’ dedi ve şehadet parmağı ile boğazına işaret ederek yere düştü. İyice baktım ve delikanlının vefat etmiş olduğunu fark ettim.¹⁶⁸

Sûfilerin hacca ilgili ilginç benzetmelerinden biri de insanın kalbine gelen ve orada dolaşan, havatır, duygu ve düşünceleri Kâbe’yi tavafa gelen insanlara benzetmesidir. Kâbe’yi tavaf eden insanlar iki kısımdır. Bir kısmı anlamını kudsiyetini bilerek onu tavaf eder. Tavaf

¹⁶⁵ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 65

¹⁶⁶ Tusî, a.g.e., s. 175-176

¹⁶⁷ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 66

¹⁶⁸ Hucvirî, a.g.e., s. 473

ederken ona hakkını verir. Tavafı bilinçlidir. Diğeri ise bilinçsiz olduğu halde onu tavaf eder. Müminin kalbini tavaf eden hatırların da iyisi ve kötüsü vardır. Allah her tavaf edene bunun karşılığını verir. Kusurları ise affeder. Kalbi tavaf eden havadır (zihninden gelip geçen düşünce ve arzular) kötü bile olsa bunların etkileri bedende görülmedikçe Allah onları affeder.¹⁶⁹

Sonuç olarak denilebilir ki; sūfîler için Kâbe'yi ziyaret etmekten maksat, oruçta ve namazda olduğu gibi ahlâkı düzeltmek, nefsi terbiye etmek, ruhu kötü duygulardan arındırmak, iyi ve erdemli bir insan olmak ve Allah'ın yakınlığını kazanmaktır. Böyle bir insan-ı kâmilin de kalbi Allah'ın arşıdır ve Kâbe'den daha değerlidir.¹⁷⁰

*Ak sakallı bir koca bilmez hal nice
Emek vermesin hacca bir gönül yıkar ise
Yunus Emre*

4. Zekât

Dünyayla olan yani maddeyle olan bağlantılarını kesmek için bir ömür nefsiyle uğraşan ve zühd hayatını benimseyen sūfînin, ne zekât verecek kadar malı ne de zekat isteyecek kadar dünyaya tamahı vardır.

Allah Tealâ sūfîlere zekât gerekecek kadar dünya malı vermemiştir. Mutarraf. b. Abdullah b. Şihhîr'in şöyle dediği rivayet olunur: “Bana göre Allah Tealâ'nın bana dünya malı vermemiş olması vermesinden daha değerlidir.” Ehl-i tasavvuf genelde bu anlayıştadır. Bu konuda sūfîlerden birisi der ki:

*Bana malımdan dolayı zekât farz değildir
Hiç cömert adama zekât farz olur mu?¹⁷¹*

Sūfîler ihsan, infak, isar, fütüvvet, ikram gibi hususlara değer vermişler ve bu davranışları teşvik etmişlerdir. İbrahim b. Şeyban Şibli'ye: ‘Beş deve için ne kadar zekât verilir diye sormuş? Şibli de bir koyun farz olur dedikten sonra ‘Ama bizim mezhebimizde (tasavvufta) hepsi verilir.’ demiş. ‘Buna delilin var mı?’ diye sorulunca ‘Evet, var’ der ve örnek olarak şu olayı anlatır. Hz. Ebu Bekir Tebük seferine çıkan Allah Rasulune malının hepsini vermiştir. Hz. Peygamber (sav) ‘Ailene ne bıraktın?’ deyince Hz. Ebu Bekir'de ‘Allah ve Rasulunu’ der.¹⁷²

¹⁶⁹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 68

¹⁷⁰ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 73

¹⁷¹ Tusî, a.g.e., s. 163

¹⁷² Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 77

Sûfilerden bir grubu kendi adab ve anlayışları gereği zekât malı yemez, istemez ve verildiğinde almazlardı. Oysaki almaları mübahtı. Böyle bir zekât malını yemiş olsalar temiz bir şey yemiş olacaktı. Onlar zekât almayı terk ederken fakirleri kendilerine tercih ediyor, zayıf ve ihtiyaç sahibi olanları sıkıntıya sokmak istemiyorlardı. Ebu Yakup Sûsî'nin arkadaşı Muhammed b. Mansur kendisine zekât, sadaka ve yemin kefareti türünden bir şey verildiğinde eğer getirilen şeyin bu sayılan cihetlerden birine ait olduğunu biliyorsa almaz fakir müritlerine de aldırılmazdı. 'Kendim için hoşlanmadığım bir şeyi kardeşlerimin almasını da istemem derdi.' Eğer getirilen şeyin zekât ya da sadaka olduğunu bilmezse o zaman alır ve yerdi.¹⁷³

"Cüneydi Bağdadî ta küçüklüğünden beri dert-zede, heveskâr, edepli, firasetli, düşünceli ve keskin anlayışlı idi. Bir gün mektepten dönünce pederini ağlar halde buldu ve 'Ne oldu?' diye sordu. Babası 'Zekât malından bir miktar dayına yani Seri'ye götürdüm ama kabul etmedi. Bir ömür harcadığım şu üç beş kuruş Hakk dostlarından hiçbir dosta lâyük değil!' deyince Cüneyd 'O benden alır.' deyip babasından parayı aldı. Dayısının kapısını çaldı. İçerden 'Kim o?' diye seslenen dayısına Cüneyd 'Şu altın kırıntılarını al!' dedi. Seri 'Almam mümkün değil.' dedi. Cüneyd 'Sana bu fazileti ve babama o adaleti veren Allah hakkı için bunu al' dedi. Seri, 'Ey Cüneyd, bendeki fazilet ne, babandaki adalet ne?' dedi. Cüneyd ise 'Allah'ın sana verdiği fazilet ve lütuf fakirlik, babama verdiği adalet de onu dünya ile meşgul etmiş olmasıdır. Sen bunu kabul etsen de reddetsen de, o istese de istemese de zekât malı mutlaka sahibine ulaşacaktır.' dedi. Cüneyd'in bu sözü Seri'nin çok hoşuna gitti ve kapıyı açıp altınları aldı. Cüneyd'e de gönlünde ayrı bir yer verdi.'¹⁷⁴

Zekâtla ilgili sûfilerin davranışlarına bir başka örnek de şöyledir: Ebu Abdullah Dûnî çok Kur'an okurdu. Dinlemeyi de severdi. Okurken her zaman zekât veya sadaka ayetine rastlarsa sevinir sonra bir şeyler çıkarıp yanındakilerden birine verir. 'Var git bunu dışarıda bir yere koy! Kim görürse alsın.' derdi.¹⁷⁵

Ebu Ali Meştûlî (v.340/951) Mısır tüccarlarının hayretini mucip olacak derecede infak ederdi. Mısır tüccarları 'Bizim malımız onun nafakasına yetmez.' derlerdi. Bununla birlikte ona asla zekât farz olmamıştı. Ebu Bekir Muhammed b. Davud Dineverî ed-Dükkî de (v.359/969) şöyle anlatmıştı: 'Ebu Bekir Fergânî'nin adı ramazan ayında dağıtılan paradan alacak fakirler listesine yazılmıştı. O her gece gider, parasını alır ve onun adı bu listeye yazılmamış bulunan komşusu yaşlı fakir bir kadına verirdi.'¹⁷⁶

¹⁷³ Tusî, a.g.e.,s. 164

¹⁷⁴ Attâr, a.g.e., c.2, s. 14

¹⁷⁵ Camî, a.g.e., s. 411

¹⁷⁶ Tusî, a.g.e., s. 165

Zekât ve sadakayı almamadaki niyet ve tavır önemlidir. Sûfiler bir şey aldıklarında bunu Allah'tan aldıkları kanaatini taşırlardı. Derler ki: 'Allah Tealâ'dan alan izzetle, başkasından alan zilletle almış olur.' Bazı sûfiler de sadaka ve zekâtı hibeye, hediye ve isara tercih etmişler meseleyi şöyle görmüşlerdir: 'Allah Tealâ 'Zenginlerin mallarında fakirlerin hakkı vardır.' demiştir. Şu halde biz zekât ve sadakayı aldığımızda hakkımızı almış oluyoruz. Onu almamak anlamsızdır.' derler. Allah ve Rasulu'nün bizim için tercih ettiklerini gönül hoşluğuyla benimsememiz lâzım diye düşünürler.¹⁷⁷

Âlimlerden bazıları da sadaka ve zekât için sûfileri tercih ederlerdi. Onlara "Hayrını bütün fakirlere yaysan olmaz mı?" denildiğinde "Hayır ben onları diğerlerine tercih ediyorum." derlerdi. "Niçin?" diye sorulduğunda şu cevabı verirlerdi: "Çünkü onların bütün derdi Allah Tealâ'dır. Onlardan birisinin başına bir felâket geldiğinde bu onun düşünce ve gönlünü dağıtabilir. Onlardan birisinin düşüncesini Allah Tealâ'ya çevirmek onların dışında düşüncesi dünya olan bin kişiye hayır yapmaktan daha sevimlidir."¹⁷⁸

Sûfilik yoluna giren zengin kişinin fakir olması sıhhat, fakir kişinin zengin olması ise manevî hastalık işaretidir. Sûfinin elinde ve avucunda bir şey yoktur. Buna rağmen gönlü hoştur. Hemedânî der ki: "Allah dünyayı evliya için yaratmıştır. Ama onlar kendilerini dünyaya vermez, kazanç peşinde koşmazlar. Onların özelliği mal vermek olduğundan ellerinde mal olmaz."¹⁷⁹

İbni Hafif diyor ki: "Kırk yıldan beri havas ve avam arasında kabul gören itibarlı bir kişiyim. Beni hadsiz hesapsız nimetlere gark etmişlerdir. Ama ben öyle yaşadım ki bu müddet zarfında zekât vermek bana farz olmamıştır."¹⁸⁰

'*İnsan ve Tasavvuf*' adlı kitabda İbn Arabî'nin bu konuyla ilgili farklı bir bakışına yer verilir. 'Nefsini tezkiye eden kurtuluşa erer, mealindeki ayet ruhun da zekâtı olduğunu gösterir.' der. Zaten ona göre zekât Allah'ın mal ve can üzerindeki hakkıdır. İbn Arabî zekâtı bir de Rabkul bağlamında ele alır. Bir mümin ve müslüman Allah'ı Rab (Mevlâ, efendi) kendisini de onun kulu olarak kabul ettiğine göre nesi varsa efendisininindir. Çünkü kulun malı olmaz. Mal insanların elinde sadece emanettir.¹⁸¹

Aslında her şeyin zekâtı vardır. Zenginlerin zekâtı mal vermek, fukaranın zekâtı zenginlere güven duygusunu gönülden çıkarmak, âşıkların zekâtı Mevlâları uğrunda canlarını feda etmek, ariflerin zekâtı hallerini çevrelerine yaymaktır.¹⁸²

¹⁷⁷ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 79

¹⁷⁸ Mekki, c. 3, s. 476

¹⁷⁹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 82

¹⁸⁰ Attâr, a.g.e., c. 2, s. 158

¹⁸¹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 83

¹⁸² Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 83

Nihayet şöyle bir sonuca ulaşılabilir ki; sûfiler gönüllerini dünyaya bağlamaktan uzaklaştırmış kişilerdir. Bu sebeple mal sahibi olmakla ve bunu biriktirmekle uğraşmazlar. Bu yüzden zekât verme gibi bir sorumlulukları yoktur. Zekât verecek kadar malı olanlar da fıkhıdaki hükümlere uygun biçimde zekâtlarını tam olarak verirler.

5. Zikir Gece İbadeti ve Dua

Allah'ın isim ve sıfatlarını belli vakitlerde tekrar etmekle başlayan zikir, sûfinin hayatı olur. Aklına Rabbini sevgilisini getirmedeği bir an yoktur. Halk içinde bile Hakk'la beraberdir. İbadet başlangıçta kalbi bedeni ve diliyle getirmeye çabaladığı bir kulluk borcu iken, sonradan çok severek yaptığı, Hakk'a götüren bir yol olur onun için. Hatta zikir, sûfinin hayatında öyle bir yer alır ki; Rabbini yeni bir anış onun için eksiklik üzüntü ve gafilliktir.

‘Diğer varlıkları unutarak, yok sayarak Allah’ı anmak zikirde esas olandır.’¹⁸³ ‘Tasavvufî pratiğin merkezinde bulunan zikir önemli bir ruhî eğitim temrinidir. Allah’ın isimlerini ve sıfatlarını belli bir ahenk içerisinde tekrarlayarak anmak ya da hatırlamaktan ziyade kalbî teslimiyetten gelen bağlılığın dil ile ifade edilmesidir. Bu yüzden bütün sûfiler zikri yaşanan dinin kilit taşı olarak görürler.’ Tasavvuf mücadelesi nefsi yok etme mücadelesidir. Nefis ile ruh arasında devamlı olarak süre gelen bu mücadelede zikrin hedefi insanın fiziksel varlığını ruhanî varlığından ayıracak bu ruhanî varlığın, Allah’a doğru özgürce hareket etmesini sağlamaktır.’¹⁸⁴

Sûfiler, zikri farz namazdan üstün kabul ederler. ‘Ey Muhammed, kitaptan sana vahyolunanı oku. Namaz kıl, çünkü namaz hayâsızlıktan ve fenalıktan engeller. Allah’ı zikretmek ise en büyüktür,’ (Ankebut 29/45) ayetini de bu konuya delil getirirler. Burada kastedilen ya mutlak anlamda zikir namazdan üstündür ya da İbn Arabî’nin de benimsediği görüşe göre ‘namazdaki en üstün şey zikirdir.’ Zahirî namaz bedenî namazdır. Namazın özü ve ruhu ise zikirdir. Sûfiler zikrin namazdan üstün olduğunu Hz. Peygamber’in şu sözüyle de ispat etmeye çalışırlar: ‘Bir anlık tefekkür, bir sene ibadetten daha hayırlıdır. Bunun, kulu mekruhlardan iyi şeylere, hırs ve tamahkârlıktan kanaat ve zühde sevk eden tefekkür olduğu söylenmiştir.’¹⁸⁵

Sûfiler tüm İslâmî nazarî öğretilerin nefiste zikri uyandırma gayesine yönelik olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁸⁶ Yine sûfilere göre zikir telkinini yapan ilk kişi de Hz.

¹⁸³ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 200

¹⁸⁴ Teknik, Ali, “*Sosyo-Psikolojik Açıdan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği*”, *Tasavvuf*, S.8, Ocak-Haziran 2002/8, Ankara, s. 99

¹⁸⁵ Afifi, a.g.e., s. 229

¹⁸⁶ Chittick, William, *Tasavvuf*, İstanbul, 2003, s. 134

Peygamber'dir. Rasul-i Ekrem dört halifesine de değişik usullerle zikir telkin etmiştir. Peygamber Efendimiz en efdal ve en üstün zikrin 'La ilâhe illallah' olduğunu söylemiştir ve bu söz de sûfiler tarafından zikrin temeli alınmış ve üzerinde ısrarla durulmuştur.¹⁸⁷

Samimi mutasavvıf, ruhunu temizlemek, günahlarını affettirmek ezeli ve ebedî olan Varlık'ta yok olmak, ilâhî aşkın sarhoşluğu ile mest olmak için sürekli Allah'ı anar. Allah'ı anmak önce O'nu ve eserlerini yakını olarak izlemekle gerçekleşir. Küçük veya büyük her şeyi murakebe ederken bunların yaratılış sebeplerine delillerine bakıp uyanık ve dikkatli olmak, ibret almak, yaratıcıyı düşünmek, anmak ise zikirdir. Sûfilerce Allah aşkı ile simgeleşmiş olan Rabia'nın son dileği Allah'la beraber olmaktır. Yunus da insanî benliğin kendinden alınmasını ve Allah'ın benliği ile doldurulmasını istemektedir. Buna benzer birçok sûfi Allah ile kendi aralarındaki 'ben'in kaldırılmasını istemişlerdir. Sûfiler insanın öldüğünde Allah'tan başka bir şeyden ayrı düştüğüne, kabirde eş, çocuk, akraba ve dostlarının yanında bulunmadığına ve orada kendisini terk etmeyen tek şeyin zikir olduğuna inanırlar. Zikir sûfi için öyle bir kurtuluş reçetesidir ki kendisine hem dünya mutluluğunu yaşatmış hem de ahirette sevgilisine kavuşturmuştur. Hiç kimsenin yanında bulunmadığı bir günde öyle bir zatla beraber olmuştur ki; O da bütün insanların o gün O'nunla beraber olmayı her şeyden daha çok istedikleri Allah'tır.¹⁸⁸

Sûfilere göre zikir beşerî fiillerin en hayırlısıdır. Allah katında da en makbulüdür. Hz. Peygamber'in şu hadisinin bu konuya işaret ettiği düşünülür: 'Size amellerinizin en hayırlısını Rabbiniz katında en makbulünü altın ve gümüşlerin infakından ölümüne savaştığınız cihat meydanlarına koşmanızdan daha hayırlısını haber vereyim mi?' 'O nedir ya Rasulallah,' diye sorduklarında 'Zikrullah' cevabını vermiştir.¹⁸⁹

İlk dönem zahidlerinden ve İbni Meserre'nin kendisine örnek aldığı şahsiyetlerden biri olan Hasan Basrî manevî zevkin namaz, Kur'an okuma ve zikirde aranmasını ister. Ona göre zikir başkasına sezdirmeden kalp ve ruhla Allah'ı hatırlayıp zikretmek ve Allah'ın haram kıldığı şeyleri yapacağı anda kişinin Allah'ı hatırlayıp vazgeçmesi olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan ikincisi birincisinden üstündür.¹⁹⁰

Kuşeyrî der ki zikir Hakk Tealâ'ya giden yolda kuvvetli bir esastır. Hatta bu yolda temel şarttır. Devamlı zikir müstesna başka bir şekilde hiçbir kimse Allah'a ulaşamaz. Derler ki Allah'ı kalp ile zikretmek müritlerin kılıcıdır. Onlar düşmanlarına karşı bu kılıç ile savaşsınlar,

¹⁸⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 200

¹⁸⁸ Teknik, a.g.m., s. 104

¹⁸⁹ Afifi, a.g.e., s. 230

¹⁹⁰ İbn Meserre, a.g.e., s. 130

kendilerine gelen âfet ve musibetleri bununla defederler. Zünnûn Mısırî de diyor ki: ‘Hakikî manasıyla Allah Tealâ’yı zikreden bir zakir O’nun zikri yanında her şeyi unuttur. Allah Tealâ onun aleyhine olan her şeyden muhafaza eder. Kul için Allah her şeye bedel olur.’¹⁹¹

İbnu’l- Cevzî şöyle buyuruyor: ‘Hiç şüphe yoktur ki eşyanın kirlenip paslandığını herkes bilir. Bunlar erbabı tarafından nasıl temizlenip parlatılıyorsa kalplerin cilası da ancak usulü dairesinde ve edebine riayetle yapılan zikrullah ile temizlenip parlatılır. Bu cila sayesinde kalp gayet parlak bir ayna gibi olur.’ Fahreddin Razî de bu konuda şunları söyler: ‘İnsanların cehenneme girmelerinin birinci sebebi Allah Tealâ’nın zikrinden gafil olmalarıdır. Şüphesiz onları cehennem azabından kurtaracak şey de zikrullah’tır.’ Ahmet Zevret hazretleri zikrullahın özellikleri mevzuunda der ki: ‘Her eşyanın kendine has özelliği vardır. Mesela gülde koku özelliği, biberde acılık, üzümde tatlılık gibi ki binaenaleyh insanın cehennemden halâsı da hassa-i zikrullah’tadır. Eşyadaki özellikleri inkâr nasıl mümkün değilse esma-i hüsnadaki tesirleri inkâr da mümkün değildir.’¹⁹²

Gazali diyor ki: ‘Zikrin başı ve sonu vardır. Başı üns ve sevgi doğurur. Sonu da üns ve sevginin zikri doğurmasıdır. Zikrin asıl amacı üns ve sevgidir.’¹⁹³ Sûfiler arasında en çok görülen zikir tarzı tesbih, hamd, Allah’a övgü ve O’nun büyüklüğü ve nimetleri üzerine düşünme ihsan ve ikramlarını yâd etme, Allah’ın yapılmasını emrettiği ibadetleri hakkıyla yerine getirme ve acziyetin itirafıdır.¹⁹⁴

Bazı sûfiler aşkın yani öteye uzanan zikirde söz ederler. Allah’ı zikir, salikin bir niteliğidir. Ebu Hüseyin Nuri’ye göre hakikî zikir: ‘Zikreden zikredilen de yok olmasıdır.’ İbn Arabî perde kaldırıldıktan sonra zikir diye bir şeyin kalmayacağını belirtir.¹⁹⁵

Zünnûn’a zikrin ne olduğu sorulduğunda: ‘Zakirin zikrinden kaybolmasıdır,’ dedi ve şu şiiri okudu: ‘Seni çok zikredişim unuttuğumdan değildir. Fakat kalbim senin aşk ve iştiyakla dolu olduğu için dilimden zikrin dökülürmekte.’ Ebu Osman ‘Gafletteki yalnızlığı ve sıkıntıyı çekmeyen zikirdeki ünsün tadını bulamaz,’ der. Sehl Tusterî de der ki. ‘Rabb Tealâ’yı unutmaktan ve O’nu zikretmemekten daha çirkin bir günah bilmiyorum,’ demiştir. Kettanî: ‘Allah kendisini zikretmemi üzerime farz kılmasaydı ululuğuna hürmetimden O’nu zikretmezdim (Kendimi buna ehil görmezdim). Benim gibisi mi O’nu zikredecek? Lâyıkı ile zikredemediği için kabul edilmiş yüz tevbe ile ağzını yıkamamış birisi O’nu nasıl zikreder?’ diyerek zikir hakkında özel bir bakış ifade etmiştir.¹⁹⁶

¹⁹¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 301

¹⁹² Çelikoğlu, a.g.e., s. 269-271

¹⁹³ Gazalî, İhya, c.1, s. 869

¹⁹⁴ Afîfî, a.g.e., s. 227

¹⁹⁵ Chittick, a.g.e., s. 137

¹⁹⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 302-305

Üstat Ebu Ali’de buna benzer bir ifade de bulunmuştur: ‘Ne zaman seni zikretmek istersem kalbim, sırrım ve ruhum seni zikretmekten beni menetmek ister. Sanki senin tarafından gönderilen bir rakip bir muhafız bana şöyle seslenir: Sakın aman zikretmekten sakın, sonra kendine yazık edersin (Çünkü sen O’nun adını anmaya ve ağzına almaya lâayık değilsin).’¹⁹⁷

Büyük sûfîlerden biri: ‘Zikir gafleti tard etmektir. Gafleti ortadan kaldırdığın zaman sukût da etsen zikir halindesin’ demiştir. Ebu Kasım Cüneyd büyüklerden birisine sorar: ‘Ariflerin nefsi, zikir esnasında neden bitkin düşüyor ve fikir halinde dinleniyor. Yoksa fikir ruhu bir makama ulaştırmıyor ve zikrettiği esnada ruha sevineceği bir karşılık verilmiyor mu?’ Şöyle cevap verilir: ‘Zikrin semeresi küçük görülür. Bunun için sıkıntıya katlanılmaz. Fikrin ötesinde bulunan şerefli şeyler ruhu büyüler. Böylece kendinden geçen arif mücahede ve sıkıntının elemi hissetmez.’¹⁹⁸

Seri Sakafî anlatıyor: ‘Sahrada yolculuk yaparken bir zenciyle arkadaş oldum. Allah’ı zikrettiğinde zencinin renginin değiştiğini, benzinin solduğunu gördüm. ‘Arkadaş,’ dedim ‘Acayip şeyler görüyorum. Ne zaman Allah’ı zikretsen rengin değişiyor ve şeklin başkalaşiyor. Bunun sebebi nedir?’ Zenci: ‘Dostum, Allah’ı hakkıyla zikredersen senin de şeklin başkalaşır ve rengin değişir,’ dedi.’¹⁹⁹

Kısacası müridin seyr u sülûkunda güçlüklerle karşılaşınca bertaraf etmek için kılıç gibi sallayacak tek silahı zikirdir. Kimi zaman da taşlaşmış kalpleri kırıp tuzla buz eden demir bir balyozdur. Sûfîlerin kalplerinin fırçasıdır.²⁰⁰

Netice olarak denilebilir ki herkesin zikri, zikredilenin onun duyguları üzerinde tesiri ölçüsündedir ki; sûfîler buna ‘müşahede’ veya ‘huzuru kalp’ derler. Bazıları Cenab-ı Hakk’ı anarak bir sırlı yol ile kalbinde O’na ulaşır. Bazıları vicdanlarında O’nu hazine bilip gönülden O’na dayanıp O’na güvenerek sürekli onunla beraber olur. O’nu her yeni anış sûfîler için cehalettir. ‘Allah biliyor ki ben O’nu şimdi anmıyorum, anmak ne demek ben O’nu hiç unutmadım ki’ sözü de bu anlayıştaki insanların düşüncelerini ifade eder.²⁰¹

İşte sevgilisini hiç aklından çıkarmayan âşıkların en özel buluşma zamanları vardır. Bu özel vakitlerin gelmesini heyecanla bekleyip gitmesiyle üzürlürler ve o zamanın nasıl geçtiğini bile fark edemezler. Bu özel vakitler gecenin en sessiz olduğu zamanlardır. Bu yüzden gece ibadeti sûfî için ayrı bir anlam ifade eder.

¹⁹⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 303

¹⁹⁸ Kelâbâz’i, a.g.e., s. 155-156

¹⁹⁹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 156

²⁰⁰ Teknik, a.g.m., s. 104

²⁰¹ Gülen, a.g.e., c. 1, s. 181

‘Onlar geceleri Rablerine secde ederek ve kıyamda ibadet yaparak geçirirler,’ (Furkan 25/64) ‘Korkuyla ve ümitle Rablerine yalvarmak üzere ibadet ettikleri için onların vücutları yataklarından uzak kalır,’ (Secde 32/16) ayetleri ve ‘Gece namazına devam ediniz, çünkü o Rabbinin rızasına ulaştıran ve günahlarınızı temizleyen bir ibadettir,’ hadisince gece ibadeti sûfilere göre çok değerlidir. Geceyi sevgili ile buluşma zamanı olarak değerlendirip heyecanla gecenin gelmesini gözlerler.

Kalplerine doğan manevî sevinç, ilâhî ünsiyet müridin uykusuzluğunu ağırlığını giderir. Bu kalpteki manevî neş’e ve tatla uzun geceler kısa olur. Nitekim denilir ki:

‘Dostla geçen sene bir saniye gibidir

‘Onsuz geçen bir saniye ise bir seneye denktir.’

Ali b. Bekkâr’ın şöyle dediği nakledilir: ‘Kırk senedir beni üzen tek şey fecrin doğup sabahın olmasıdır.’ Sûfilerden birisine ‘Gece ile aran nasıl?’ diye sorulduğunda ‘Onu doğru dürüst görmedim ki. Bana yüzünü şöyle bir gösterir, sonra çeker gider, onu düşünüp anlamaya bile fırsat olmaz’ demiştir. Yine başka bir sûfi de ‘Geceleri Cenab-ı Hakk’a boyun büküp tazarru edenlerin münacatlarının lezzetinden başka dünyada Cennet ehlinin kavuştuğu nimete benzeyen hiçbir şey yoktur. Münacatın tadı, geceyi ibadetle geçirenlere acilen verilmiş bir sevaptır,’ der.²⁰²

Müritlerden biri üstadına, uzun süre uykusuz kaldığından şikâyet etti ve bunun kendisine zarar verdiğini dile getirdi. Sonra dedi ki: ‘Bana birşey söyle ki onunla uyuyabileyim.’ Üstadı ona şu karşılığı verdi: ‘Yavrum Allah Tealâ’nın gece ve gündüz gelen bir takım ilâhî tecellileri vardır. Uyanık kalpler onlardan nasibini alır. Gafil kalpler onlardan bir nasip elde edemez. O halde kendini bu ilâhî tecellilere hazırla, hayır bundadır.’ Bunun üzerine talebe: ‘Üstadım bu sözünüzle beni gece ve gündüz uyumamaya mahkûm ettiniz,’ dedi. Ebu Süleyman da: ‘Gece ehli, ibadetlerinden, eğlence ehlinin yaptığı eğlencelerden çok daha fazla lezzet alırlar. Gece ve gece ibadeti olmasaydı, dünyada kalmayı hiç sevmezdim,’ demektedir. Yine O: ‘Şayet yüce Allah gece ibadet edenlere sevap olarak bu ibadetleri esnasında tattıkları bu lezzetten başka bir karşılık vermese bu lezzet bile amellerine karşılık olarak yeterdi,’ der.²⁰³

Utbetu’l-Gulam şöyle dedi: ‘Yirmi sene geceyi ibadetle geçirmek için nefsimle mücadele ettim. Peşinden yirmi sene manevî nimetler içinde yaşadım.’ Bir başkası ise şunları söyler: ‘Gecedan daha şaşılacak bir şey görmedim. Çünkü onun altında ezilip zorlandığınızda size galip gelir. Ama ona karşı sebat gösterip biraz direndiğinizde size mağlup olur.’ İbnü’l-

²⁰² Sühreverdî, a.g.e., s. 467

²⁰³ Mekkî, a.g.e., c.1, s. 189

Münkedir: ‘Dünyada yalnız üç lezzet kaldı. Bunlar geceyi ibadetle geçirmek, kardeşlerle buluşmak, cemaatle namaz kılmaktır,’ der. Ariflerden biri de: ‘Yüce Allah seher vaktinde uyanık halde bulunan kalplere nazar kılar ve onları nur ile doldurur. Bu nurla dolan ve aydınlanan kalpler gündüz diğer kalplere afiyet ve esenlik sunarlar. Böylece gaflet içinde olan birçok kalp ihya edilmiş olur,’ dedi.²⁰⁴

Rivayet olunur ki Allah Tealâ önceki peygamberlerden birisine indirdiği bir vahyinde şöyle bildirmiştir: ‘Benim bazı kullarım vardır ki onlar beni sever ben de onları severim. Onlar bana iştihak duyar ben de onlara iştihak duyarım. Onlar beni zikreder ben de onları zikrederim. Onlar bana nazar eder ben de onlara nazar ederim. Onların yoluna girersen seni de sever, ayrılırsan sana da buğz ederim.’ O da: ‘Ya Rabbi onların alâmeti nedir?’ diye sorunca Allah Tealâ şöyle vahyetti: ‘Çobanın koyunlarına gölge aradığı gibi, bunlar da gündüzleyin gölgeleri takip ederek ibadetlerin vaktini tesbit ederler. Kuşun yuvasına dönmeyi arzuladığı gibi onlar da akşamın olmasını arzularlar. Gece olup karanlık basıp her sevgili sevgilisiyle baş başa kaldığında, onlar benim için ibadete koyulur, yüzlerini yere (secdeye) koyarlar. Bana kelâmımla münacat yaparlar, boyun büklerler. Çılgınlık içinde ah ederek, inleyip dert çekerek geceyi geçirirler. Benim için çektikleri bunca zahmet ve benim muhabbetimden dolayı yaptıkları iniltilerini işittiğim için onlara üç ikramda bulunurum. Birincisi kalbine nur atarım. İkincisi eğer yedi kat sema bütün yerler ve içindekiler sevap olarak mizanlarına konacak olsa bunu onlar için az bulur daha çoğunu lâıyk görür ve veririm. Üçüncüsü de zatımla ona yönelirim. Benim zatımla yöneldiğim dostuma ne vereceğimi kim bilebilir.’²⁰⁵

İşte sadık bir mürit gece Rabbi ile baş başa kalarak münacat ve ibadette bulunduğunda gecesinde elde ettiği ilâhî nur, gündüzünün bütün saatlerine yayılır ve gündüzü gecesinin himayesinde olur. Bu durum kalbinin ilâhî nurlar ile dolmasından ileri gelmektedir. Gündüz yapmış olduğu bütün hareket ve tasarrufatı gece biriken nurların kaynağından ortaya çıkar ve kalıbı da terbiye görmüş bir halde ilâhî himayede olur.²⁰⁶

Bir adam Hasan-ı Basri’ye gelerek: ‘Ey Ebâ Said! Ben yattığımda gece ibadete kalkmayı istiyorum. Abdest suyumu da yanımda hazır bulunduruyorum. Ama kalkamıyorum. Bunun sebebi nedir?’ dedi. O şu cevabı verdi: ‘Ey kardeşimin oğlu! Günahların seni bağlamaktadır.’ Yine der ki Hasan-ı Basrî: ‘Kul işlediği günah sebebiyle geceleri namaz kılmaktan, gündüzleri de oruç tutmaktan mahrum kalır.’²⁰⁷

²⁰⁴ Mekkî, a.g.e., c.1, s.190-191

²⁰⁵ Sühreverdî, a.g.e., s. 467

²⁰⁶ Sühreverdî, a.g.e., s. 468

²⁰⁷ Mekkî, a.g.e., c.1, s. 199

Bu ibadetlerin yanında duanın da sūfinin hayatında büyük bir yeri vardır. Rabbiyle arasındaki perdeleri kaldırarak O'na yaklaşılabilmek için zikirlerinde gece ibadetlerinde devamlı içten içe hep münacat halindedir.

Sūfler derler ki: 'Duanın faydası müminin ihtiyacını ilâhî huzurda dile getirmesinden ibarettir. Yoksa Allah dilediğini yapar. Sūfler duaya büyük önem vermişlerdir. İçerik bakımından duaların birçok örneklerini ortaya koymuşlardır. İlk zahitlerin dualarında kabir, kıyamet ve cehennem azabından kurtulmak istenir. Cennet ve oradaki nimetlere kavuşma arzusu dile getirilir. Allah'ın gazabından ve cehennem azabından korkan zahitler dua ederken titrer, sızlanır, ağlar, gözyaşı dökerler. Üstat Ebu Ali Dekkâk, Sehl b. Abdullah'tan şunu istemiştir: 'Kabul edilmesi ihtimali en fazla olan dua kâl ile değil hal ile yapılan duadır.'²⁰⁸

Dua ihtiyaç anahtarı, ihtiyaç sahiplerinin istirahat mahalli, sıkıntıda kalanların sığındığı yer, dert ve hacet sahiplerinin nefes aldıkları alandır.²⁰⁹ Aziz ve celil olan Allah 'Bana dua edin ki duanızı kabul edeyim' (Mü'min 40/60) buyurmaktadır. Başka bir ayette ise: 'Rabbimize yalvararak gizlice dua edin. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Yeryüzünü ıslah ettikten sonra orada fesad çıkarmayın. Ve Allah'a hem korku hem de ümitle dua edin. Şüphesiz Allah'ın rahmeti, iyilik edenlere yakındır.' (Araf 7/55-56) buyrulur.

Allah adın yâd et can ile dili şâd et

Bülbül gibi feryâd et yalvar güzel Allah'a

Niyazî Mısrî

Bir gün bir kadın geldi ve Cüneyd'e: 'Bir oğlum kayboldu, Allah'a dua buyur da oğlumu bana iade etsin,' dedi. Cüneyd kadına: 'Evine git ve sabret,' dedi. Kadın gitti fakat bir müddet sonra yine geldi ve ilk isteğini tekrarladı. Cüneyd tekrar: 'Git ve sabret,' dedi. Kadın gitti fakat tekrar geldi. Cüneyd yine aynı şeyi söyleyince kadın: 'Sabrım tükendi artık takatım kalmadı ne olur benim için dua et,' dedi. Bunun üzerine Cüneyd: 'Eğer durumun dediğin gibiyse evine git oğlun dönmüştür,' dedi. Kadın evine gitti ve oğlunun döndüğünü gördü. Kadın tekrar teşekkür için Cüneyd'in yanına vardı ve 'Çocuğun eve döndüğünü nasıl anladın?' diye sorunca Cüneyd: 'Allah Tealâ 'Sıkıntıda kalıp dua ettiği zaman muztara icabet eden ve sıkıntısını gideren kimdir?' (Neml 27/62) buyurmuştur, bundan anladım,' dedi.²¹⁰

Âlimler daha faziletli olan dua mıdır yoksa rıza mıdır diye ihtilaf etmişlerdir. Sūfler ve arifler rıza halinde iken susmanın ve teslimiyet göstermenin daha iyi olduğunu söylerler.²¹¹

²⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 35

²⁰⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 352

²¹⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 352

²¹¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 38

Vasıtî: (v.328/939) ‘Ezelden senin için takdir edilen şeyi kabul etmen, içinde bulunduğun zamana ve hadiselerle karşı koymandan daha hayırlıdır.’ demiştir.²¹² Dervişlerden birinden Faris’in şunu naklettiği işitilmiştir: ‘Faris, Karimatîlerin hacc yolunu kesip yolcuları öldürdükleri yıl kaçıp kurtulmuş fakat bir müddet sonra geri dönüp yaralılar arasında dolaşmaya başlamış. Yaralılar arasında yaşı, yüzü geçen Ebu Muhammed Cerirî’yi görmüş ve ‘Ey Şeyh şu musibetten kurtulup şifa bulmak için neden dua etmiyorsun,’ dediğinde Ebu Cerirî şöyle der: ‘Dostum şimdi dua zamanı değildir. Rız olma ve teslimiyet zamanıdır.’²¹³

Bu ihtilafta şunu demek daha doğrudur. Vakitler muhtelifdir. Bazı hallerde dua sükûtta efdaldır. Edebe uygun olan da budur. Diğer bazı hallerde sükût duadan evlâdır. Aynı şekilde bu da edeptir. Bu hal duruma ve vakte göre bilinir ve tayin edilir. Çünkü vakt ve hale ait bilgi o vakit içinde hâsıl olur. Kul dua etmesi gerektiğine dair kalbinden bir işaret alırsa dua etmesi evlâ olur, sükût etmesi gerektiğine dair işaret alırsa sükût etmesi efdal olur.²¹⁴

Sûfîlere göre dua bir tür haberleşme ve mektuplaşmadır. Günahkâr bir kul ağladı mı Allah’a haber göndermiş olur ‘Ya Rab işte halimi görüyorsun,’ diye.²¹⁵

Salih Mürrî’nin sık sık şöyle dediği nakledilir. Bir kimse kapıyı ısrarla çalarsa bu kapının açılıvermesi ümit edilebilir. Rabiâtü’l-Adeviyye bu sözü üzerine ona der ki: ‘Bu lafı ne zamana kadar söyleyeceksin. Bu kapı ne zaman kapandı ki açılması bahis konusu olsun?’ demiştir. Yine hikâye edilir ki Said b. Kettan bir kere Hak Tealâ’yı rüyada görmüş ve ‘Îlâhi, nice zamandır dua ediyorum fakat icabet buyurmuyorsun’ demişti. Bunun üzerine Allah Tealâ: ‘Ey Yahya, sesini dinlemekten hoşlanıyorum o yüzden,’ buyurmuştur.²¹⁶

Derler ki dua huzuru icab ettirir. Yani dua eden Hakk’ın karşısında durur ve bekler. İhsana nail olması ise Hakk’ın kapısından dönmeyi gerektirir. O halde kapıda beklemek cevap olarak dönmekten daha mükemmel bir haldir. Derler ki halkın duası sözle, zahitlerin ki fiyledir. Ariflerinki ise hal iledir.²¹⁷

Şeyhlerden birisi şöyle dua edermiş: ‘Îlâhi sana halk içinde efendilere yapılan dua gibi tenhada ise dosta yapılan dua gibi dua ediyorum.’²¹⁸

Kısaca dua, sūfinin hayatının ayrılmaz bir parçası, hayatının özü, vazgeçemediği taati, huzuru mutluluğu ve ferahlığıdır.

²¹² Kuşeyrî, a.g.e., s. 353

²¹³ Kelâbâzî, a.g.e., s. 209

²¹⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 353

²¹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 39

²¹⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s.354-355

²¹⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 357-358

²¹⁸ Tusî, a.g.e., s. 253-254

D. FAKR

Kulun kendinde bir varlık görmemesi her şeyi Hakk'a irca etmesi, şahsının, emelinin, halinin ve makamının Allah'ın lütfu olduğunu kabul etmesidir.²¹⁹

Ebu Muhammed Cerirî der ki: 'Mevcut olanı kaybetmemek için mevcut olmayana talep etmemektir. Bu söz farzları yerine getirmekten aciz kalma korkusu bulunmadıkça rızık talebinde bulunmamak manasına gelir.'²²⁰

Sûfiler fakrı Allah'tan başkasına ihtiyaç duymama hali olarak değerlendirmişlerdir. Fakiri de Allah'a muhtaç olan kişi diye tarif etmişlerdir. İnsan eğer sürekli Allah'a muhtaç olduğunun bilincinde olursa servet sahibi de olsa o kişi fakirdir. Buna 'hakikî ve manevî fakr' denir. Sahip olduğu şeylerin sahibi hatta kendi varlığının bile sahibi değildir. Allah karşısında bir hiçtir. Ebu Abdullah Razî: 'Fakirin Allah'a bile ihtiyacı olmaz,' diyor. Kuşeyrî de: 'Çünkü onun hiçbir isteği ve tercihi yoktur. Allah'tan gelen her şey tam olarak rıza halindedir. Böyle bir kimsenin de ihtiyacı yoktur,' demektedir.²²¹

Yine sûfilerden biri 'Fakir menfeata sahip olmaktan da menfeata sahip olmak için istekte bulunmaktan da mahrumdur. Hep beni düşünsün diye Allah, fakire maddî bir şey vermemiştir. Beni unutsunlar diye de düşmanlarına servet vermiştir,' der.²²²

Sûfilerin bu konudaki söz ve davranışları şöyledir:

Kuşeyrî der ki: 'Hayâ ettiği için kimseden bir şey istemeyen demek, Hakk Tealâ'dan utandığı için halktan bir şeyi istemeyen demektir. Yoksa halktan utandığı için demek değildir,' der. Naklederler ki: 'Adamın biri İbrahim b. Ethem'e on bin dirhem para vermek istedi fakat o bunu kabul etmekten kaçındı. 'On bin dirhemle ismimi fukara defterinden silmek mi istiyorsunuz? Hayır, ben bunu yapamam,' dedi. Rûveym'e: 'Fakirin vasfı nedir?' diye sorulunca 'Nefsi Allah Tealâ'nın tabii ve dinî hükümleri altına salıvermesidir. (Kaderin tecellilerine mutlak teslimiyettir),' dedi. Yine derler ki: 'Şu üç şey fakirin vasfıdır. Mevlası ile arasında bulunan sırrını muhafaza eder, farzını eda eder, fakrını korur. Üstat Ebu Ali Dekkâk da şunu anlatır: 'Bir mecliste fakirin biri kalktı yenecek bir şeyler aramaya başladı. Ve 'Ben üç günden beri açım ' dedi. Orada bulunan şeyhlerden biri: 'Yalan söylüyorsun çünkü fakirlik Allah'ın sırrıdır. Allah bu sırrı onu, isteyene devreden yani söyleyen birine vermez' diye bağırdı.'²²³

²¹⁹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 177

²²⁰ Kelâbâzî, a.g.e., s. 144

²²¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 120

²²² Kelâbâzî, a.g.e., s. 145

²²³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 359-360

Fakir ehli üç derecedir: Birinci makamdakiler, hiçbir şeye sahip olmayan, zahiren ve batınen hiç kimseden bir şey istemeyen, bir şey de beklemeyen, verilse de almayan kimselerdir ki bunlara, mukarrebler denir. İkinci makamdakiler, hiçbir şeye malik değildirler. Hiç kimseden bir şey istemezler. Açık veya gizli talepte bulunmazlar. Ancak istemeden verildiğinde alırlar. Üçüncü makamdakiler ise hiçbir şeye malik olmayan bir şeye ihtiyaç duyduğu zaman bu ihtiyacını, söylediğinde sevinip yerine getireceğini bildiği, kardeşlerine açan, kanaat ehlinin makamıdır.²²⁴

İbrahim Havas farkla ilgili olarak, ‘Fakr şeref hırkası, peygamberler ve salihlerin elbisesidir, der.’²²⁵Ebu Hafs’a: ‘Fakir Rabbinin huzuruna ne ile çıkar, ona ne takdim eder,’ diye sorulunca o da: ‘Fakirin Rabbine fakırdan başka takdim edeceği bir şey yoktur, der.’ Zünnûn: ‘Allah’ın kuluna gadap etmesinin alâmeti, kulun fakirlikten korkmasıdır,’ demiştir. Mürtaîş: ‘Fakir için uygun olan himmetinin adımını geçmemesi ve bir adım ilerisini düşünmemesidir, demiştir.’ Muhammed b. Yasin, İbni Cellâ’ya fakrın ne olduğunu sordu. O sükût etti. Sonra tenha bir yere gitti. Oradan da mahallesine gitti. Çok geçmeden geri döndü. ‘Üzerimde dört lira para vardı. Bu para üzerimdeyken fakr konusunda konuşma hususunda Allah’tan hayâ ettim. Gittim parayı harcadım,’ dedi.²²⁶

Yahya b. Muaz, Razî, Haris Muhasibi, Rûveym, Ebu Said, Ebu’l- Hayr gibi sûfler zenginliğin fakirlikten daha efdal olduğu görüşünde idiler. Bunlara göre zengin Allah’ın, fakir insanın sıfatıdır. Allah’ın sıfatı insanın sıfatından üstündür derler. Sûfler başlangıçta fakrı mali ve iktisadî anlamda yoksulluk, fakiri de yoksul şeklinde anlamışlar, kendilerini daha çok fakir ve fukara diye isimlendirmişlerdir. Kur’an-ı Kerim’de böyle geçmesi bu şekilde isimlendirmelerinde daha çok etkili olmuştur. Daha sonra ise derviş kelimesini tercih etmişlerdir. Cüneydi Bağdadî: ‘Samimi bir fakirin alâmetinin dilenmemesi, muhalif bir tavır almaması, muhalefet edilince de susması’ olduğunu söyler. İbni Cellâ: ‘Eğer tevazu çok şerefli bir şey olmasaydı, böbürlene böbürlene yürümek fakire yaraşır, der.’²²⁷

Ebu Hüseyin Nurî: ‘Fakirin vasfı elde olmadığı zaman sükûn ve sabır, olduğu zaman isardır (başkasına ihsan)’ demiştir. Ebu Sehl Haşşab Kebir: ‘Fakr (Allah için) fakr ve zillettir,’ demiş. Mansur ise: ‘Hayır, fakr (Allah ile) izzet ve fakırdır,’ demiş. Haşşab bu sefer: ‘Fakr, fakirlik ve toprak olmaktır (tevazu göstermektir),’ demiş. Mansur ise: ‘Fakr, fakirlik ve arştır (Allah’a yükselmedir),’ diye karşılık vermişti. Haşşab müritlerin hali olan vasıtalarından, Mansur

²²⁴ Tusî, a.g.e, s. 47-48

²²⁵ Çelikoğlu, a.g.e., s. 388

²²⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 362

²²⁷ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 119-121

ise ariflerin hali olan neticelerden bahsetmişlerdir. Ebu Hafs da der ki: ‘Bir kimse almaktan çok vermeyi arzu etmedikçe onun fakr hali sıhhatli olmaz. Seha (cömertlik) varlıklı olanın yoksula vermesi değildir, yoksulun varlıklıya vermesidir.’²²⁸

Sûfîler, zenginlikle fakirlik, zenginle fakir arasında mukayeseler yapmışlar, sabreden fakir mi şükreden zengin mi daha iyidir sorusunu sormuşlar ve bu soruya cevap aramışlardır. Genel olarak fakrın zenginlikten daha üstün olduğunu savunmuşlardır.²²⁹

Ebu Bekr Verrâk: ‘Dünya ve ahirette fakire ne mutlu,’ demiştir. Bunun ne demek olduğu sorulunca: ‘Fakirden dünyada, sultan haraç istemez. Ahirette ise Cebbâr olan Allah hesap sormaz,’ demiştir.²³⁰

*Söylemem derdimi hemdemim olan âha bile
Belki sinemdeki şu na'le-i cân-gâha bile
Kendi bî-şüphe bilir razı derunum yoksa
Ehl-i dil söyleyemez derdini Allah'a bile*
Hızır Ağazade Said

E. SABIR

Nefsi musibet anında akıl ve şeriatın gerektirdiği ölçüler içerisinde hapsedmektir. Başına gelen elem ve belâlara şikâyeti, sızlanmayı sadece Allah için terk etmeye ve Allah’a ibadette devamlı olmaya, isyandan ve nefse haz veren şeylerden kaçınmaya da sabır denilir. İbni Meysere’ye göre de sabır: ‘Ümit ettiği iyi neticeler için sıkıntılı hallerde sızlanmaksızın bulunduğu hal üzere kalmak, ona göğüs germek ve sonuca rıza göstermektir, der.’ Sabrı sevilen ve sevilmeyen şeylerde olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre bir şahsın sevdiği ve sevmediği şeyde sabrı aynı olursa bu davranış gerçek sabır adını almaya hak kazanır.²³¹

Sehl b. Abdullah et-Tusterî demiştir ki: ‘Sabır Allah Tealâ’dan bir çıkış kapısı açmasını beklemektir. O, hizmetin en faziletlisi ve en yücesidir.’ Başka bir sûfî de: ‘Sabır sabırda sabretmektir,’ demiştir. Bu söz Tusterî’nin sözünün zıddına, sabrederken bir çıkış kapısının açılmasını beklememek manasına gelir.²³²

Sabır kulun şikâyetini Allah’tan başkasına yapmamasıdır. Allah Tealâ’nın bir kuluna belâ vermesinin sebebi o kulun kendisine tevazu ve niyazda bulunması içindir. Ve aynı

²²⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 362-364

²²⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 122

²³⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 366

²³¹ İbn Meserre, a.g.e., s. 134

²³² Sühreverdî, a.g.e., s. 632

zamanda verilen belânın yine Allah Tealâ tarafından kaldırılmasını istemek yönünde dua etmeleri içindir. Büyük veliler nefislerini Allah'a şikâyet hususunda engellemezler. Yalnız ve yalnız halka şikâyet etmekten menederler. Büyük insanların anlayışı ve mezhebi budur, bunu gerektirir.²³³

Sabır kâmil insan olma yolunda ulaşılmaması gereken en önemli menzillerden en temel makamlardan biri olarak kabul edilmiştir. Kuşeyrî sabrı iki kısma ayırır: 'Birincisi insanın iradesi ve gücü dâhilinde bulunan hususlarda göstermesi gereken sabırdır. Bu da emredileni yerine getirme yasaklanana yanaşmama şeklinde ikiye ayrılır. İkincisi ise; insanın iradesi ve gücü dışında cereyan eden musibet, afet, felâket, hastalık ve ölüm gibi hususlarda gösterilmesi gereken sabırdır. Burada insan, afetlerin ve felâketlerin ilâhî takdirin bir tecellisi olduğunu dikkate alarak afetleri ve felâketleri değil bunları takdir edeni ve yaratana düşünür.'²³⁴

İbrahim Havvas der ki: 'Halkın ekserisi sabır yükünü taşımaktan kaçtı ve rızık talebi için esbaba sığındı ve esbaba güvenerek sanki sebepler onların Rableri oldu.'²³⁵

Seri es-Sakatî'ye sabrın ne olduğu soruldu. O da bu konuda konuşurken ayağında bir akrep gezinerek ayağını soktu. Kendisine: 'Niçin onu kovmuyorsunuz?' denilince. 'Ben şu anda sabır hakkında konuşuyorken, kendimin sabırsızlık gösterip sözüme muhalefet etmekten Allah'tan hayâ ettim,' demiştir. Cüneyd: 'Gerçekten Allah Tealâ müminlere iman, imana akıl, akla da sabır ile ikram etmiştir. O halde iman müminin, akıl imanın, sabır da aklın süsüdür,' demiştir. Şiblî de sabredenlerin halini şu beyitle ifade eder:

*'Şevkin elemiyle ayrılık korkusundan
Seven feryat ederse biriktirir zarardan
Sabırla hep yarıştı sabır yardım istedi
Dedi sabret ey sabır! Çıkasın sıkıntıdan'*²³⁶

Bu şiirin açıklaması şöyledir: 'Sabur (çok sabreden) sabra o kadar çok dayandı ki nihayet sabır, sabırlı kişiden el aman dedi. O zaman sabırlı kişi ey sabır sabret diye bağırdı. (Öyle insanlar vardır ki sabır bile onların sabrına sabredemez. Allah evliyasına belâ ile değil, belâyâ evliya ile eza eder.)'²³⁷

İbni Sübrime musibet anında: 'Bu bir buluttur biraz sonra açılır,' derdi. Ebu Abdullah b. Hafif sabredenleri üç dereceye ayırır. 'Mutasabbır (sabretmek için sıkıntı çeken), sabır

²³³ Ankaravî, a.g.e., s. 191

²³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 136

²³⁵ Tusî, a.g.e., s. 48

²³⁶ Sühreverdî, a.g.e., s. 635

²³⁷ Kelâbâzî, a.g.e., 143

(normal olarak sabreden), sabbar (sabretmeyi alışkanlık haline getiren). Ve İbni Ata da der ki: ‘Sabır musibetler içinde iken edebe en güzel şekilde riayettir,’ der.²³⁸

Sülemî sabır için şunları söyler: ‘Sabır belâlardan lezzet almak günleri tükeninceye dek ölümünü gönlünde taşımak yani kendisini ölmüş gibi farz etmektir). Asıl sabır belâ oklarına göğüs gererek hedef olmaktır. Sabreden belâdan lezzet aldıkça ve belâ ile korundukça tasabbur içindedir. Belânın acılığını tadar, zorluğunu çeker.’²³⁹

Gazalî ise insanı şehvete sürükleyen kuvvet karşısında dinî görevleri yerine getirmede gösterilen dayanışmaya sabır ismini verir. İnsan hayatında sevilen ve sevilmeyen şeylerin birlikte bulunduğunu ve bunlarsız bir hayattan söz edilemeyeceğini belirten Gazalî her iki konuda da sabır gerekli der. Mevlâna da şunları söyler: ‘Sabır güzel hallerle tatlılaşır. Her şeyden evvel içinde bulunduğun sıkıntıdan kurtulmanın hayaline düşersin. O kurtuluş ümidi içteki imandan gelir. İman zayıflığından da ümitsizliğe iç sıkıntısına uğrarsın. Sabır iman yüzünden baş tacı olur. Bundan dolaydır ki sabrı olmayanın imanı da yoktur.’²⁴⁰

Ömer b. Abdülaziz demiştir ki: ‘Allah Tealâ bir kuluna önce nimet verip peşinden onu almak yerine sabır verirse bu sabır kendisinden alınan nimetten daha hayırlıdır.’²⁴¹ Sehl de: ‘Sabır bir temizleyicidir. Eşya onunla temizlenir. Belâ ve musibete sabreden insan günah kirinden temizlenir,’ demiştir.²⁴²

Ahmet b. Ebu’l-Havarî diyor ki: ‘Ebu Süleyman’a sabırdan sordum.’ Dedi ki: ‘Vallahi yeme içme gibi sevdiğimiz şeylere sabredemiyoruz, sevmediğimiz belâ musibet gibi şeylere Allah’ın yardımı olmasa nasıl sabredebiliriz?’ Ebu Osman da şöyle diyor: ‘İbadete verilecek olan mükâfatın en güzeli sabra verilen mükâfat olacak ve onun üstünde bir mükâfat bulunmayacaktır. Zira aziz ve celil olan Allah: ‘Sabredenleri, amellerinin en güzeline verdiğimiz ecir ile mükâfatlandıracağız.’ (Nahl 16/96) buyurmuştur.’ Cüneyd Bağdadî şu sözleriyle sabrı çok güzel ifade eder. ‘Sabır yüzünü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmedi.’²⁴³

Sûfîlerin sabırla ilgili görüş ve düşüncelerinde özetle şunları söyleyebiliriz ki; sabır nasıl islamın temel kavramlarından biriye, sûfîlerin de hayatlarında olmazsa olmaz kavramlarından biridir. Kamil insan olma yolunda en önemli menzillerden, en temel

²³⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 108

²³⁹ Ateş, a.g.e., s. 306

²⁴⁰ İbn Meserre, a.g.e., s. 135-136

²⁴¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 636

²⁴² Kelâbâzî, a.g.e., s.144

²⁴³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 266

makamlardan biridir. Onlara göre sabır şikâyeti Allah'a yapmaktır. Bazı sûfiler sabırla Rabbinden bir çıkış kapısı beklerken, bazıları da sabırda sabrederek o çıkış kapısını beklemezler. Yine sabrı bir temizleyici olarak yani günah kirlerinden arındıran bir araç olarak görürler ve Rablerinden geleni yüzlerini eksitmeden yudumlarlar.

Sen Hakk'a tevekkül kıl

Tafvîz et ve rahat bul

Sabreyle ve razı ol

Mevla görelim neyler

Neylerse güzel eyler

İbrahim Hakkı

F. KANAAT

Kanaat kavramı, sabır, rıza, tevekkül kavramları gibi sûfilerin seyru sülükünde önemli bir temel taşıdır. Dünya ile olan bağlarını koparmaya çalışan sûfî, bu konuda en çok kanaatten yardım alır. Rabbinden bir şey istememesi, dünyalık için kimseye el açıp yalvarmaması, haysiyetini, dinini ahlakını koruması, hep bu güzel ahlaki vasıfla olur.

Tasavvufî bir kavram olarak kanaat, yaşamak için zaruri olan ihtiyaçların dışında kalan bütün nefsî arzu ve hayvanî isteklerden, ölen bir kimsenin uzak kaldığı gibi uzak durmak, elindeki ile yetinmek daha fazlasını elde etmek için hileli yollara başvurmamaktır. İbni Hafif: 'Kanaat elde bulunmayana istekli olmamak, elde bulunana ihtiyaç duymamak, demiştir.'²⁴⁴

Sûfiler, arifler kanaatın faydaları ve önemi konusunda değerli açıklamalar yapmışlardır. Onlardan bazıları şunlardır: Bişrî Hafî, 'Kanaat, müminin kalbinden başka bir yerde oturmayan bir sultandır.' Ebu Süleyman Daranî: 'Takva (vera) zühde giriş mahiyetinde olduğu gibi kanaat da rızaya giriş mahiyetindedir.' İbni Hafif de kanaat için şunları söyler: 'Kanaat kişinin kısmetine düşene razı olmasıdır.'²⁴⁵

Ebu Bekr Merağî şöyle der: 'Akıllı kimse dünya işini kanaat ve tahir ile âhîret işini hırs ve acele ile din işini ise ilim ve cehd ile idare eder. Vehb ise şu tesbihle kanaati tanımlar. Zenginlik ve izzet meydana çıkarak bir arkadaş bulmak için dolaşmışlar, kanata rastlamışlar ve onun yanında kalmaya karar vermişlerdir.'²⁴⁶

Ebu'd-Derda: 'Herkesin aklında eksiklik vardır. Çünkü gece gündüz birbirini ardınca sürekli onun ömrünü yıkarken buna üzülmez de dünya malı biraz fazla gelse sevinir. Vah

²⁴⁴ Çelikoğlu, a.g.e., s. 207-208

²⁴⁵ Uludağ, İnsan ve Tasavvuf, s. 164

²⁴⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 246

Âdemođlu vah! Ömür azalırken dünya malının artması ne yarar sağlar,' diyerek insanların yanlış şeyler için uğraştıklarını söyleyerek üzüntüsünü belirtir.²⁴⁷

İbrahim Maristanî: 'Düşmandan kısas ve misilleme ile öç aldığım gibi hırstan da kanaatla intikam al,' der. Kettanî de İbrahim Maristanî'nin görüşünü: 'Kanaatkâr kişinin çağdaşları tarafından taciz edilmediğini ve emsaline karşı başının dik olduğunu' söyleyerek destekler.²⁴⁸ Bir sûfiye sorulmuş: 'Halkın en çok kanaatkâr olanı kimdir?' Şu cevabı vermiş: 'Halka en çok yardım eden ve en az külfet olan.'²⁴⁹

Cüneyd'in etrafında Acemli ve Arap olmayan Müslümanlardan pek çok kimsenin olduğu bir sırada elinde beş yüz dinar olan bir adam gelir ve paraları Cüneyd'in önüne koyarak 'Bu parayı şu fukaraya dağıt,' der. Cüneydin 'Bundan başka paran var mı? Sorusuna, Adam: 'Evet daha birçok param var,' deyince, Cüneyd: 'Peki malik olduğun paradan fazlasına sahip olmayı arzu ediyor musun?' der. Adam bu seferde 'Evet istiyorum,' deyince, Cüneyd: 'Bu dinarları al, git. Çünkü bu paraya dervişlerden ve bizden çok senin ihtiyacın var,' deyip paraları kabul etmez.²⁵⁰

Ünlü sûfi Beyazîd Bistamî'ye sormuşlar: 'Bu mertebeye neyle ulaştın?' Cevap vermiş: 'Dünya ile ilgisi bulunan her şeyi bir araya getirip kanaat ipiyle bağladım, dürüstlük okuna koyup hiçbir şeye göz dikmeme denizine attım ve rahat ettim.'²⁵¹

Kasr-ı emel sahibi olmak salikin hali olmalıdır. Fakir (derviş) ve sûfi 'ibnu'l- vakt'dir. Bir salik istikbale ait tedbirlerle uğraşır hâlihazırdaki vaktin dışındaki şeyleri merak eder ve geleceğe ait bir takım ümitlere sahip olursa ondan hayır gelmez demişlerdir.²⁵²

Sûfiler, kanaat en büyük zenginlik deyip, olanla yetinmiş, olmayan şeye tamah etmemişlerdir. Nefsin arzu ve isteklerine gem vurmaya çalışıp kimseden bir şey istememesi, onu daha huzurlu ve güvende yapmıştır.

G. ŞÜKÜR

Tasavvuf literatüründe şükür, yapılan iyiliğin bilincinde olma, bundan dolayı memnun ve hoşnut olma, bu memnuniyeti ve hoşnutluğu iyiliği yapanı memnun edecek hal, hareket ve ifadelerle dile getirme, kısaca iyilik yapana iyilikle karşılık vermek, hoşnut edeni hoşnut etmek anlamına gelir.²⁵³

²⁴⁷ Ateş, a.g.e., s. 269

²⁴⁸ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 164

²⁴⁹ Çelikoğlu, a.g.e., s. 209

²⁵⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 248

²⁵¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 166

²⁵² Çelikoğlu, a.g.e., s. 214

²⁵³ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 155

Sûfîlere göre şükür, huzurunda eğilerek Allah Tealâ'nın nimetini dile getirmek veya nimeti veren olarak O'nu övmek ve yüceltmektir. Cüneyd-i Bağdadî şükürü şöyle tarif eder: 'Şükür nimetine dayanarak Allah'a itaatsizlik etmemektir. Şu halde her isyan ve günah mutlaka bir veya birçok nimete dayanılarak yapıldığında nankörlüktür. Mesela dil yalan söylediğinde nankörlük yapmış olur.' Ebu Osman: 'Şükür, şükürden aciz olduğunu kavramandır,' der. Yine Cüneydi Bağdadî: 'Şükür, kendini nimete ehil görmemendir,' der. Şiblî ise: 'Şükür nimeti değil onu vereni görmektir,' der.²⁵⁴

Kuşeyrî der ki: 'Tahkik ehli olanlara göre şükürün manası ihsanda bulunanın nimetini ona boyun eğerek itiraf etmektir.'²⁵⁵

Yahya b. Muaz er-Razî'nin de farklı bir tanımı vardır. Sen sadece şükretmekle kaldığın sürece şükretmiş olmazsın. Şükürün sonu hayrettir. Çünkü şükürde Allah'ın şükredilmesi lâzım gelen bir nimetidir,' der. Cüneydi Bağdadî: 'Şükürün farzının, nimet-i kalp ve dil ile itiraf etmek olduğunu söyler.'²⁵⁶

Haris Muhasibî: 'Şükür şükreden için Allah'ın ziyade bir nimeti' derken Ebu Said Harrâz da: 'Şükür nimeti vereni tanımak ve O'nun yetiştiriciliğini ikrar etmektir,' der.²⁵⁷

Bazı sûfîler, şükürü 'nimet veren Cenab-ı Hakk'ı müşahede ederek, nimetin farkına varmamak' şeklinde açıklamıştır. Şükürün hakikati hakkında ise şunlar söylenir: Şükür, kulun kendisine takdir edilen bütün şeyleri bir nimet olarak görmesidir. Çünkü Allah Teâlâ kuluna nimet olan şeyi takdir eder. Bu nimet ise ya acilen verilmiş bir nimet olur, ya da takdir edilen sevimsiz bir hâl sebebiyle, ileride göreceği bir nimet olur. Bu üzücü halde ya onun için bir derece olur veya tamamen günahlarını siler veyahut bir kısmı için kefarettir. Bu sebeple kul Rabbinin, kendini kendinden daha iyi bilip her şeyin en doğrusunu takdir ettiğini düşünmesi, onun için gerçek bir şükür olur. O zaman kul, dinine zarar verenler dışında, kendisi hakkında takdir edilen her şeyi nimet olarak bilmelidir. Çünkü Allah Tealâ mümin kulu için ancak onun hakkında nimet olan şeyi takdir eder. Kul mevlasının kendisini kendisinden daha çok sevdiğini, menfaatine olan şeyleri daha iyi bildiğini, Allah'tan gelen her şeyin nimet olduğunu idrak edince şükretmiş olur.²⁵⁸

Şükürde iki ayrı müşahededden meydana gelen iki makam vardır. En yükseği şekûr (çok şükredici) olanların makamıdır. Şekûr sıkıntı, belâ mihnet ve acılara karşı da şükredebilen

²⁵⁴ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 158

²⁵⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 258

²⁵⁶ Sühreverdi, a.g.e., s. 639

²⁵⁷ Kelâbâzî, a.g.e., s. 150

²⁵⁸ Çelikoğlu, a.g.e., s. 387

kimsedir. Rızada bir makam ve muhabbetten kaynaklanan bir haldir. İkinci makam, kulun dünya işlerinde ve dinî durumlarda kendisinden daha aşağı olana bakıp, Allah Tealâ'nın kendisine ihsan ettiği kalp ve din selâmetine sahip olmasını ve diğer insanların mübtelâ olduğu şeylerden afiyette olma nimetini gözünde büyüterek bunu kendi adına kâfi görüp Allah'a sığınarak O'na şükreder.²⁵⁹

Âlimlerin şükürü dilde, âbidlerinki fiilde, âriflerinki haldedir.²⁶⁰ Derler ki: “Şükre şükür, şükürden daha mükemmeldir. Şükre şükür, şükürün Allah'ın muvaffak kılmasıyla olduğunu görmektir. Allah'ın muvaffak kılması senin üzerindeki nimetlerin en büyüğüdür. Bu sebeple Allah'a şükrettiğin için şükür, sonra şükürün şükürüne şükür -ki bu sonsuza kadar gider-etmen icap eder. Rûveym de şükürle ilgili olarak şunu söylemiştir: ‘Şükür şükretmek için bütün gücü sarfetmendir,’ demiştir.²⁶¹

Gazalî şükürü halktan birisine padişahın at hediye etmesi örneğiyle şöyle anlatır: ‘Böyle şanslı bir kişinin üç sebeple sevinmesi muhtemeldir. Ata sahip olduğu için, padişah kendisini hatırladığı için, bu at ile sultana hizmet etmek için. Şükür Allah'ın verdiği nimeti yine Allah'ın gösterdiği yolda ve O'na yakınlaşmaya vesile olarak kullanmak olduğundan en güzeli üçüncüsüdür.’²⁶²

Şükür imanın yarısıdır, öbür yarısı da sabırdır denilir. Cüneyd yedi yaşında bir çocukken Serî'nin de içinde bulunduğu bir topluluğun önünde oynuyordu. Serî ona ‘Şükür nedir?’ diye sordu. O: ‘Nimetle Allah'a isyan etmemendir,’ dedi. Serî sonra: ‘Herhalde senin Allah'tan nasibin dilin olacak,’ dedi.²⁶³

“Ebu Hüseyin Nurî'nin şu şiiri bu makamda okunur. ‘Bana iyilik ettiğin o güzel günleri hep yâd edeceğim. Şükreden kimse de kalan en son şey yâd etmektir,’ der.”²⁶⁴

Derler ki Hasan b. Ali, Kâbe'nin örtüsünün bir kenarına sarılarak: ‘İlâhî bana nimet verdin, fakat beni şükreden bir kul olarak bulmadın. Buna rağmen ne şükretmediğim için nimeti geri aldın. Ne de sabretmediğim için belânın şiddetini devam ettirdin. İlâhî kerim olandan keremden başka ne beklenir,’ diye niyazda bulundu.” Elin halkın iyiliğine karşılık vermekten kısa kalıyorsa, dilin teşekkür ile uzun olsun (fakir ve aciz olduğun için iyiliğe mukabele edemiyorsun, bari bol bol teşekkür et), denilmiştir.²⁶⁵

²⁵⁹ Mekkî, a.g.e., c.2, s. 286-287

²⁶⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s. 615

²⁶¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 259

²⁶² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 174

²⁶³ Ateş, a.g.e., s. 311

²⁶⁴ Kelâbâzî, a.g.e., s. 150

²⁶⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 260-261

İnsan birbirine zıt düşünceleri ve duyguları olan bir varlıktır. Hem kötülüğe meyli vardır. Hem de iyilik yapma isteği vardır. İçinde, hem nimete şükür hem de nankörlük huylarını taşır. Nimete şükür, fazilet sahibi kimselerin en belirgin özellikleridir. Bir kemal halidir. Rablerinin kendilerine verdiği nimeti O'nun yolunda ve O'nun sevgisini kazanmak için, harcarlar. En güzel şükür de onlara göre budur.

H. TEVEKKÜL

Sebeup ve tedbiri ihmal etmemek şartıyla sebebi hiç dikkate almamak, işleri Allah Tealâ'ya havale etmek ve O'na tam olarak güvenmek, sebeup ve tedbiri ilahlaştırmamaktır.

Sûfîler beşerî iradeye, sebeup ve tedbir fikrine ve tabiat kanunlarına fazla önem ve değer vermenin ilâhî iradeye ve takdire önem ve değer vermemek manasına geldiğine kanidirler.²⁶⁶ “Tevekkül, işlerin bütününü malikine terk etmektir.”²⁶⁷

Bîşr el-Hâfî'ye göre kimi Allah'a tevekkül ettim der ama yalan söyler. Gerçekten Allah'a tevekkül etseydi Allah'ın yaptığına razı olurdu. İbni Ata'ya göre: ‘Tevekkül çok ihtiyacı olmasına rağmen kalbinde sebeplere yönelme eğiliminin hiç belirmemesi ve Hakk'a güveninin asla sarsılmamasıdır.’²⁶⁸

Tevekkül, ilk zahit-sûfîlerden itibaren tasavvuf çevrelerinde değişik şekillerde anlaşılmıştır. Hastalığın tedavisini tevekküle aykırı sayanlar bulunduğu gibi rızık için esbaba tevessülü de, tedbir sayarak ıskat-ı tedbir edenler çıkmıştır. Ancak ‘ıskat-ı tedbir’ ince bir noktadır. Sûfîler genellikle bu kavramı tedbire güvenmeyi terk anlamında anlamışlardır. Horasan sûfîlerinin büyüklerinden İbrahim Edhem, Şakîk Belhî ve Ebu Hafs Haddad, tevekkül ehli sûfîlerden sayılmışlardır.²⁶⁹

Sûfîler sadece Allah'ın tevfiğine (muvaflak kılmasına) güvenmek tedbire olan güvenden daha güçlü olmalıdır derler. Eğer bunun tersi olursa Allah'a tevekkül edilmemiş olur. Sûfîler ve ârifler de bu anlamdaki tedbire ve sebeplere sarılmaya karşıdır. Çünkü bunun Allah'a tevekkül ve itimat hissini ve bilincini yok ettiğini düşünmektedirler. Bu anlamda da tedbirin terk edilmesi lüzumundan bahsederler.²⁷⁰

Mutasavvıflar tevekkülün sebeplere yapışmaya engel olmadığı konusunda oy birliği içindedirler. Sadece oturmakla tevekkül olmaz. O tembelliktir, kötü bir tevekküldür derler.

²⁶⁶ Çelikoğlu, a.g.e., s. 191

²⁶⁷ Ankaravî, a.g.e., s. 176

²⁶⁸ Ateş, a.g.e., s. 288

²⁶⁹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 172

²⁷⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 143

İbrahim Havvas hazretleri tevekkülde tecrit makamına yükselmiş, bu konuda kılı kırk yaran birisi olmasına rağmen iğne, iplik, matara ve makası yanından ayırmazdı. ‘Her şeyden kaçınırken bunu neden yanında taşıyorsun?’ denilince ‘Bu gibi şeyler tevekküle zıt düşmez. Çünkü Allah Tealâ bir takım şeyleri üzerimize farz kılmıştır. Sûfinin sadece bir elbisesi bulunur. Elbisesinin yırtıldığı sık sık görülür. İğne ve iplik bulunmazsa mahremiyetleri görünür ve namazı bozular. Abdesti bozulan sûfi yanında matarası olmazsa ne yapar. Eğer yanında iğnesi, ipliği ve matarası olmayan bir sûfi görürsen namazını kâmil bir şekilde eda etme bahsinde onu itham et,’ demiştir.²⁷¹

Tevekkül üç derecedir:

Müminlerin Tevekkülü: gerekli olan şeyi yaptıktan sonra kalbin Allah’a teslim olmasıdır. Rabbinin verdiğiyle tatmin olmayan ruhun huzurlu olması mümkün değildir.

Ebu Turab Nahşebî’ye tevekkülden sorulduğunda: ‘Tevekkül ubudiyette bedeni devreden çıkarıp kalbi rububiyete bağlamak ve miktar-ı kâfi şeyle yetinmektir. Böyle kullar verilince şükreder, verilmeyince kadere olan rızaları sebebiyle sabrederler,’ demiştir. Ebu Bekir Zekkak: ‘Tevekkül, hayatı bir güne indirip yarım endişesinden kurtulmaktır,’ der.²⁷²

Havasin Tevekkülü: Ebu’l Abbas b. Ata bu maddeyi şu sözüyle açıklar: ‘Allah’a bir sebep ve vasıta ile tevekkül eden kimse, tevekkülünü Allah’a, Allah ile ve Allah için yapıp sebeplere bağlanmadan mütevekkil olmadıkça gerçek tevekkül ehli sayılmaz,’ der. Ebu Yakup Nehrecûrî der ki: ‘Tevekkül dünya ve âhiret hazlarının gitmesi sebebiyle nefsin ölmesidir.’ Sehl b. Abdullah da der ki: ‘Tevekkül yüzünü Hakk’a çevirip O’na arkasını dönmemektir. Bu manada tevekkülü ancak kabir ehli kimseler sağlıklı olarak yapabilir.’ Ölmeden evvel ölmek sırrına erenler bu manada bir tevekkülü gerçekleştirebilirler.

Havassu’l-Havasin Tevekkülü: kendisine tevekkülün ne olduğu sorulan Şiblî şöyle der: ‘Tevekkül, olmadan önceki gibi senin varlığının Allah’a ait olmasıdır. Bu takdirde Allah Tealâ da daima senin için olur.’ Bir başka sûfi de: ‘Tevekkülü hakkıyla yerine getirmek isteyen kimse bir kabir kazsın, kendini oraya defnetsin, dünyayı ve ehl-i dünyayı unutsun. Çünkü gerçek tevekkül halktan birinin kemaliyle gerçekleşmez,’ der.²⁷³

Ebu Ali Dekkâk’a göre tevekkül, teslim ve tefvizi de kapsar. Tevekkül ehli Allah’ın vadiyle sükûn bulur. Teslim ehli ilmiyle yetinir. Tefviz ehli hükmüne razı olur. Tevekkül başlangıç, teslim bunun ortası, tefviz de son aşamasıdır. Tevekkül müminlerin, teslim velilerin, tefviz de tevhit ehlinin sıfatıdır.

²⁷¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 252

²⁷² Tusî, a.g.e., s. 50

²⁷³ Tusî, a.g.e., s. 50-51

Yine tevekkül ehli olan fakirler üç çeşittir:

Ne ister ne de verileni alır bunlar ruhanilerdir.

İstemez ama verileni alır bunlar kudsîler âlemin sakinleridirler.

İster ve verilince ihtiyacı kadarını alır.²⁷⁴

Gazâlî tevekkül terimini dil yönüyle inceleyerek vekâlet terimiyle arasında bir ilişki kurar. Tevekkül hem kalbin hem yakînin kuvvetiyle tamamlanır. Kuvvet ve zayıflık itibariyle üç dereceye ayrılır. Birincisi mükellefiyetin ve çalışmanın gereklerini yerine getirmekle birlikte Allah'a tam bir güvenle tevekkül etmek, ikincisi küçük bir çocuğun annesine olan güveni gibi Allah'a itimat etmek, üçüncüsü ise Allah'ın huzurunda yıkayıcının önünde duran bir ölü gibi olmaktır. Gazâlî'ye göre bunlardan ikinci hal birinciden, üçüncü hal de her ikisinden üstündür.²⁷⁵

Hakikî tevekkül tevekkülü terk etmektir denilir. Bu ise mevcut olmadan evvel insana karşı Allah nasıl ise şimdi de onlara karşı öyle olmasıdır.²⁷⁶ İnsan bu dünyada Allah'ın misafiridir. Misafirin misafir olduğu yerde çıkarıp kendi ekmeğini yemesi ayıptır. Allah dostları da dünyaya bu gözle bakarlar. Kendilerini misafir kabul ederler.²⁷⁷

Bir topluluk Cüneyd'in yanına gelerek 'Rızkımızı nerede arayalım' diye sordu. Cüneyd: 'Rızkınızın nerede olduğunu biliyorsanız gidin orada arayın,' dedi. 'Rızkımızı Allah Tealâ'dan isteyelim,' dediler. Cüneyd: 'Eğer Allah'ın rızkınızı unuttuğu kanaatinde iseniz bunu O'na hatırlatın,' dedi. 'Yani bir eve kapanıp tevekkül mü edelim,' dediler. Cüneyd: 'Çare, çareyi terk etmektir,' dedi.²⁷⁸

Şah Şuca Kirmanî'de tevekkülü şöyle tanımlar. 'Bulmak ve kaybetmek sırasında kalbin sükûnet içinde olmasıdır,' der.²⁷⁹

Lokman Hekim oğluna şöyle nasihat eder: 'Ey oğulcuğum! Dünya derin bir denize benzer. O denizde boğulan insanlar çoktur. Bu denizde, senin gemin takva, rotan ise Allah'a tevekkül olsun. İşte bu suretle kurtuluşa erebilirsin.'²⁸⁰

Görülüyor ki sûfilere göre tevekkül O'na güvenme O'nunla yetinme O'nun vekil olduğunu benimseme, O'nun her takdirine razı olma, kulluğu yerine getirirken rızık tasası

²⁷⁴ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 148

²⁷⁵ İbn Meserre, a.g.e., s. 138

²⁷⁶ Kelâbâzî, a.g.e., s. 152

²⁷⁷ Çelikoğlu, a.g.e., s. 205

²⁷⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 254

²⁷⁹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 109

²⁸⁰ Çelikoğlu, a.g.e., s. 206

çekmeme nefsi ve diğer şeyleri Rab edinmeme, sebepleri ilahlaştırmamadır. Tevekkülün yeri kalptir. Bedenle esbabı yerine getirmek, kalpteki tevekkülü engellemez.

I. RIZA

Hoşnut ve memnun olmak, sızlanmamak, şikâyetçi olmamak, dert yanmamak, kaderin üzücü tecellilerine, neşelendirici tecellileri kadar memnun olmaktır. Rıza mutlak iyimserliktir.²⁸¹ Her konuda kaderin akışına teslim olmak, her hali güzel ve hoş karşılayıp Allah'ın kazasını başkasına şikâyetten vazgeçmektir.²⁸²

Sûfilerin rıza ile ilgili tanımlamaları şöyledir:

Ebu Hüseyin Nurî demiştir ki: 'Rıza kazanın acı olmasından kalbin sevinç duymasıdır.' Ebu Süleyman Darânî de der ki: 'Rıza Allah Tealâ'dan cenneti istememen ve cehennemden O'na sığınmamandır. Cüneyd de: 'Rıza nedir?' diye sorulunca 'İradeyi kaldırmaktır,' demiştir.²⁸³ Ebu Hüseyin Nurî'ye rızadan sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: 'Ateşin en alt derecesinde dahi olsan en yüksek Firdevs cennetinde bulunandan daha fazla razı olman gerekir.' Şiblî de; 'Eğer cehennem sağ gözümün üstünde olsa onu sol gözüme getirmesini Allah'tan istemem. İşte rıza budur, der'.²⁸⁴

Rabia hazretlerine kişinin ne zaman rıza makamına erişebileceği soruldu. Cevaben şöyle dedi: 'Bir kimse Allah'tan gelen musibetlere sabretmedikçe rıza makamına asla erişemez.' Haris el Muhâsibî'nin de rıza ile ilgili görüşü şudur: 'Rıza kalbin Allah'ın hükümleri altında sükûnet bulmasıdır.' Ve Cüneyd de bu kelâma münasip olarak şöyle der: 'Rıza kazanın zuhuru neticesinde kalbin sürûr duymasıdır.'²⁸⁵

Yine Süfyânı Sevrî: 'Allah'ım benden razı ol' diye dua edince orada bulunan Rabia: 'Kendisinden razı olmadığın zattan senden razı olmasını istemekten utanmıyor musun? diye cevap verir.'²⁸⁶

Ebu Ali Dekkâk da şöyle demiştir: 'Bir talebe hocasına 'Kul Allah Tealâ'nın kendisinden razı olduğunu kesinlikle bilebilir mi?' diye sordu. Hoca: 'Hayır, bunu nasıl bilebilir ki Allah'ın rızası gaybdır,' diye cevap verdi. Talebe: 'Bunu bilebilir, kalbimi Allah Tealâ'dan razı olmuş bulursam bilirim ki O da benden razıdır.'²⁸⁷

²⁸¹ Çelikoğlu, a.g.e., s. 253

²⁸² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 176

²⁸³ Kuşeyrî, a.g.e., s. 278

²⁸⁴ Ateş, a.g.e., s.453

²⁸⁵ Ankaravî, a.g.e., s. 194-195

²⁸⁶ Kelâbâzî, a.g.e., s. 153

²⁸⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s. 276

Sûfî rıza makamına ulaştığında hibe ve men, ikram ve mahrumiyet, lezzet ve elemi müsavi görür. Nazarında, celâl-i ilâhînin mahzarı olan dünyada fakr, hastalık ahirette cehennem azabı; cemâl-i ilâhînin mazharı dünyada zenginlik ve sıhhat, ahirette ise cennet gibi iyi ve kötü hadiseler eşitlenir. Kâmil sûfî bakışını verilene değil verene çevirir. Nimete mazhar olduğunda Allah'tan geldikleri için rıza gösterir. Nimetler ancak nimeti verenle düşünüldüğünde nimet olabilir. Belâlara rıza gösteren bunlara sıkıntı ve belâ oldukları için tahammül etmez. Bilakis belâyı ve sıkıntıyı kendisine indiren Allah'tan kaynaklanmaları sebebiyle rıza gösterir.²⁸⁸

Fudayl, rızanın zühdden daha üstün olduğunu söyler ve bunu şöyle açıklar: 'Razı ve hoşnut olan temenni sahibi değildir. Zahit temenni ve arzu sahibidir. Zühd menziline üstünde bir menzil ve mekân var ki zahit onu temenni etmektedir. Diğer taraftan rıza menziline üstünde hiçbir menzil olmadığı için rıza halindeki zat böyle bir şey temenni etmemektedir.'²⁸⁹

Fudayl b. İyaz: 'Rıza kulun bulunduğu mertebenin üstünde bir şey temenni etmemesidir,' der. Şiblî Cüneyd'in yanında 'La havle vela kuvvete illa billah' deyince, Cüneyd: 'Senin bu sözün kalbinin daralmış olduğunu gösteriyor,' der. Şiblî: 'Doğru söyledin,' deyince, Cüneyd bunu üzerine: 'Kalbin daralması ilâhî takdire razı olmamaktır,' der.²⁹⁰

Sevgilinin yaptığı işlere razı olmak muhabbet meyvelerinden biri olarak görülür. Buna göre rıza iki türdür denir. Birincisi acı veren olay geçerken hiç acı duymamak. İkincisi de acıyı duymakla beraber acı veren olaya razı olmak hatta tabiatı gereği istemese de akıyla o olayın olmasını istemek. Ebu Süleyman Darânî şöyle demiştir: 'Kalp arzularından temizlenirse hoşnut demektir.' Cafer İbni Muhammed es-Sadık şöyle demiştir: 'Kulluk üçtür. Allah'ın vadine güvenmek, O'nun emriyle çalışmak ve O'nun hükmüne razı olmak' Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eş'ari'ye şöyle yazdığı söylenir: 'İyi bil ki her hayır rızadır, yapabilirsen razı ol yoksa sabret.'²⁹¹

Sûfiyye yolu meşakkatlidir, denir, demir leblebi çiğnemeye benzer. Yenmesi zor bir lokma olduğu için bu yola rıza lokması denir.²⁹²

Gazâlî ve İbn Arabî'ye göre bu âlemde hayır da vardır şer de. Ama hayır çok şer azdır. Hayır, külli, şer cüz'idir. Daha önemlisi hayır temelli, kalıcı; şer ise arızî, geçici ve iğretidir. Hayır, hayır olduğu için vardır, şer ise hayrın anlaşılması için vardır ve onu tamamlar. Şu halde âlem bu haliyle güzel ve iyi olduğu için onun ve ondaki olayların karşısında rıza halinde olmak gerekir.²⁹³

²⁸⁸ Afifi, a.g.e., s. 244-245

²⁸⁹ Huevîrî, a.g.e., s. 287

²⁹⁰ Sühreverdî, a.g.e., s. 647-648

²⁹¹ Ateş, a.g.e., s. 451-453

²⁹² Cebecioğlu, a.g.e., s. 517

²⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 127

Rızanın hal mi yoksa makam mı olduğu konusunda tartışmalar vardır. Horasanlılar rıza makamdır, tevekkülün nihayetidir derler. Iraklılar ise haldir, kul bunu kazanarak elde edemez, rıza diğer haller gibi Allah'tan iner, derler. Bu iki görüş şu şekilde cem edilir. Bu durumda başı itibariyle makamdır. Sonu itibariyle de hale girer çünkü kazanılan bir şey değildir. Cerirî der ki: 'Allah, hakkında azına razı olana gaye olarak gördüğünden fazlasını verir.'²⁹⁴

Beyazid: 'Allah Tealâ'nın rıza halini verdiği bir kul cenneti ister mi?' diye sorar. 'Allah'tan razı olan bir kul nerede olursa olsun O'ndan razıdır. O'nun kendisi için tercih ettiği noktada bulunmaktan memnundur,' der.²⁹⁵ Utbetü'l Gulam'ın bir gece sabaha kadar. 'Bana azab et sen de sana âşıkım. Bana merhamet edersen bil ki yine sana âşıkım,' dediği nakledilir.²⁹⁶

Rıza sûfi hayatının kalbi ve tasavvufî ahlâkın mihridir. Allah'a tevekkül ve dünyaya karşı zühd, rızadan doğar. İlâhî kaza hükümlerine karşı kulun kalbine sekînet ve itminan veren şey, rızadır. Rıza ilâhî sevginin özü hatta meyvesidir. Çünkü seven mahbubundan dolayı yaptığı her şeyden razı olmaktadır.²⁹⁷

J. KEŞF VE İLHAM

Belli riyazet ve mücadele sonucu bir takım kabiliyet ve melekelerin iyice geliştirilmesi ve ruhî bazı güçlerin meydana çıkarılmasıdır. Karanlık bir gecede çakan bir şimşegin ortalığı aydınlatması gibi keşf de ani bir aydınlanma ile örtülü ve karanlık şeyleri ortaya çıkarır.²⁹⁸

Sûfilere göre maddî ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve pas kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde oluşturur. Riyazet ve tasfiye ile bu perde kalkınca gayb ayan beyan görülür. Beden ve his perdesinin kalkması, ruh âleminin seyredilmesidir. İlham da doğrudan ve aracısız Allah'tan alınan bilgidir. Bu bilgi ya ilâhî hitabı işitmek ve dinlemek veya gayb âlemini görmek suretiyle elde edilir. İbn Arabî der ki: 'Veliler bilgileri peygamberlere vahiy getiren meleğin aldığı kaynaktan doğrudan alırlar.'²⁹⁹ İlhamî bilgi düşünerek değil, feyiz yoluyla gönle dolar. Mukâşefe ilminin gayesi marifet elde etmek, insan varlık Allah gibi konularda akıl nazar ve istidlâl yolunun dışında kalbî bilgi sağlamaktır.³⁰⁰

Mukâşefe hakikatleri görmek anlamında maddî değil manevî gözle olur. Kitap ve sünnetle çelişmeyen keşf hakıdır. Gerçek mürit keşf peşinde değil Kur'an ve sünnet peşinde koşar. Sûfilere göre Kur'an ve sünnete uymayan keşfle amel edilmez.

²⁹⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 276-278

²⁹⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 133

²⁹⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 279

²⁹⁷ Afifi, a.g.e., s. 246

²⁹⁸ Tusî, a.g.e., s. 546

²⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 210

³⁰⁰ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 222-223

Bu halin başlangıcında Allah Tealâ ona öyle bir marifet kapısı açar ki kul kendinden meydana gelen her fiile hatta haline göre günah sayılacak bir kusura yahut şeriatın nehyettiği bir günaha kadar işlediği her şeye o anda veya aynı günde bir mukâbele görür ve bununla halini anlar. Nitekim sûfilerden birisi: ‘İşlediğim bir günahı, elimin altında bulunanların bana karşı kötü davranmasından fark ediyorum,’ demiştir. Sûfinin başına gelen bu tür hal ve hadiseler, onun ibret ve marifetini artırmaktadır. Bu şekilde sûfî muhasebesindeki sadakatini, murakebesini, safiyetini, kulluk haklarını ve vaktinin gerektirdiği edepleri zayi edip etmediğini kontrol eder.³⁰¹

Keşfin dört şekli vardır. Ulu ve yüce olan Allah’tan olan, melekten olan, nefisten olan ve şeytandan olan. Allah’tan olan, kulu uyarmak, melekten olan onu taate teşvik etmek, nefisten olan heva ve heves peşinde koşmaya çağırarak, şeytandan olan ise günahı cazip göstermek şeklinde olur.³⁰²

İnsan bir şey bilemez

Allah ilham etmeden

Dilekler kabul olmaz

Ahlâkı düzeltmeden

Zeynel Baba

Mükâşefenin başka bir tarifi de şöyledir: ‘Halinde kendisine söylenen açık sözden, kalbin duyduğu huzurdur. Bu durumda sûfî duyduğunun delilini aramaz. İçine hiçbir kuşku gelmez. Kuşeyrî’ye göre mukâşefe, zikrin istilâsıyla kalbe bir hakikatin hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde doğup görünmesidir. İbni Kayyim bunu şöyle açıklar: ‘Mukâşefe iki sevgiliden her birinin diğerine sırrını açması, birinin sırrının ötekine geçmesidir. Kul marifetle öyle bir sınıra varır ki Allah’ın kemal ve cemal sıfatlarını görür gibi olur. Ruhunu Allah’a yakın görür. Hatta ruhu ve kalbi ile Allah arasındaki perdenin kaldırıldığını müşahede eder. Çünkü perde kulun kendi nefsidir. Allah onun nefsini aradan kaldırınca kalp ve ruh Allah’a akar. Artık o Allah’tan başkasını görmez. Çünkü basireti (iç gözü) kapatan nefis perdesi açılmış, kalp gözünden bulutlar kaldırılmıştır.’³⁰³

Tevbe ve gözyaşları ile geçmişinden temizlenen salık, kusurlarını hafızasına nakşederek sık sık kendisini sorgular. Geri adım atmamak için murakebe ve muhasebe ile benliğini devamlı kontrol eder. Rabbiyle baş başa kalarak sanki O’ndan ayrı geçirdiği vakitleri

³⁰¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 194

³⁰² Kelâbâzî, a.g.e., s. 135

³⁰³ Ateş, a.g.e., s. 476

telâfi etmek ister. Riyazet ve çile ile en büyük cihad cihad-ı ekbere koşar. O azgın nefisle Hakk'a varılamayacağını bilir. İhlâsla yaptığı ibadetleri ile Rabbinden yardım ister. İbadet ve taatte kararlı davranıp günahlara da dışını sıkarak nefisini her gün biraz daha yola getirir. Hırsa tamaha gözlerini kapatıp verilenlere kanaat eder ve hatta şükreder. Bazen bu zorlu yolculukta yer yer sapmalar yaşarsa da ümidini ve azmini asla bırakmaz. Rabbine tevekkül eder, boyun bükür. Ondan gelen her şeye razıdır memnundur. Ondan gelenleri değil hep O'nu görür. Sevgilisi onun gören gözü, işiten kulağı olur ve nihayet aradan perdeler kalkar, bir olunur.

“Böyle bir Hakk yolcusu yolcuların en kâmilî mürşitlerin en mütekâmîli terbiye, üstat ve irşad halifesidir. Muhip ve mahbubtur. Duygularında saffet, düşüncelerinde derinlik, hal ve davranışlarında duruluk vardır. Ve ‘yüzler vardır o gün pırlıl pırlıl’ müjdesine mahzar olur.”³⁰⁴

*Mekân la mekân oldu
Bu cismim cümle cân oldu
Nazar-ı Hakk ayan oldu
Özüm mest-i likâ gördüm*

*Bana Hakk'tan nida geldi
Gel ey âşık ki mahremsin
Bura mahrem makamıdır
Seni ehl-i vefa gördüm*

Nesimî

II. SÛFÎ VE İNSAN İLİŞKİSİ

Tasavvuf, his ve gönül merkezli bir alandır. His ve gönlü merkeze alarak, hayatla birlikte olan hayatı kucaklayan ve insanı kucaklayan bir meydandır. Tasavvufun yatıp uyumakla, gezip tozmakla, uçup konmakla bir ilgisi yoktur. Hayatının her alanına etki eder. Her bölgesinde varlığını hissettirir. ‘Dünya ahiretin tarlasıdır’ hikmetinin sırrına eren insan yaptığı her hareketi bir ibadet şuuruyla yapmaya başlar. Ne yaparsa yapsın kâinattaki diğer canlılar gibi zikir meclisine katıldığının farkına varır. Herkes zakir, kâinat dergâh olur. Yaptığı her yararlı işin öbür dünya için bir fide olduğunun şuuruna erer ve nefsi terbiye yollarıyla bir bilen rehberliğinde gönül paslarını silen insanlar hayatın hangi köşesinde yer alıyorsa alsınlar o köşeyi aydınlatmaya başlarlar. Aldıklarını vermeye, kazandıklarını harcamaya koyulur, kısaca hayatla bütünleşirler.³⁰⁵

³⁰⁴ Gülen, a.g.e.,c.2, s. 259

³⁰⁵ Kara, Mustafa, “Tasavvuf Sosyal Hayatın Neresinde”, Keşkül, Sayı 5, s. 26

A. SÛFÎ VE ÇALIŞMA HAYATI

*Ekmeyen biçmedi bu mezarda elhasıl
Kime lâzımsa ekmek ona lâzım emek
Akbiyık Sultan*

Dürüş kazan ye yedir. Bir gönül ele getir. Yüz Kâbe'den yeğrektir. Bir gönül imareti.
Yunus Emre'nin bu dizelerle anlattığı tasavvuf anlayışı kuruluş döneminden itibaren bütün hakikî sûfîlerin sıklıkla tekrar ettikleri hususlardandır. İlk sûfîlerin hemen hepsi bir meslek sahibi idi, işi gücü olan, para kazanan, başkalarına yardım eden, hayır hasenat yapan, yoksulları ve yetimleri gözeten dindar ve faal kişilerdi. Dilencilik bilmez, kimseye avuç açmaz, genellikle dilenciligi hoş görmez ama dilenenlere bir şeyler verir hatta verilmesini de teşvik ederlerdi. Bu konuda Seri Sakatî şöyle der: 'Cennete giden kısa yol şudur. Kimseden bir şey isteme. Kimseden bir şey alma. Kimseye verecek bir şeye sahip olma.' Cüneyd ise şöyle der: Almaktan çok vermekten hoşlanmayan bir kimsenin başka birinden bir şey alması doğru değildir.³⁰⁶

Yakîn ehli ariflere göre el emeği ile geçinen kimse ticaret yapandan, ticaret yapan da oturup çalışmayandan daha hayırlı görülürdü. Eğer tevekkül eden yaptığı işlerde Allah Tealâ'nın kendisine yönelttiği şeye uyar, bu işlerde sebepleri yaratana nazar eder, sebeplere sarılır, işinde O'na dayanır ve güvenir, Allah Tealâ'nın eşyaya bir takım menfaatler koyduğunu onu hikmetinin hazinesi, rızkının anahtarı yaptığını bilirse ayrıca sünnete ve salihlerin yoluna uyarsa, lüks ve rahatlığı terk ederse bu haliyle o bu çalışma ve kazanma içinde çalışmadan tevekkül eden, bu esnada kendisine bir takım hastalıklar ve bozuk anlayışlar bulaşan ve o halde kalan kimseden daha faziletlidir.³⁰⁷

Birçok sûfî bir iş, sanat ve meslek sahibidir. Sehl b. Abdullah: 'Tevekkül Hz. Peygamber'in hali, kesb sünnetidir. Onun hali üzere olan sünnetini terk etmez,' demiştir. Bununla beraber sûfîlere kişinin geçimini sağlayacak kadar kazanmasını geriye kalan zamanı ibadetle harcamasını tavsiye ederler. Tevekkül halinde olmak için işini gücünü bırakan sûfîler de vardır. Bunlar da sebebe tevessülü ve tedbir almayı kemal haline uygun görmezler.³⁰⁸

Tabidir ki sûfîler arasında yoksullar, sakatlar, hastalar, yaşlılar ve bakıma muhtaç buna benzer kişiler de vardır. Tasavvufun ulu şeyhleri bunlara bile istemeyi ve dilenmeyi tavsiye etmezlerdi. Ancak verileni reddetmezlerdi.³⁰⁹

³⁰⁶ Uludağ, *İnsan Ve Tasavvuf*, s. 275

³⁰⁷ Mekki, a.g.e., c.3, s. 72-73

³⁰⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 209-210

³⁰⁹ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 275

Tasavvufta tembelliğe yer yoktur. Her sûfî mutlaka bir sanatla uğraşır, alın terinin ürününü yer; helâle rağbet eder, tufeylî (parazit, asalak) değildir. Seyit Ali Hemedânî takke örer, Hacı Bayram çiftçilik yapardı..³¹⁰

*Âkıl isen rızık için gerdûn-i dûna eğme ser
Âsyâb-âsâ var ekmeğin taştan çıkar
Haşimî*

Sehl b. Abdullah: ‘Elle kazanmaya karşı çıkan sünnete karşı çıkmış olur. Tevekküle karşı çıkan da imana karşı çıkmış olur,’ der. Cüneyd’e kesbden sordular. Şu karşılığı verdi: ‘Kesb kuyudan su çekmek, ağaçtan hurma toplamak gibi tabii bir şeydir.’ Basra’da bir mecliste el ile kazanmanın fazileti konusunda konuşurken birisi İbni Salim’e: ‘Ya şeyh! Kesble mi kuluk edelim yoksa tevekkülle mi?’ diye sordu. İbni Salim şu karşılığı verdi: ‘Tevekkül Allah Rasulunun hali, kesb ise onun sünnetidir. O, zaafını bildiklerine kesbi sünnet kılmıştır ki kendisinin hali olan tevekkülden düştüklerinde bari sünnet olan maişet talebi için çalışmadan da düşmesinler. Eğer kesb olmasaydı böyle zaafi olanlar helâke düçar olurlardı.’³¹¹

Âlimlerden birisinin şu hali anlatılır. Bu âlim ayaklarıyla bir şeyler öğütürken görüldü. Halbuki o kırk sene bu tür dünya işlerinde çalışmayı terk etmişti. Kendisine ‘Çalışmayı terk ettikten sonra neden tekrar başladınız,’ diye soruldu. O şu cevabı verdi: “Ey dostum tevekkülün izzetini kaybettiğimizde başkasından bir şey bekleme zilletine sabredemedik. Çalışmayı terk ettiği için başına bir takım afetler gelen kişinin durumu böyledir. Bu kimsenin hemen içinde bulunduğu durumu terk edip bir mesleğe yönelmesi gerekir. Çünkü ancak yakîni imana ermiş ve başkalarına muhtaç olmayan kimse çalışmayı bırakabilir. Yoksa çalışmak başkalarına yük olmaktan ve dilencililiği adet haline getirmekten daha hayırlıdır.” Yine bir zat şöyle demiştir: “Geçim sebeplerini bulamayınca kalbi zayıflayan ve onları elde edince kalbi onların yokluğundan daha fazla rahat eden kimsenin çalışmaktan geri kalması doğru değildir. Onda Allah’tan başka şeylere bakma ve yönelme hali mevcuttur. Allah’ı tanıyanın kalbi ancak O’nunla huzur ve sükûn bulur.”³¹²

İlk sûfîler kassâr, sakatî, verrâk, harraz, hammal, hallâc, nessâc, kettânî, müzeyyin, zeccâcî, huşarî, sayratî, ferra ve kerirî (çamaşırçı, eskici, kâğıtçı, ipekçi, pamuk atan, dokumacı, ketenci, berber, camcı, hasırcı, koyuncu, kürkçü ve kavanozcu) diye yaptığı iş ve edindiği meslekle tanınırlardı. Bunlar müritlerine ve sohbetlerinde bulunanlara da çalışmayı, emeği ve alın teriyle geçinmelerini sağlamayı, kimseye yüzsuyu dökmemelerini tavsiye ederlerdi. Bazen

³¹⁰ Cebecioğlu, a.g.e., s. 366

³¹¹ Tusî, a.g.e., s. 200-201

³¹² Mekkî, a.g.e. c.3, s. 72-74

de nefis terbiyesi için geçici olarak dilenmeyi de onlara emir verirlerdi. Amaç kibri kırmak, bencilliklerini etkisiz hale getirmek, mütevazı olmalarını sağlamaktı.³¹³

Abdullah b. Mübarek der ki: ‘Elle çalışıp kazanmanın zilletini tatmayan da hayır yoktur,’ der. Yine anlatıldığına göre Ebu Said Harraz, bir yıl kabile ile Şam’dan Mekke’ye yolculuğa çıktı. Bir gece sabaha kadar oturup sûfî arkadaşlarının ayakkabılarını tamir etti. Başka bir örnekte ise Şam’da sûfîlerle sohbet eden siyahî bir adamın davranışı vardı. Her gün gelir üç dirheme kireç taşı parçalardı. Aldığı üç dirhemi de üç gün içinde harcardı. Ücretini alınca onunla bir yiyecek satın alır, arkadaşlarına getirir ve onlarla bir öğün yiyip tekrar işine dönerdi. İbrahim b. Ethem’in bu konuda şöyle söylediği nakledilir: “Sana gereken, yiğitlerin işi olan helâl kazanç ve çoluk çocuğunun nafakasını temindir.” Şibli bir adama “Mesleğin nedir?” diye sormuş. O da “Eskici” cevabını verince “İğnenle deldiğin bir delikten öbürüne Allah’ı unutma!” demiştir.³¹⁴

Sanatları, meslekleri ve iş kollarının birer pîri olması, bu pîrlerin peygamber veya evliya olmaları mesleklere bir tür kudsiyet atfedilmesine sebep olmuştur. Çiftçilerin pîri Hz. Âdem, terzilerin pîri Hz. İdris, gemicilerin pîri Hz. Nuh gibi çoğunlukla meslek pîrlerinin bu sanatları Allah Tealâ’dan aldıkları vahiyle kurduklarına inanıldığından, bu sanatların ilâhî bir mahiyeti de vardır. Bu da ustaların, kalfaların, çırakların sanatlarına dört elle sarılmalarına ve en güzel şekilde icra etmelerine neden oluyordu. Bu inançla elden çıkan iş ve üretilen mal sağlam kaliteli ve hilesiz olurdu. Üreticiler ilâhî bir gözetim ve denetim altında çalışır, yapılan bir yanlışın ve hilenin mesleğe ihanet olduğuna inanır ve bunun hesabını Allah’a vereceklerinin bilincinde olurlardı. İbrahim b. Ethem yaşadığı lüks hayatı terk ettikten sonra sırtında odun taşıyarak, bağ bekçiliği yaparak geçimini sağlardı. Bir gün Evzaî onu sırtında odun taşırken görmüş ve “Ey İbrahim! Daha ne zamana kadar odun çekeceksin, bırak da bu işi dostların yapsın,” deyince İbrahim b. Ethem: “Helâl rızık için böyle zahmete katlananların cennete girmeleri vaciptir,” diye bir haber geldiği için geçimimi bu yolla sağlıyorum,” diye karşılık vermiştir.³¹⁵

Ebu Süleyman Daranî, ‘Çalışmayı bırakıp da evinde oturan fakat ne zaman kapı çalınacak da birisi yiyecek bir şeyler getirecek diye kalbi kapının çalmasına bağlı olan kimsede hayır yoktur,’ der. İbrahim el-Havvas da bir kimsenin vermesine bakıp da nefsinin almayı adet haline getirmesinden korkarak kimseden bir şey kabul etmezdi. O, “Sûfî meslek sahibi olmaz,” derdi. Cüneyd-i Bağdadî’nin şeyhi Ebu Cafer el Haddâd, gerçekten tevekkül ehli birisiydi. O

³¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 276

³¹⁴ Tusî, a.g.e., s. 201-202

³¹⁵ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 276-277

demıştır ki: “Yirmi sene tevekkülümü insanlardan gizledim ve pazarlardan ayrılmadım. Her gün bir dinar ve on dirhem gümüş kazanıyordum. Gece olmadan hepsini elimden çıkarıyordum. Yanımda paralarla geceyi geçirmiyordum.”³¹⁶

Allah’la olabilmenin tek yolu, halvete girmek veya inzivaya çekilmek değildir. Sûfiler, çalışırken de bir kazançla uğraşırken de halk içinde Hakk’la beraber olabilirler. Çalışıp kazanmayı insanlara muhtaç olmamayı, her zaman tavsiye etmişlerdir. Gerek nefis terbiyesi için, gerekse yetecek kadar maişet için, çeşitli işler yapmışlar, gençleride teşvik için çeşitli hizmetlerde görevlendirmişlerdir. Çalışmalarını, tevekküllerini bozacak zedeleyecek, ya da dünyalık bir çalışma olarak görmezler. Ayet-i kerimeyle de çalışma her zaman desteklenmiştir.³¹⁷ Hakk Tealâ buyurur: “Boş kaldın mı başka bir işe koyul ve Rabbine gönül ver.” (İnşirah 94/7-8)

B. SÛFÎ’DE SEFER VE GURBET

Yolculuk, mesafe katetme gibi manalara gelen sefer, tasavvufta ilim elde etme yollarından biridir. Bu yüzden sûfilere verilen diğer bir isim de ‘Seyyâhûn’dur.³¹⁸

Hicretle de aynı anlama gelen sefer, kişinin beden memleketinden ayrılıp ruhaniler vatanına göç etmesi, salikin kötü huy ve sıfatlardan ayrılıp iyi huy ve sıfatlar yurduna girmesi yani ahlâkını güzelleştirmesidir. Sûfî nefesten kalbe, kalpten sırra, sırdan ruha, ruhtan Hakk’a hicret eder. Nefes İslâm, kalp iman, sır marifet, ruh tevhit menzildir.³¹⁹

Sûfiler bu manaları Kur’an-ı Kerim’deki “...iman edenler, hicret edenler, Allah yolunda mücahede edenler...” (Bakara 2/218) diye zikredilen ayetlerden çıkarmışlardır. Hicreti ruhî ve ahlâkî olarak değerlendirmişlerdir. Yine Kur’an-ı Kerim’de seyahati teşvik eden, yeryüzünü gezip dolaşmayı emreden, ibret ve ders almak için kâinata bakmayı tavsiye eden ayetler de vardır.

Seyahatle ilgili meşhur bir hadis vardır: “Seyahat ediniz, sıhhat bulunuz, ganimet elde ediniz.”³²⁰ Sûfilere göre bu yolculukta beden sıhhati kadar kalp ve batın sıhhati de söz konusudur. Ganimet ise yolculuk esnasında karşılaşılan ehl-i dil ve mürşitlerin sohbeti, onların gönüllere ufuklar kazandıran uyarılarıdır.

³¹⁶ Mekki, a.g.e. c.3, s. 74-78

³¹⁷ Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf*, s. 278-282

³¹⁸ Kara, *Dervişin Hayatı Süfînin Kelâmı*, s. 245

³¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 168

³²⁰ İbn Hanbel, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1982, I-VI, II/380

Sûfilerin sefere çıkmalarındaki sebepleri şu şekilde sayabiliriz. Sefer sayesinde ilimden bir şeyler öğrenmek, kâmil mürşit ve sadık ihvan bulabilmek, boş adetlerden ve nefsanî şeylerden uzaklaşmak, nefsin hallerini keşfetmek, kâinattan ve tarihî eserlerden ibret almak, gizli kalmayı ve bilinmemeyi tercih etmektir.

Sefer, boş alışkanlıklardan ve nefsin muhabbet ettiği şeylerden uzaklaştırır ki, güzel nimetlerden, evlâd u iyalden ve sıcak yuvadan ayrılmanın acısını tattırır. Ecrini Allah'tan umarak alıştığı şeyleri terk etmeye tahammül ve sabır gösterirse büyük bir fazilet elde etmiş olur. Nefsin hallerini keşfettirir ki nefsin gizli hallerini keşfetmek onun boş iddia ve heveslerini çıkarıp atmasına sebep olur. Çünkü sefer olmadan bu gerçeklerin ortaya çıkması zordur. Sefere sefer denmesinin sebebi de insanın ahlâkını ortaya çıkardığı içindir. Seferin sayılan sebeplerinden biri de gizli kalmak ve bilinmemeyi istemektir. Bu, insanlar tarafından hüsnü kabul görme duygusunu kalpten söküp atmak istemektedirler.³²¹

İkâmeti bırakıp seferi tercih eden bir dervişin ilk önce gözetmesi şart olan edep, heva ve hevesine uyararak değil, yüce Allah için sefere çıkmaktır. Zahiri ile sefer yaptığı gibi batını (ruhu) ile de heva ve hevesinden sefer eder, onlardan uzaklaşır. Aksi takdirde yaptığı sefer hatalıdır, eksiktir.³²²

Tasavvufta iki türlü seyir ve seyahat vardır: Birincisi vücudun seyahati, maddî seyahat, hicretidir. İkincisi ise kalbin seyahati, manevî yolculuk, seyr u sülûktür. Vücudun seyahati yani hicret, seyahatin sebeplerinde belirtilen nedenlerden ötürü gerçekleştirilir. Bu nedenlerin içinde en önemlisi mürşit bulmak için yapılandır. Çünkü tasavvuf eğitiminin temelinde mürşit vardır. Bunun gerekliliğine de sûfilere göre şu ayetler işaret eder. “Ey iman edenler! Allah'tan korkunuz, O'nun için bir vesile arayınız. O'nun yolunda mücadele ediniz ki kurtuluşa eresiniz.” (Maide 5/35) “Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorunuz.” (Nahl 16/42) Birinci ayette geçen ‘vesile’yi mutasavvıflar mürşit olarak anlamışlar ve öyle yorumlamışlardır.

Soralım gel bilenlere gülün bûyun derenlere

Visaline erenlere gel Allah'a dönelim gel

Niyazî Mirsî

İkincisi kalbin seyahati de manevî yolculuktur, seyr u sülûktür. Bu dört kademedeki kemale ulaşır denilir. 1) Seyr ilallah (Allah'a doğru yolculuk). 2) Seyr fillah (Allah'ta yolculuk). Bu makamda salik ilm-i ledün bilgisine ulaşır. 3) Seyr maallah. Fena makamıdır. ‘Makam-ı Kâbe Kavseyn’ olarak isimlendirilen, ikiliğin ortadan kalktığı bir makamdır. Bu ifade Hz.

³²¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 151-154

³²² Hucvirî, a.g.e., s. 492

Peygamber (sav)'in miracında geçer. Miraç da bir nevi Allah'a yükselme, O'na kavuşmadır. Sûfiler de kendilerinin miraçlarından bahsederler. Bu makam velâyetin son makamıdır. 4) Seyr anillah (Allah'tan seyr). Velâyetini tamamlayan sûfi insanları irşat etmek için fena halinden tekrar bekâ haline döner. Seyahatini tamamlayarak bu yolculuğun bütün zorluklarını, engebelerini, tehlikelerini öğrenmiştir.³²³

Rüveym'e sefere çıkmak isteyen kimsenin uyması gerekli edepten soruldu. Şu karşılığı verdi: "Ayağı düşüncesini geçmez (yapamayacağı işe sarılmaz). Gönlü nerede ise menzili oradadır. İçi ve dışı uyum içindedir." Ebu'l Hasan Müzeyyin der ki: "Dervişin hükmü her gün yeni bir konak yerinde olmak, ölümünün ancak iki menzil arasında, yolda olmasıdır. (Bu anlayış manevî eğitimde, sohbet, halvet ve seyahatten üçüncüsünü seçenlerin görüşüdür.) Şiblî müritlerinden sefere çıkanlara bakıp onların seferden kesildiğini görünce şöyle dermiş: "Yazıklar olsun size kaçınılmaz olandan niye kaçmaya çalışıyorsunuz."³²⁴

Ebu Abdullah Nusaybî de der ki. "Tam otuz yıl seferde kaldım. Gitmediğim mukaddes bir yer ve mabet bırakmadım. Bu zaman zarfında bir söküğümü bile hiç kimseye diktirmedim ve hiç kimseye yük olmadım. Her şeyi kendim yapar kendi emeğimle geçinirdim."³²⁵

Bişri Hafî şöyle der: "Ey Kur'an-ı Kerim okuyucuları! Seyahat edin, güzelleşin. Çünkü su bir yerde fazla kalırsa tadı değişir. Yolculuk aynı zamanda yeryüzünde Allah Tealâ'nın ayetleri delilleri, hikmet ve kudretinin ortaya çıkmasını temin etmektedir." Süfyan-ı Sevrî şöyle der: "Öyle kötü bir zamanda yaşıyoruz ki bu devirde tanınmamış insanlar bile güvende değilken şöhret olmuş kişiler nasıl güvende olabilir. Bu devir şehir şehir dolaşma zamanıdır. Kişi bir belde tanınmaya başlayınca tanınmadığı başka bir beldeye gitmelidir." Adamın biri, Bişr b. Harise'ye şöyle dedi: "Ben yolculuğa çıkmak istiyorum ama yanımda bir şeyin bulunmaması beni bundan alıkoymuyor." Bişr ona dedi ki: "Hiçbir şeyinin bulunmaması seni yolculuğa çıkmaktan alıkoymasın. Sen niyetini gerçekleştirmek için yola çık. Eğer Allah Tealâ sana bir şey vermez ise O'nun vermediğini sana verebilecek başka bir güç yoktur." İbrahim Havvas da şöyle der. "Boş bir ele ve temiz bir kalbe sahip ol, sonra istediğin yere git." Seyyahlardan biri gurbet hakkında şu şiiri söylemiştir:

*Gün olur gelir bana gurbetin nimetleri
Gün olur çiseler üzerime musibetleri
Gurbettekinin gönlünü hoş eder
Yalnız can dostun sohbetleri*³²⁶

Sûfilerden bir kısmı başlangıçta sefere niyet edip nihayet de ikâmeti tercih eder. Bazıları da başlangıçta ikâmeti tercih edip nihayette sefere çıkar. Birincisi baştan beri anlatılan

³²³ Kara, *Dervişin Hayatı Süfînin Kelâmı*, s. 246-249

³²⁴ Tusî, a.g.e., s. 194-195

³²⁵ Çelikoğlu, a.g.e., 160

³²⁶ Mekkî, a.g.e., s. 265-278

sûfilerdir. İkinciler ise Allah Tealâ'nın daha işin başında kendilerini bir maneviyat büyüğü ile sohbe müyesser kıldığı, kendisiyle Hakk yolunda sülûk edeceği âlim bir mürşit nasip ettiği kimselerdir. Mürşit kendisini zaman içinde kabiliyetine göre hakikat menzillerinde yükseltir. Şiblî, talebesi Husrî'ye manevî terbiyeye ilk girdiği zaman şöyle derdi: "Eğer bu cumadan öbür cumaya kadar hatırına Allah Tealâ'dan ve O'na itaattan başka bir düşünce gelirse senin benimle bulunman haramdır. Böyle bir mürşide sahip olanın sefere çıkması haram olarak görülür."³²⁷

Yine sûfilerden bazıları devamlı ikâmeti tercih edip sefere hiç çıkmazken, bazıları da devamlı surette seferde bulunmayı tercih eder. İlk kısım sûfilerine şu örnek verilebilir. Zünnûn Mısrî, Beyazîd Bistamî'ye bir adam göndererek: "Ona söyle! Bu uyku ve rahatlık ne zamana kadar devam edecektir. Halbuki kâfile göçtü," der. Bunun üzerine Bayezîd de der ki: "Kardeşine söyle, onun kınadığı öyle bir adamdır ki, bütün gece sabaha kadar uyur sonra da kâfileden önce menzilde olur." Bu haberi alan Zünnûn: "Hali ona mübarek olsun. Bu öyle bir sözdür ki bizim hallerimiz O'na ulaşamaz," der. Devamlı seferde olan sûfiye de örnek olarak İbrahim Havvas verilebilir. O bir beldede kırk günden fazla kalmazdı. Kalırsa bunun tevekkülünü bozacağına inanırdı. O insanların kendisini bilmesini ve yakından tanınmasını tevekküle mani görüyordu.³²⁸

Sehl b. Abdullah, Ebu Cafer, ve Cüneyd Bağdâdî de yine Bayezîd gibi gurbeti diyarlarında geçirmiş kimselerdir. Ebu Abdullah el Mağribî ve İbrahim b. Ethem gibi sûfiler ise buldukları diyarı bırakıp başka diyarlara sefer etmeyi ve orada gurbet geçirmeyi tercih etmişlerdir. İmam Şiblî ve Ebu Osman el Hirî gibi zatlar da genç iken diyardan diyara sefer etmeyi ihtiyarlıkta da kendi diyarında kalmayı tercih etmişlerdir.³²⁹

Tasavvufta salıkların günlük hayatlarında dikkat edeceği hususları ihtiva eden kitapçık ve risaleler vardır. 'El Kitabı' mahiyetindedir. Bu kitaplar tabii olarak yolculuğun adabından da bahsederler. Bu adabın ana noktaları şunlardır: İzin almak, arkadaş bulmak, üç kişi varsa birini başkan yapmak, dostlarla vedalaşıp dualarını arzu etmek, konakladığı yerde önce varsa hamamı sonra da büyük zatın kabrini ziyaret etmek. Bir tekke ve hankâhta kalacaksa tekkeye mümkün mertebe seher vaktinde inmek. Şeyhin huzuruna varıp el öpmek.³³⁰ Sefer müddetince namazları kesretmeyi ve Ramazanda oruç tutmamayı fırsat saymamak. Topluca yürüdükleri zaman içlerinde en zayıf olanın yürüyüşünü ölçü alırlar. En şefkatli olanları hizmet eder. Ebu İmran Taberistânî'ye: "Seferde bulunan kişiye ulaşabilecek korku ve acz nedir?" diye sorulduğunda

³²⁷ Sühreverdi, a.g.e., s. 156

³²⁸ Sühreverdi, a.g.e., s. 157-160

³²⁹ Çelikoğlu, a.g.e., s. 160

³³⁰ Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı*, s. 247

şöyle dedi: “Eğer yolculuktan korkuyorsan kendini denize at.” O bu sözüyle Allah’a yönelik olduktan sonra gelebilecek tehlikelere aldırma der. Ebu Yakup Sûsî der ki: “Sefere çıkan kimse dört şeye muhtaçtır. Bunlar olmadan sefere çıkılmamalıdır. Kendisine yetecek bir bilgi, haramdan koruyacak bir vera gönlünü taşıyacak bir vecd kötülüklerden korunmaya yarayacak güzel bir huy.”³³¹

Bu yolculukta sûfî ne kazanır?

Bu yolculuk sûfîler için çok önemlidir. Garip olmak garip gibi yaşamak dervişlerin önemli özelliklerinden biridir. Yaptığı seyahatlerle derviş yalnızlığını garipliğini hatırlar. Şan ve şöhretten kurtulur ki; bu onlar için zaten büyük bir afettir. İbni Ataullah İskenderî: ‘Kendini bilinmezlik toprağına göm, çünkü gömülmeyen şey bitmez, bitse de netice itibariyle tam olmaz. Devamlı aynı yerde kalmak da saflığı sadeliği giderir.’ Bısr b. Haris ‘Seyahat ediniz, temizleniniz çünkü su bile aynı yerde devamlı kalırsa saflığı duruluğu bozulur.’ Hiç kirlenmemek için ise deniz derya olmak lâzım. Derya haline gelen için ise artık bir yerde durmak veya durmamak pek fark etmez.³³²

C. SÛFÎ VE AİLE HAYATI

Sûfînin bütün hayatı nefse karşı verilen mücadele ile geçer. Öncelikli amacı nefsin terbiye edip Allah’ın rızasını ve sevgisini kazanmaktır. Yaşadığı her şeye bu perspektiften bakıp olaylara bu açıdan yaklaşır. Bakış açısı evlilik ve bekârlık olayında da böyledir.

Allah için bekârlığı tercih ettiği gibi Allah için de evliliğe adım atar. Bekârlığın bir maksadı ve zamanı olduğu gibi evliliğinin de bir gaye ve zamanı vardır. Sadık bir mürit evliliğin ve bekârlığın zamanını iyi bilir. Bekârlık kendisi için uygun olduğu zaman tabiatı kendisini sıkıştırır. Evliliğe de ancak nefsi uslanıp rifk ile muameleyi hak ettiği zaman adım atar. Bu da ancak nefsin serkeşliği bitip kendisinden istenen şeye boyun eğdiği zaman olur. Sûfîler içinde kendilerine takdir edilen zamana kadar bekârlığa sabredenlere özel bir eş seçilir ve Allah Tealâ ona birçok sebep ve yardımcı hazırlar. O da kendisine gelen bu ilâhî ihsan ve sevk edilen rızıkla nimetlenir.³³³

Sûfîler farklı sebeplerle evliliğe karşı ihtiyatlı yaklaşırlar. Bazıları için evlilik maişet derdine düşmek, dünyaya dalmaktır. Çoluk çocuk derdinden uzak olmak, dervişin vaktini değerlendirmesi için daha müsait, düşüncesini toplaması için daha faydalı ve hayatı için daha lezzetlidir. Hükemadan birisi demiştir ki: “Bekârlığın derdine deva bulmak, kadınların derdine

³³¹ Tusî, a.g.e., s. 195-196

³³² Kara, *Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı*, s. 247_250

³³³ Sühreverdî, a.g.e., s. 205

deva bulmaktan daha kolay ve daha hayırlıdır.” Birde bekârlığı bir kadına lâıyk olmadığı için tercih edenler vardır. Sûfilerden birisine “Niçin evlenmiyorsun?” diye sorulduğunda “Kadın ancak er kişiye lâıyktır. Ben ise gerçek er kişilerin derecesine ulaşamadım. Öyleyse nasıl evlenebilirim?” demiştir.³³⁴

“Bazı zahit ve mutasavvıfların kadını uhrevî ve ruhanî hayat için tehlikeli, zararlı ve uğursuz sayıp ondan kaçmaları, evlilikten uzak durmaları ve netice itibariyle bazı hallerde çocuk sahibi olmayı istememeleri tabiin zamanında başlamış, gittikçe taraftar bulmuştur.” Sûfilerin evliliğe yaklaşmama nedenlerinden biri de budur. Kur’an’da kötölenen dünya kavramına kadının da dâhil olduğuna inananlar mutlaka evlenilmesi gerekiyorsa yaşlı kadının genç kadına, cariyenin hür kadına, yetim kızın yetim olmayan kıza, güzel olmayanın güzel olana tercih edilmesi gerektiğini söylerler. Ebu Süleyman Darânî: “Zühd her şeyde olur, hatta bir adamın yaşlı kadınla evlenmesi bile zühd gereğidir.” der.³³⁵

Sûfilerden birisine “Evlensene!” denildiğinde “Evlenmekten daha çok nefsimi boşamaya (onu ıslah edip şerrinden kurtulmaya) ihtiyacım var.” demiştir. Sûfî nefsin arzularıyla mübtelâdır. Başka bir şeyle uğraşamayacak kadar meşguldür. Nefsin arzularına bir de hanımın arzuları katılınca iradesi zayıflar, azmi gevşer. Hâlbuki nefis tamaha düşürülürse tamahkâr olur. Kanaata alıştırılırsa kanaatkâr olur.³³⁶

Sûfilerin derdi, müridin tasavvuf yoluna yeni girdiği sırada evlilik derdine düşüp gönlünü kadınla meşgul etmesidir. Bunu ruhî gelişmesi yönünden sakıncalı görürler. Riyazet ve mücahede denilen çile dönemini atlatan sûfiler evlenmekte serbersttir. Hatta uzun süre kadından uzak kaldıkları için bu dönemde çok evlenen sûfilerin sayısı da az değildir.³³⁷

Evlenen mutasavvıflar evlâd ü ıyal, hanuman işiyle fazla meşgul olmamayı hatta hiç ilgilenmemeyi tavsiye ediyorlardı. Rebah b. Amr el-Kaysî “Karısını dul, çocuklarını yetim gibi bırakıp köpeklerin barındıkları mezbeleliklere çekilmeden sıddıklar mertebesine ulaşamaz.” demiştir. Buna dikkat çeken mutasavvıflar “Eşleriniz ve çocuklarınızdan düşmanlarınız vardır.” (Teğabün 64/14) mealindeki ayete de özellikle işaret ederler. Çocuk sahibi olmak istemeyen mutasavvıflar daha da ileri giderek “Öyle bir zaman gelecek ki o vakit kişinin enik ve köpek beslemesi çocuk yetiştirmesinden daha hayırlı olur” mealinde bir hadis rivayet ederler.³³⁸

Bu düşünelere sahip sûfilerin yanında yuva kurmuş ve kendilerine göre bir düzen tutturmuş, aile hayatı yaşayan sûfiler de vardır.

³³⁴ Sühreverdi, a.g.e., s. 206-207

³³⁵ Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, s. 26

³³⁶ Sühreverdi, a.g.e., s. 208-209

³³⁷ Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, s. 28

³³⁸ Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, s. 26

Muhammed b. Kassâr hanımı ve çocuklarıyla müritlerinin yanında bulunduğu bir sırada bir kız çocuğu şöyle seslenmiş: ‘Ya semanın Rabbi! Üzüm istiyoruz.’ Muhammed b. Ali gülmüş ve demiş ki ‘Ben onları istediklerini Allah’tan isteyecek bir şekilde eğittim. Bu yüzden benden değil Allah’tan isterler.’ Yine Bünân Hammal’ın oğullarından biri yanına gelmiş ve “Babacığım kayısı istiyorum.” demiş. Bünân da çocuğun elinden tutup onu kayısı satıcısının yanına götürmüştü. Satıcıya “Bu çocuğa bir miktar kayısı ver ben de senin kayısını satmak için bağırıvereyim.” demiş. Tezgahın başında oturup başlamış bağırmaya. “Ey insanlar! Bu yok olup gidecek baki kalmayacak küçük yiyecekte satın alın.” Kısa bir süre içinde satıcı kayısını tüketmiş.³³⁹

Karı-koca arasındaki ilginç bir ilişkiye de şu örnek verilebilir. Kocasının şeyhi olan, mürşit hanımlar vardır. Fide hanım bunlardan biridir. Bir koyunu vardır ve ondan süt ve bal sağlar ve der ki “Bu koyun müritlerin gönlünde otlar, onların gönlü hoş olunca sütü hoş olur, onların gönlü bozuk olunca sütü bozuk olur.” Bu konuda İmam Yafî “Fide müritler sözüyle kocasını kastetmiştir, halini örtmek ve saklı tutmak müritleri gönül sahibi olmaya teşvik etmek için meramını ima yoluyla anlatmıştır. Bunun anlamı şudur: “Bizim gönlümüz hoş olursa yanımızda bulunan her şey hoş olur. O halde gönlümüzü hoş tutunuz ki yanımızda bulunan her şey hoş olsun.” demektedir. Mutluluk kişinin gönlündedir. Gönlü iyi olursa her şeyi iyi görür ve huzurlu olur.³⁴⁰

Sûfilerin sırf bir erkeğe hizmet etmek, sahip olduğu serveti onun için harcamak ve bir kocanın koruması altında nikâhlı olarak yaşamak isteyen velî kadınlar sebebiyle gerçekleştirdiği evlilikler de vardır. Rabia binti İsmail bunlardan biridir. Ahmet b. Ebi’l Havarî’ye evlenme teklifinde bulunmuş ve şu cevabı almıştır: ‘Ben kendi manevî halimle meşgulüm. Kadınlara karşı da bir arzu duymuyorum.’ Bunun üzerine Rabia ise şöyle dedi: ‘Ben senden çok kendi manevî halimle meşgul olan birisiyim. Ölen kocamdan miras kalan serveti kardeşlerime ve aracılığınla tanıyacağın iyi insanlara harcamak istiyorum. Ey Ahmet gel de Allah’a giden yolum ol.’ Ve şeyhinin de izin vermesi ile evlenirler. Evliliklerinden sonra Ahmet b. Ebi’l Havarî der ki: “Ne zaman onun yüzüne baksam sûfî dostlarla sohbet ederken hissettiğim heyecandan daha fazla heyecan hissederim.”³⁴¹

Böyle Allah dostu velî eşlerin yanı sıra sûfileri sabır imtihanına zorlayan eşler de oluyordu. Onlara da sabrederek imtihanı kazanmaya çalışırlar. Yine aynı şekilde zalim, gaddar,

³³⁹ Tusî, a.g.e., s. 204

³⁴⁰ Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, s. 46

³⁴¹ Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, s. 50

acımasız, zorba, asık suratlı erkeklere tahammül etmek de kadınlar için ermişlik mertebesine yükselten bir çiledir.

Buraya kadar anlatılanlardan şu sonuca varılabilir ki; sûfiler dünyaya bağlanmamak, çoluk çocuk derdinden rızık telâşına düşmemek ya da nefislerinin henüz terbiye edilmemiş olduğunu düşünerek evliliği ikinci plâna atmışlardır. Bu yüzden onların aile yaşantılarına dair örnekler azdır. Daha çok yalnız yaşamayı tercih etmişler kendi sorumluluklarına ek olarak eş ve çocuk sorumluluğu kabul etmemişlerdir. Kabul edenler de iyi bir eş olabilmek adına çetin sabır sınavlarına girmiş, dünya malına tamah etmemek kaydıyla eşinin ve çocuklarının geçimlerini temin etmeye çalışmış, yaşantıları ile de çocuklarına örnek olmuşlardır.

D. SÛFÎ VE İLİM

Tasavvuf ilmi dînî bir ilim olması hasebiyle İslamî ilimlerle, hayatın içinden olması nedeniyle sosyal ilimlerle, gönül merkezli olması sebebiyle de edebiyat ve güzel sanatlarla münasebet halindedir.

“Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabb’inin rahmetini dileyen kimse (o inkarcı gibi) midir? Rasulüm de ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür.”(Zümer 39\9)
“İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinde ancak âlimler Allah’tan gereği gibi korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır.”(Fatır 35/28)

Sûfiler bu ayetleri dikkate alarak Kur’an ve hadis kaynaklı bir ilmi ve bu ilimle amel etmeyi, yaşantılarının vazgeçilmez bir parçası haline getirirler. İlimsiz bir tasavvufun olamayacağını söylerler. Bu sebeple denilir ki: “Zahirî ilimlerde âlim olanlar, mülkün ve yeryüzünün süsü, bâtın âlimleri ise göklerin ve görünmeyen âlemin zinetidir.” Cüneydi Bağdadi der ki: “Hocam Serî Sakatî yanından ayrıldığı vakit kimlerle oturduğumu bana sordu. Ben de ‘Muhasibî ile’ dedim. Serî, ‘Evet onunla otur. Onun edep ve ilminden al fakat Kelâm hakkındaki sözlerine bakma, onu kelâmcılara havale et’ dedi. Sonra yönümü dönünce şöyle dediğini duydum ‘Allah seni önce hadiste ve diğer ilimlerde âlim sonra ise sûfî kılsın, evvela sûfî sonra ise âlim yapmasın.’ Bu sözü ile hadis ilmi okuduktan sonra tasavvuf ile uğraşmanın felah bulacağına ilimsiz tasavvufa girenin helâk olacağına işaret etmiştir.”³⁴²

İşte sûfiler, bilgi olmadan tasavvufî bir hayatın yaşanamayacağına, hatalara düşüleceğine inanırlar. Özellikle de Kur’an, fıkıh, hadis ilminin bilinmesi gerektiğini

³⁴² Gazalî, İhya, c.:1, s. 61

savunurlar. Bu ölçülere uymayan havâtırın kalbe yerleşmesine izin vermezler. Değer ölçüsü olarak da ilmi esas alırlar.³⁴³

Sûfilerin ilim erbabı arasında hükmü neshedilmemiş Kur'an ayetlerini, hükmü kaldırılmamış hadisleri kullanma konusunda kendilerine özel tavırları vardır. Özellikle de güzel ahlâki öğütleyen hallerden ve amellerdeki faziletlerden bahseden ayet ve hadislerde, dinin yüce makamlarından haber veren, müminlerin manevî menzillerini anlatan ayet ve hadisler sahabe ve tabiinin bu konudaki sözleri onların ilgisini çekmektedir. Sûfilerin, ulema ve fakihlerin kavramakta güçlük çektiği bazı meseleleri kendilerine göre bir takım keşfi yollarla kavrama usulleri mevcuttur Çünkü sûfilerin, ibaredeki bazı ince manaları kavrama gücü vardır. Bu konular genellikle dünya bağı ve ilgisi ile masiva perdesi, ihlâs makamları, marifet ahvali, fena, beka gibi özel konulardır. Onların riyazet, mücadele gibi yollarla belli makamlardan geçmeleri ve zaman zaman bir takım ruhî sıkıntılara düşmeleri ma'nevî tecrübelerini artırdığından bu konularda tecrübeyle konuşmuşlar, deneyimlerini aktarmışlardır.³⁴⁴

Sûfiler çalışarak öğrenilen zahirî ilimlerden kendilerine lâzım olanı öğrenip onunla amel ettiler. Bu amel onlara manevî veraset ilmini kazandırdı. Onlar zahirî âlimlerle aynı ilme sahibi olmanın yanında, manevî veraset (marifetullah) ilmi gibi onlardan ayrı bir ilme de sahiptirler ve bu ilimle onlardan ayrılmışlardır.³⁴⁵

Bu ilim havasın ilmidir. Bir takım güçlükleri ve zorlukları vardır. Bu ilmi öğrenebilmek için diz kırıp oturmak, kalbi mahzun hale getirmek ve gözlerden yaşlar akıtmak gerekir. Bu ilimle büyüklük iddia edenler, küçülür; küçük olduğunu sananlar da büyür. Bu ilimle hisler kaybolur, murat edilen şeylerden uzaklaşmak gerekir. Bu yüzden ulema bu ilmi pek tercih etmez.³⁴⁶

Hazreti Lokman da oğluna aynı tavsiyelerde bulunmuş ve demiştir ki: 'Oğlum! Âlimler meclisine devam et. Bahar yağmuru ile yeri yeşillendiren Allah hikmet nuruyla da müminin kalbini aydınlatır.'³⁴⁷ Sûfideki bu marifet nuru takva nurunu söndürmez. Ondaki batınî ilim ayetlerin ve hadislerin zahirî manalarına zıt olmaz.³⁴⁸

Sülemî bu kavramları ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn keimeleriyle ifade eder. 'İlme'l-yakîn şeriatın zahiridir, sünnete uymaktır. Ayne'l-yakîn ise muamelede ve sünnete uymada

³⁴³ İbn Meserre, a.g.e., s. 97

³⁴⁴ Tusî, a.g.e., s. 16,17

³⁴⁵ Sühreverdî, a.g.e., s. 9

³⁴⁶ Tusî, a.g.e., s. 17

³⁴⁷ Gazâlî, İhya, c.:1, s. 26

³⁴⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 25

ihlâslı olmaktır. İlme'l-yakîn kesbîdir, çalışmakla elde edilir; ayne'l-yakîn vehbîdir Allah vergisidir. İlme'l-yakîn istidlâl ile (akıl yürütme ile) kazanılır. Ayne'l-yakîn keşifle (kalp gözünün açılmasıyla) hâsıl olur. İlme'l-yakîn şeriatın dış yüzüdür. Ayne'l-yakîn ise gaybın (kalp gözüne) açılmasıdır. İlme'l-yakîn bir işe uymak ayne'l-yakîn Hakk'ı görmektir.³⁴⁹

Sûfilerin sahip olduğu zahîrî ve batinî ilimler başta da belirtildiği gibi Kur'an ve sünnetten alınmıştır. Cüneyd bu konuda "Peygambere uğramayan yollar kapalıdır neticeye ulaştırmaz" veya 'Kitap ve sünnet bilmeyenin arkasından gidilmez.' der. Ebu Hafs 'Her zaman hal ve davranışlarını kitap ve sünnete göre değerlendirmeyen ve kendini kontrol etmeyen bu meydanın erlerinden sayılmaz.' der. Ebu Süleyman Darânî de 'Kalbe gelen varidatı ancak kitap ve sünnet gibi iki şahid-i sadıkla kabul ederim.' der. Ebu Saidi'l-Harraz ise 'Dinin ruhuna muhalif olan batıldır.' der. Ebu Kasım Nasrâbâzî de şu sözleriyle bu konuyu özetler: 'Tasavvufun özü kitap ve sünnete sımsıkı sarılmak, heva ve bid'atlardan uzak kalmak, kusurlardan dolayı herkesi mazur görebilmek, evrad ü ezkâr da tekâsür göstermemek, elden geldiğince ruhsatlardan uzak durmak ve dinde şahsî yorumlardan sakınmaktır.'³⁵⁰

Hâtem Asamm 'Dört ilmi seçince bütünüyle âlemden kurtuldum.' der. 'Bunlar nedir?' sorusuna şöyle cevap verir: 'Birincisi Allah'ın üzerimde hakkı vardır, benden başka kimse bunu eda edemez. Derhal bunu ödemek için çalışmaya koyuldum. İkincisi kismetime belli bir rızkın düştüğünü, hırsla çalışsam bile bunun artmayacağını anladım ve rızkı artırma kaygısından kurtuldum. Üçüncüsü kaçmakla kurtulamayacağım bir şeyin (ölümün) beni takip etmekte olduğunu anlayınca derhal ona karşı hazırlık yapmaya başladım. Ve sonuncusu ise Rabbim benim her halime vâkıftır anlayışına ulaşıncı O'ndan utandım. Yapılması uygun olmayan davranışları terk ettim.'³⁵¹

1. İslâmî İlimlerle Münasebeti

Bilgi olmadan tasavvufî hayatın doğru yaşanamayacağına, özellikle de fıkıh hadis, tefsir, kelim gibi İslâmî ilimlerin bilinmesinin gerektiğine bu bilgiler olmadan kalbe, gelen havatırın değerinin olmadığına inanırlar.

³⁴⁹ Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Sülemî'nin Risaleleri*, (Terc.:Süleyman Ateş:Tasavvufun Ana İlkeleri), Ankara, 1981, s. 32

³⁵⁰ Gülen, a.g.e., c.1, s. 21

³⁵¹ Hucvirî, a.g.e., s. 91-92

a) Sûfî ve Fıkıh

Ebu Hanife, fıkıhı “İnsanın lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir.” diye tanımlar. Tasavvuf da insanın lehinde ve aleyhinde olanları hem zahir hem de batın cephesiyle bilip gereğini yapmasıdır. Fıkıh; abdest, taharet, namaz, oruç gibi amelî meselelerin zahirî, sıhhat şartlarını bildirir. Tasavvuf ise kalbi temizleyip kulu huzur, marifet ve kalbî duyulara hazırlar. Bu o ibadetin kemali için en müsait zeminin hazırlanması demektir. Fıkıh ilminin gayesi amelin mükemmel yani Allah katında en makbul olacak tarzda ifasını temin etmektir. Böyle bir mükemmellik ise ancak tasavvufî düşüncelerin sağladığı olgunlukla gerçekleşebileceğinden bu iki ilmi âdeti birbirinin tamamlayıcısı saymak icap eder.³⁵²

“Hasan Basrî'nin fakih tarifi dikkat çeker. ‘Fakih dünyaya karşı isteksiz, ahiret hususunda arzulu, dinin emrine itina gösteren, Rabbinin ibadetine devamdan geri kalmayan kimsedir.’ der.”³⁵³

Sûfiler kendi metotlarıyla dini anlamaya başladıklarında fakihler bir müddet onlardan rahatsız oldular. Ve başta rahatsız olduklarını gizlediler. Daha sonra ise açıkça düşmanlıklarını sergilemekten çekinmediler. Tasavvufu reddeden ve sûfilere karşı çıkan en meşhur isimlerden birisi, bazı sûfilere karşı hürmeti olan Ahmet b. Hanbelî'dir. Sonra da onun takipçileri gelir. Sergiledikleri düşmanca tavırlar işkence boyutuna varmıştır. Hatta ölüm cezasına çarptırılıp da serbest bırakılan sûfiler vardır.³⁵⁴

Yine yaşanan bu gerginliklere şu olaylar örnek verilebilir:

İmam Ahmet, sûfilerce büyük ve saygıdeğer bir din âlimi olarak kabul edilen Haris Muhasibî'den hoşlanmıyor, onunla olan irtibatı kesiyordu. Meşhur muhaddis İbni Salah ilk ve en muteber tasavvufî tefsiri yazmış olan Sülemî'nin Hakikatü'l-Tefsir adlı eseri hakkında ‘Bu kitaptaki şeyler tefsir değildir. Eğer Sülemî bunların tefsir olduğuna inandıysa kâfir olmuştur.’ derken Zerkeşî de sûfilere tefsiriyle ilgili olarak ‘Sûfilere sözleri tefsir değildir.’ diyordu.³⁵⁵

Aslında sûfilere bu tavrı, fakihlerin dinin anlaşılmasında ortaya koydukları hareket bir tepkiydi. Sûfiler dinin fakihlerin elinde donuk şekil ve katı kurallar manzumesi haline geldiğini anlamışlardı. Bu şekil ve kurallar şeriatın zahirini tatmin etmiş, genellemeler ve kuralcılıktan hoşlanan insanların hakikat arzularını karşılamış olmasına rağmen, bunun dinin ruhuna uygun olması ve sûfilerdeki dinî eğilimi tatmin etmesi mümkün değildi. Rûveyne Bağdâdî ‘Bütün insanlar şekillere, sûfiler ise hakikatlere bağlanmışlardır. İnsanlar şeriatın

³⁵² Topbaş, a.g.e., s. 74

³⁵³ Yüce, Abdülhakim, “Bir İlim Olarak Tasavvuf”, Tasavvuf, S.4, Eylül 2000, s. 26

³⁵⁴ Afifi, a.g.e., s. 104-105

³⁵⁵ Uludağ, Süleyman, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul, 1994, s. 67

zahiriyle kendilerini kurtarmak isterken sûfiler verânın hakikatiyle ve sıdka devamla bunu elde etmek isterler,³⁵⁶ sözüyle bunu ifade etmek istemiştir.

b) Sûfi ve Hadis

Tasavvufî hayatın temelini oluşturan Hz. Peygamber (sav)'in ruhî ve zühdî hayatıyla bu konudaki sözleri tasavvuf ile hadis ilmini birbirine yaklaştırmıştır. “Kitabü’z-Zühd”ler hadis ilmiyle tasavvuf arasında bir köprü görevi görmüştür. Mutasavvıfların başlangıçtan beri hadis ilmiyle meşgul olduğu ve ilk zahit sûfilerin ekserisinin muhaddis olduğu bilinmektedir. Ancak mutasavvıfların hadis rivayeti konusunda muhaddislerin gösterdikleri titizliği gösterdiklerini söylemek zordur. Mutasavvıflar hadisleri bir irşat vesilesi ve ahlâkî öğüt şeklinde değerlendirmiş ve hadis rivayetinde özellikle senet konusu üzerinde pek fazla durmamışlardır.³⁵⁷ Hatta bazı sûfiler, hadisçiler tarafından benimsenmese de Hz. Peygamber (sav)'in ruhaniyetinden keşif yoluyla da hadis alınabileceğini kabul etmişlerdir.³⁵⁸

Neticede sûfiler, inanç konusunda hadisçiler ve fakihlerle aynı görüşü paylaşan onların ilimlerini benimseyerek esaslarına karşı çıkmayan kimselerdir. Âlimlerin icma ettiği konularda sûfiler de icma ederdi. Sûfilik yolunda, azimeti bırakıp ruhsata sığınmak, tevil kapısını zorlamak, rahat ve refaha meyledip ölçüleri gevşek tutmak, şüpheli şeylere kaymak söz konusu değildi.³⁵⁹

c) Sûfi ve Tefsir

Tasavvuf ilmi, kaynağının Kurân ve sünnetten olması ve bazı mutasavvuf müfessirlerin ayetlerin daha iyi anlaşılması için farklı yorumlar getirerek, geliştirdiği işâri tefsir metodu, tefsir ilmiyle irtibat sağlar.

Bu bakış açısıyla tasavvuf büyükleri Kur’an tefsirinde onun kelimelerindeki engin deryaya dalarak nice hikmetler elde etmeye gaytret etmişler ve bunun ehemmiyeti üzerinde durmuşlardır. İlâhî kelâmın muhtevasını beşer kelimelerindeki darlığa hapsetmek doğru değil derler. Manevî terbiye ve tasfîye ile kalp âlemindeki terakki kaydedilmediği sürece Kur’an, kâinat ve insanın esrarından hisse alabilmek mümkün değil görüşündedirler.³⁶⁰

d) Sûfi ve Kelâm

Kelam ilminin gayesi hakkı ispat ve batılı reddetmektir. Bu sebeple İslâm’a yönelen tenkit ve itirazları cevaplandırmak ve İslâm’ın hak din olduğuna insanları ikna etmek de

³⁵⁶ Afifi, a.g.e., s.105-106

³⁵⁷ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 60

³⁵⁸ Topbaş, a.g.e., s. 73

³⁵⁹ Tusî, a.g.e., s. 14

³⁶⁰ Topbaş, a.g.e., s. 70-71

gayelerinden biridir. Kelâm âlimleri her ne kadar filozoflara benzeseler de akli nistan bağımsız düşünmedikleri için onu meşruiyet çerçevesi içinde kullanırlar. Ama sebepler âleminde eserden müessire doğru bir idrak çizgisinde ilerleyen akıl kişiyi gerçeğe ulaştırmada tek başına yeterli değildir. Kalbî görüş ve duyulara da zaruret derecesinde ihtiyaç hissedilir. İşte tasavvuf aklın kâfi gelmediği meselelerde kalbi devreye sokarak teslimiyetle yola devam eder. Bu tür meselelerde Kur'an ve sünnete mutabık keşif ve ilham gibi kalpteki tecellilerle vuzuha kavuşturur.³⁶¹ Aynı konuları işleyen tasavvuf ve kelâm âlimleri zaman zaman esaslı tartışmalara da girmişlerdir.

2. Sosyal İlimlerle Münasebeti

Tasavvuf daha çok ferdin kendini iyileştirme çabası ve gayretidir. Kişiyi kendini, ardından da Rabbini tanımayı öğretir. Nefsiyle olan savaşında yardımcı olup, ruh olarak kemale erişirmeyi hedefler. Bu sebeple psikoloji ilmiyle irtibatlıdır. Tasavvuf ferdi yönünün yanı sıra, kurdukları tarikat ve tekkelerle, toplumsal bir kurum olarak da hizmet eder. Felsefe ile olan bağlantısı da aynı konuları Allah, varlık, insan gibi konuları ele almalarıdır. Sadece metodlar farklıdır. Felsefe bu konularda akli kullanırken, tasavvuf da keşf ve ilham metodunu kullanır. Çünkü tasavvuf akıl ötesi bir ilimdir.

Netice itibariyle tasavvuf ilmi özel bir ilimdir. Nihayeti olmayan Hakk'ın lütuf denizinden gelen ve ancak ehli tarafından anlaşılabilen manevî işaret ve ilhamlardan oluşan bir ilimdir ve bu ilme sahip kişiler konuda da belirtildiği gibi temel bilgi kaynağı olarak Kur'an ve hadisten beslenir. Diğer ilimlerle de devamlı bir etkileşim ve alışveriş içerisinde.

III. BİREY OLARAK SÛFÎ

Sûfî çok geniş bir hayal gücüne, zengin ve derin bir gönül dünyasına sahiptir. Olayları algılayışı karmaşık, dünyaya karşı mesafelidir. Dışardan sakin durgun bir deniz, içerden binlerce metre yükseklerden akan coşkun bir şelâle gibidir. Savaşı hep kendiyedir. Sonu gelmeyen bir savaşa girişmiştir. Bu savaşta kaybettiği şeyler kadar değer kazanır. Her şeyini kaybedip 'hiç'leştigindeyse 'hep' olur. Bu da onun varmak istediği sondur. Ulaşmak için çabaladığı zaferidir.

Eğer olmazsa cân cânâne vâsıl

Tasavvuftan tasarruftan ne hâsıl

Veled Çelebi

³⁶¹ Topbaş, a.g.e., s. 68

A. SÛFÎ VE KADIN

İnsanlar arasında ayırım yapmayı, fark gözetmeyen tasavvuf, insanlara Allah tarafından üflenen ilâhî özle yaklaşır. Bu ilâhî öz onu diğer varlıklardan ve canlılardan ayıran yaratıklar arasında seçkin bir konumda olmasını sağlayan, ulvî bir mertebeye yükselten özdür. Tasavvuf genel olarak bu temel prensibi bakış açısı edinmesine rağmen bazen sûfiler kadın aleyhinde oluşan kadim ve yaygın gelenekten etkilenmişlerdir.³⁶²

Bununla ilgili olarak, Hicretin birinci asrında kadından uzak yaşamayı zühd hayatının gereği sayan zahitler ve âbitler vardı. Kadına karşı son derece duyarsız olduğunu anlatmak için “Önüme çıkan kadın mı duvar mı fark etmem.” diyen Amr b. Abdullah, (ö 55/675) et yememeyi ve bekâr yaşamayı dinin gereği olarak görüyordu.³⁶³

Yine bu dönemde kadını kötülük yapma ve günaha girme aracı olarak gören, kadından uzak duran bu sebeple evlenmeyen, aile kurmayan, çocuk sahibi olmayan zahit ve sûfiler vardı. Bu sûfiler şöyle düşünürlerdi: Âdem’in cennetten çıkarılıp yeryüzüne indirilmesinin sebebi kadındır. İnsanın düşüşünün sebebi kadındır. Yeryüzünde işlenen ilk cinayetin sebebi kadındır. Kâbil kadın için Habil’i katletmiştir. Harut ile Marut’un fitneye düşmelerinin sebebi Zühre adındaki kadındır. Kadın insanı günaha sokmak için şeytanın kullandığı bir araç, erkeklere kurduğu bir tuzaktır. Kadında nefsin sıfatı olan kötülüğü emretme özelliği vardır. Tıpkı dünya gibi kadın da mümini Mevlâsından uzaklaştırır. Kadın erkek için bir şeytandır. Zaten bir şeytanı bulunan erkeğin evlenmesi halinde şeytan iki olur ve erkek bu ikisiyle baş edemez.³⁶⁴

İşte bu şekilde düşünen âbit ve zahitler kadının fitnesinden korunmak için çareyi bekâr yaşamakta bulmuşlar, çevrelerindekiyle de bunu tavsiye etmişlerdir. Hasan-ı Basrî (v.110/728) ‘Allah bir kulu için iyilik isterse onu kadın ve malla meşgul etmez.’ demiştir. Tacını tahtını evini barkını bırakan İbrahim b. Ethem de bunlardan biridir ‘Evlenen gemiye binmiş, çocuğu olan ise boğulmuştur.’ der ve evlenenlerin manevî kurtuluşa ermelerinin kolay olmadığını belirtir. Güzel ve zengin bir kadın Malik b. Dinar’a evlenme teklif edince “Ben dünyayı üç talakla boşadım, kadın da dünyadan sayılır ve üç talakla boşadığım için evlenmem.” der. Ebu Süleyman Darânî evlenmenin dünya hayatına dalmak anlamına geldiğini belirtip, müritlerini evlenmekten men ediyor ve ‘Evlenen müridin derecesi düşer. Evlenip de ilk halini koruyan bir mürit görmedim’ diyordu. Ona göre kadınla olmaya sabretmekten, kadınsız yaşamaya sabretmek, yaşamak daha kolaydı.³⁶⁵

³⁶² Uludağ, Süleyman, “*Tasavvufta Kadın*”, Keşköl, Sayı 8, 2006, s. 7

³⁶³ Uludağ, Süleyman, *Sûfî Gözüyle Kadın*, İstanbul, 2003, s. 20

³⁶⁴ Uludağ, a.g.m., s. 9

³⁶⁵ Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, s. 21

Necmettin İsfehanî evlenmek bir yana kadın tarafından pişirilen ekmeğe bile elini sürmezdi. Sûfî ve zahitlerin böyle düşünmelerindeki gerekçeler birbirinden farklı idi. Kimi, kadına saygı göstermek ve onların faziletlerini kabul etmekle beraber kendini ahiret işlerine ve Allah'a vermek için bekâr yaşamayı tercih ederken bazıları da kadını fitne ve şer kaynağı olarak gördüklerinden selâmette olmak ve manevî kurtuluşa ermek için bekâr yaşıyorlardı.³⁶⁶

Peygamber Efendimizin “Bana dünyanızdan güzel koku, kadın ve namaz sevdirdildi.” hadisi, kadını, erkekleri ayartma ve onu dünyevî meşgalelere düşürmede şeytanın baş tuzağı olarak gören zahitler arasında gelişebilecek katı bir kadın nefretine karşı korumuştur. Evliliğin sünnet olduğu ve İslâmiyette ruhbaniyet olmadığı gerçeği birçok mutasavvıfın evlenmesine sebep olmuştur. En kötü halde evlilik hayatlarına nefislerinin terbiyesi ve sabır talimi olarak bakmışlardır. En iyi durumlarda ise tasavvuf yaşamlarını paylaşan hayat arkadaşlarını bulmak olarak değerlendirmişlerdir.³⁶⁷

Kadına karşı perhizkârlık tasavvufun geliştiği ve yaygınlaştığı dönemlerde de devam etmiştir. Hucvirî “Eş ve evlatlarınızdan size düşman olanlar vardır, dikkat edin.” (Tegabün 64/14) mealindeki ayete imada bulunarak kadının bir fitne olduğunu söyler. Mutasavvıflar kadını nefse benzetirler. Nefsin özellikleri aynen kadında da vardır. Erkeği egemenliği altına alanı ve ona kötülüğü emredeni olduğu gibi, kınayanı ve memnun edeni de vardı. Gazâlî “Kadın nefse benzer, yularını gevşek tutarsan serkeşleşir, seni ardında sürükler. Sıkı tutarsan ona sahip olursun.” der. Nefis anne, akıl baba olarak nitelendirilir ve nefis nasıl doyumsuz ise kadın da öyle doyumsuzdur denir. Huzeyfe Maraşî “Fitne zamanında evlenmekle idam arasında muhayyer bırakılan bir kimse ölümü tercih ederse akıllıca bir tercih yapmış olurdu diye düşünür.” Zahitler ve sûfiler öteden beri çok ağır bir dille kötiledikleri, bazen bir leşe bazen bir domuza benzettikleri dünyayı bazen de bir kadına benzetirler. Dünya kadına benzetildiğine göre benzetilen kadın benzeyen dünyadan daha kötüdür. Bu kadın bazen cadı, bazen baştan çıkarıcı, süslü, işveli bir geline benzer. Böyle gözüken dünyanın, üzerindeki incecik örtü kaldırıldığı zaman suratı buruşuk, kazma dişli ve patlak gözlü bir kocakarı çıkar.³⁶⁸

Sûfiye arife ve veliye dediğimiz hanımlar bu düşüncelere ve sözlere karşı, bunlara karşı da tavır almışlar kadın şerefini ve haysiyetini savunmuşlardır. Bununla beraber kadınların içinde bekârlığı tercih edenler de olmuştur. Rabiâtü'l-Adeviyye bunlardan biridir. İlâhî aşk şehidesi diye ünlü olan bu hanım Allah sevgisini tasavvufun merkezi haline getirmiştir. Tasavvufta evliya ve ermişlere bazen ricalululah bazen merdân-ı Hüda denir. Onlara bu isim

³⁶⁶ Uludağ, a.g.m., s. 9

³⁶⁷ Kara, Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul, 2002, s. 416

³⁶⁸ Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, s. 23-24

verilirken “Öyle erler vardır ki onları ne ticaret ne de alışveriş Allah’ı zikretmekten alıkor.” (Nur 24/37) ayeti dikkate alınır. Bu evliyaullah ve ehlullahın tarifidir. Arifler lafza ve zahire değil manaya ve batına bakarlar. Eğer bir ticaret ve alışveriş bir hanımı Allah’ı zikretmekten alıkoymuyorsa o da bu ayetin kapsamına girer. Bu sebeple o da erdir derler. Böylece dişi erkek ayrımını ortadan kaldırırılar.³⁶⁹

*Müenneslikten erişmez güneşe bir kusur
Müzekkerlik bir şeref vermez aya
Üstün olurdu tüm erkeklerden
Her kadın olsaydı bir Rabia*

Ricalullahtan olan sūfiyelerin sözlerine şunlar örnek verilebilir:

Lübabe ‘Allah’ın beni kendisinden başka bir şeyle meşgul görmesinden utanırım, derken,’ Meryem Basrîye; ‘Şu ayeti düşündükten sonra rızık konusunda asla bir gam ve düşüncem olmamıştır. Bu ayet, ‘Size vaat edilenler de rızığınız da semadan gelir.’ Ayetidir. Fatma-i Nisaburiye ise, ‘Allah’ı müşahede için amel eden ariftir. Allah’ın kendisini müşahede etmesi için amel eden ise muhlis olarak nitelendirilir.’³⁷⁰

Şeyhu’l-Ekber İbn Arabî, Kurtuba’da çok yaşlı olmasına rağmen ilâhî aşk sayesinde genç bir kız gibi görünen kadın veli Fatma tarafından eğitilmiştir. İbn Arabî, Allah’ın merhamet sırrına sahip olduğu için neredeyse kadını efsanevî bir dereceye yükseltir.³⁷¹ Kadınlar hakkında en olumlu görüşler ileri süren sūfilerden biri olan İbni Arabî, yine “İlâhî güzellik diğer yaratıklarda tecelli ettiğinden daha mükemmel bir şekilde kadında tecelli eder. Diğer şeylerden daha çok sevilmesinin sebebi de budur.” der.³⁷² Mevlâna ise “Kadın sadece bir sevgili değil kadın Hakk’ın nûrudur ışığıdır.” Anne olması özelliğine vurgu yaparak “Sanki o mahluk değil haliktir” der.³⁷³

Erkek sūfiler tarafından yaşanan manevî tecrübe ve ruhanî hayat aynen onlar tarafından da yaşanmıştır. Hatta bazı hallerde mahabbet, aşk, şefkat, merhamet gibi konularda daha da öne çıkmışlar ve ileri gitmişlerdir. Bu hanımlar tasavvufî hayatı yaşarken ve yaşadıklarını dile getirirken oldukça serbesttirler. Hem cinsleriyle de karşı cinsten olan sūfilerle de bir araya gelip sohbet etmek ve tasavvufî meseleleri müzakere ve münakâşa etmekte birbirinden faydalanmaktadırlar. Bazen kendilerini erkeklerden geride görenlere karşı, kadınlık

³⁶⁹ Uludağ, a.g.m., s. 9

³⁷⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s.121

³⁷¹ Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, s. 418

³⁷² Uludağ, a.g.m., s. 13

³⁷³ Mevlâna, a.g.e., c.:1, beyit, 2437 s. 165

gururunu korumakta manevî ve dindarlık alanında kadın erkek farkının bulunmadığını ispata çalışmakta, bazen manen ilerde bulduklarını onlara hissettiren erkek yoldaşlarına kibarca hadlerini bildirmekte, bazen de tasavvuf deryasına dalıp gitmektedirler. Mesela Hasan Basri ‘Yirmi dört saat Rabia ile birlikte olduk Tarikat ve hakikat meselelerini konuştuk. Bu süre içinde ne benim aklımdan erkek olduğum geçti ne de onun zihnine kadın olduğu geldi. Sohbet sona erip ayrıldığımda kendimi iflas etmiş olarak, onu da ihlaslı olarak gördüm.’ der. İşte tasavvufun insana vermek istediği şuur ve idrak hali budur. Bu bir kemal ve nefisten, aşağı arzulardan fani olma halidir.³⁷⁴

Rabia, ilk büyük zahit ve sūfî olarak kabul edilen İbrahim b. Edhem’e, Hakk’a giden yolda amel ve ibadetle değil; sevgi ve yakarıyla, çölleri kat ederek değil; nefis menzillerini aşarak, yol alınacağı konusunda bir ders verir. İbrahim b. Ethem Kâbe’yi ziyarete gittiği halde, Kâbenin, ziyaretçisini ve konuğunu bırakıp Rabia’yı karşılamaya geldiğini, Rabia’nın kendisini karşılamaya gelen Kâbe’ye hiç iltifat etmediğini söyler. Ve Rabia şöyle der: ‘Bana ev değil ev sahibi lâzım, ‘Bana bir karış yaklaşıp bir arşın yaklaşırım’ diye buyuranın karşılaması lâzım.’ der.³⁷⁵

Şeyh Ebu Said Ebu’l-Hayr anlatır. Merv’de bulunduğum sırada orada Bibik isminde yaşlı bir kadın vardı. Bizim yanımıza geldi ve ‘Ey Ebu Said! Sana şikâyete geldim.’ der. Ebu Said “söyle” deyince Bibik ‘İnsanlar bir an olsun bizi kendimize bırakma.’ diye Allah’a dua ediyorlar. Ben ise otuz yıl var ki; beni bir an nefsimi bırak ki kim olduğumu göreyim veya şu anda ben var mıyım bunu bileyim diye dua ediyorum. Fakat bu arzum hâlâ gerçekleşmedi,³⁷⁶ der.

Beyazıd Bistâmî, Zünnûn Mısrî ve İbn Arabî gibi büyük sūfîler, rehber ve mürşitlerinin kadın olduğunu hiç çekinmeden iftiharla ifade etmişlerdir. İlham tasavvufta çok önemlidir. Hassas bir ruh haline sahip kadınlar fitratları gereği ilham almaya da ilham kaynağı olmaya da son derece müsait bir mizaca sahiptirler. Sezgileri güçlüdür.³⁷⁷

Bir keresinde Zünnûn’un bir kadın tarafından gönderilmiştir diye Fatıma’nın gönderdiği bir hediyeyi geri çevirdiği, Fatıma’nın da Zünnûn’a cevaben, “gerçek sūfînin, ikincil nedenleri değil –ki burada ikincil neden kadındır- Ebedi bağış sahibini dikkate alan kişi olduğunu söylediği rivayet edilir.³⁷⁸ Nişaburlu Aişe de “Kulu hafife almak efendisini mevlâsını

³⁷⁴ Uludağ, a.g.m., s. 9-10

³⁷⁵ Uludağ, *Sūfî Gözüyle Kadın*, s. 61

³⁷⁶ Camî, a.g.e., s. 859

³⁷⁷ Uludağ, a.g.m., s. 11-12

³⁷⁸ Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 414

bilmemektendir. Sanatkârı seven eserine saygı duyar.” der.³⁷⁹ Daha bunun gibi pek çok örnek verilebilir.

Netice olarak diyebiliriz ki tasavvufun kadını değerlendirmeleri bazen son derece kadının aleyhinde ama çoğu zaman da lehindedir. Kadınlı ilgili görüşler çeşitli ve farklı olduğu kadar çelişkilidir de. Bazen şeytan gibi görülen kadın genellikle de melek gibi takdim edilir. Bunda sûfîlerin tasavvuf yolunda aldıkları mesafelerin, ulaşmış oldukları manevî mertebelerin ve değişik halet-i ruhiyelerin de tesiri vardır. Mutasavvıfların kadın konusundaki görüşlerinin önemli ölçüde dinî, ahlâkî ve insanî değere sahip olduğu muhakkaktır. Birçok sûfî şehveti cinsiyeti bir yana bırakarak kadına sırf bir insan olarak bakabilmiştir ve bu oldukça ileri bir aşamadır.³⁸⁰ Sûfîlerin nazarında başta da belirtildiği gibi insanîyetin cevheri ve özü itibariyle kadın erkek arasında hiçbir fark yoktur. Her ikisi de cevher ve zat olarak bir ve aynıdır. Farklılıklar ayrıntıdadır.³⁸¹

B. SÛFÎDE MAHABBET VE AŞK

Tasavvufî düşünceye, göre kâinatın yaratılışı ‘ilâhî bir aşk’ macerasına dayanır. Mekânsız bir mekânda bulunan Tanrı, zamansız bir zamanda kendisine duyduğu sevgi ile bilinmeyi istemiş bizatihi isim ve sıfatlarından kâinatı ve insanı yaratmış, ruhlar âleminde gerçekleşen ilâhî diyalogla da insan, aşkı ve ‘aşkın gerçek sahibi’ni unutmayaacağına dair söz vermiştir. İşte bütün varlıklar âleminde bu ilâhî aşkın izleri vardır. Aşk, tüm yaratılış şifreleri aşk üzerine kodlanmış olan kâinatta, insan olabilmenin ve insan kalabilmenin ilk şartıdır. Mutasavvıflara göre insanın aşkla olan ilişkisi dünyevî değerlerle sınırlı bir tercih değil dünyadan da eski bir taahhüt ve fitratın bir gereğidir.³⁸² Eşrefoğlu Rumî’nin şu dördlüğü bunu en güzel şekilde anlatır

Siz öyle sanmanız kim ben şimdi âşık oldum

Cânım ezel gününde aşka ulaşma geldi

‘Kâlû Belâ’ demeden Elest’den ileriden

Türlü mihnete âşık anda dolaşma geldi.

İnsanoğlunun yeryüzünde yaşadığı aşkla ilgili bütün tecrübeleri, yönelişi elest bezmindeki gerçek aşk sahibinden tattığı, lezzeti aradığının bir göstergesidir. Ama yeryüzünde

³⁷⁹ Uludağ, a.g.m., s. 13

³⁸⁰ Uludağ, *Sûfî Gözüyle Kadın*, s. 8-12

³⁸¹ Uludağ, a.g.m., s.13

³⁸² Ceylan, Ömür, “*Sûfî Diliyle Aşk*”, Keşkül, Sayı 2, 2004, s. 17

yaşadığı hiçbir aşk onu tatmin etmez. Farkına varamadığı ve ne olduğunu anlayamadığı ve aynı zamanda da unutamadığı bir şeyi arar bir ömür boyu.

‘Kâlû Belâ’ demeden önce yaratılan aşk ancak yaşayanın ve tadanın bileceği ama asla tarif edemeyeceği bir manevî zevk ve haz halidir. Ve nefse galebe çalmak için en kestirme yol aşk yoludur. Sûfilere göre âlemler içinde aşka yabancı bir zerre bile yoktur. Hakikî aşk da insan ruhunun ‘ruh-ı mutlaka’ iştiyakıdır.³⁸³

Tasavvuf, kâinatın önemli denge unsurlarından biri olarak görülen aşka ve güzelliğe hiçbir beşeri öğretilerde olmadığı kadar önem verir. Sûfî bütün kâinatı aşk penceresinden okur. İnsanı hayran bırakan bir güzellikle karşılaşan sûfî o güzellikle Tanrı’nın tecelli ettiğini ve âşıkları da işte bu ilâhî tecelli ile teselli ettiğini düşünür. Güzelde görülen ve görüldüğünde insanı dertlere düşüren özellikler aslında hep aynı ilâhî güzelliştir.³⁸⁴

Vech-i dilberden cemâlinle tecellâ eyledin
Ehl-i aşkı ol tecelliyle tesallâ eyledin
Aşkla ma’şûk u âşık ismini izhâr eyleyip
Ma’nide hüsnün gerisinden temâşâ eyledin

Sûfiler aşkı mecazî ve hakikî olmak üzere iki türde incelerler. Mecazî aşk geçici suretlerden birini şehvetsiz bir şekilde sevmektir. İlâhî ve hakikî aşka götüren bir köprüdür. Hakikî aşk ise mutlak varlığı yani Allah’ı sevmektir. Hakk’tan başka her şeyden geçmektir. Yine sûfiler aşkın temelini ‘muhabbet’ olarak görürler.³⁸⁵

Sûfilerin mahabbetle ilgili tanımlamalarından bazıları şöyledir: Kettânî, ‘Mahabbet bütün tercihlerin sevgili lehinde yapılmasıdır’, derken Ebu Hüseyin Nurî de ‘Mahabbet perdeleri yırtmak, sınırları keşfetmek’ der. İbni Abdüsselam mahabbeti ‘Mahabbet seni hem kör hem sağır eden şeydir. Ondan başkasını göremezsin,’ diye tanımlar. Ali Vefa ‘Seven gözbebeğine benzer. Kendi küçük müşahedesi büyüktür,’ der. Ebu Bekir Şiblî de ‘Âşık susunca, arif susmayınca helâk olur. Mahabbet kenarı olmayan bir deniz, sonu olmayan bir gece, doktoru olmayan bir hastalıktır,’ der. Ebu Abdullah Kureşî, ‘Mahabbetin hakikati kendine hiçbir şey bırakmayacak şekilde bütün varlığını sevgiline hibe etmendir,’ diye tanımlar.³⁸⁶

Cüneyd: “Mahabbet kalbin meylidir,” demiştir. Yani mahabbet kulun kalbinin tabii bir şekilde Allah’a ve O’na ait olan şeye meyletmesi ve yönelmesidir. Başka biri de: “Mahabbet

³⁸³ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207

³⁸⁴ Ceylan, a.g.m., s. 17-18

³⁸⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 208

³⁸⁶ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 112

Allah'ın emrine itaat etmek, menettiği şeyi terk etmek, hükmüne ve takdirine razı olmaktır,” der. İlginç tanımlardan birini de Sehl yapmıştır: “Kim Allah'ı severse onun için hayat onun yaşadığı hayattır. Kim Allah'ı severse onun için hayat diye bir şey yoktur,” der. ‘Hayat onun yaşadığı hayattır’ sözünün manası onun hayatı hoş olur zira ister lütuf olsun ister kahır olsun sevgiliden gelen her şey âşıka haz verir. (Lütfun da hoş kahrın da hoş) ‘Onun için hayat diye bir şey yoktur,’ demenin manası ise seven daima sevgilisine kavuşmak ister. Ondan ayrı düşmekten endişe eder. Böylece hayat ona zehir olur, demektir.³⁸⁷

Cüneyd'in mahabbetle ilgili bir başka görüşü de şudur: ‘Kalbin ilâhî nurla aydınlanıp ferahlayarak, Allah'a yakın olmasıdır. Mahabbetin alâmeti de manevî dinçliğini sürdürmek, kalbi gevşetmeden vücudu zayıflatıp iştihakla kulluğa devam etmektir,’ der. Maruf el Kerhî'nin yakın dostlarından birisi ona ‘Seni ibadete teşvik edip halkla ilişkini kesmene sebep olan şeyi bana haber verir misin?’ diye sorar. Bunun üzerine Maruf susar.

Adam: Ölümü hatırlamak mı diye sorar?

Maruf: Ölüm nedir, der.

Adam: Kabir ve berzah âlemini hatırlamak, der.

Maruf: Kabir nedir, der.

Adam: Cehennemden korkmak ve cenneti ümit etmektir, deyince,

Maruf: Bunlar da nedir ki! Onların hepsi tek olan Allah'ın elindedir. Eğer sen O'nu seversen O sana bunların hepsini unutturur. O'nunla senin aranda bir marifet varsa bu senin için hepsine yeter, der.³⁸⁸

Gerçek bir Hakk aşığı olan Rabiâtü'l-Adeviyye'ye Süfyan-ı Servî: “Her kulun bir ölçüsü her imanın bir hakikati vardır. Senin imanının hakikati nedir?” diye sorar. O da şu cevabı verir: “Ben Allah'a O'ndan korktuğum için ibadet etmiyorum. Böyle olsaydı sahibinden korktuğu için çalışan kötü bir hizmetçi gibi olurdu. Ben O'na cennet sevgisiyle de ibadet etmiyorum. Böyle olsaydı sahibi kendisine bir şey verince çalışan kötü hizmetçi gibi olurdu. Ben Rabbime ancak O'nu sevdiğim ve kendisine kavuşmak istediğim için ibadet ediyorum,” der.³⁸⁹

Sûfîlerin mahabbetle ilgili görüşlerinden de anlaşılacağı üzere sevgi âlemin meydana gelme sebebidir. Âlem mahabbetten yaratıldığı için kâinattaki her zerrede sevginin izi ve yansıması görülebilir. İbadetin aslı bu sevgidir. Sevgisiz yapılan ibadet makbul değildir.³⁹⁰

³⁸⁷ Kelâbâzî, a.g.e., s. 161-162

³⁸⁸ Mekki, a.g.e., c: 3 s. 232-237

³⁸⁹ Mekki, a.g.e., c: 3, s. 240

³⁹⁰ Bardakçı, M.Necmettin, *İbnü'l-Arif ve Mehasinü'l-Mecalis*, İstanbul, 2005, s.91

Yahya İbni Muaz : “Bana göre hardal tanesi kadar sevgi, sevgisiz yapılan yetmiş yıllık ibadetten iyidir,” der.³⁹¹

Beyazid Bistamî demiştir ki: “Mahabbet senden olan çok şeyi (ibadet ve taat) azımsaman, sevgiliden olan az şeyi (lütuf ve ihsanı) çoğumsamandır,” der. Sehl b. Abdullah da: “Hubb, taat ile kucaklaşmak ve muhalefetle zıtlaşmaktır,” der. Şeyh Ebu Abdurahman, Sülemî’nin Mansur b. Abdullah’tan şunu naklettiğini işitmiştir: “Şiblî, mahabbet benim gibi (aciz ve kusurlu) birisini seviyor diye sevgilisini kıskanmandır,” demiştir. (İlâhî sevgi sana lâyük olmaktan çok yücedir). Bu tanımlar sûfilerin farklı açılarla kavrama yaklaşıklarını gösterir. Mahabbetin evveli aldanmak (naz, cilve) sonu katl olunmaktır (fena) denilmiştir. (Aşk cilve ile başlar felâketle neticelenir). Yine Ebu Ali Dekkâk da şu ifadesiyle aynı görüşü yansıtır: “Mahabbetin bulunduğu yerde zevk, hakikatin bulunduğu yerde dehşet vardır. (Aşkın başı zevklidir sonu ise dehşetlidir). Mahabbet haddi aştığı zaman aşk adını alır.”³⁹²

Aşk ve mahabbet arasında küçük bir farklılıktan bahseden Necmüddin Kübra şöyle der: “Bazen âşık aşkta fani olur, o zaman aşk haline gelir. Sonra aşk maşukta fani olur, mahabbetin sonu aşkın başlangıcıdır. Mahabbet kalp için, aşk ise ruh içindir.”³⁹³

Sûfî yaratılmış her şeyle gölgesi kadar barışık kimsedir. Zira tüm mahlûkatta aşkı gören mutasavvıf için aşk, insanı dört bir yanından kuşatan uçsuz bucaksız bir ateş denizidir. Aşk acı vericidir ama kâinatın gerçek manada bir parçası olmanın yolu da ateş denizlerinde yanmaktan, boğulmaktan geçer. İnsan bu ateş denizine dalmalı ancak ondan içerek kanmalıdır. Bu tehlikeli yolculuğa ruhunda başlayıp, yolculuğu ruhunda tamamlayan sûfî, kendisini aşkta yok ederek ölmeye önce ölmüş ve böylece sıradan fanilerin fenası olan beden ölümünden ruhen sıyrılmış ölümsüzlüğü bulmuştur.³⁹⁴

Allah sevgisinin kalbe yerleşmesini sağlamanın iki yolu vardır. Nefsin başka şeylere meyil ve arzularını azaltarak gönülden masiva sevgisini çıkarmakla olur. Bu da riyazet ve mücahedeyle gerçekleşir. İkincisi ise ibadet ve taatle marifeti artırmaktır. Marifetin insan kalbini her yönüyle tamamen kaplaması mahabbeti doğurur. Bunun yolu da nafil ibadet ve taatlarla ruhu güçlendirmektir. Bu yolla elde edilen mahabbet toprağı temizledikten sonra tohum ekmeye benzer.³⁹⁵

Mahabbet ehli üç derecedir:

³⁹¹ Ateş, a.g.e., s. 430-431

³⁹² Kuşeyrî, a.g.e., s. 407-409

³⁹³ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 112

³⁹⁴ Ceylan, a.g.m., s. 19

³⁹⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 209

Avamın Mahabbeti: Bu sevgi Allah'ın kullarına olan in'am ve ihsanından meydana gelir. Bu mahabbetin derecesinin şartı Semnûn'un şu sözünde açıklandığı gibidir. "Mahabbet devamlı hatırlayarak (unutmadan) arı ve duru bir sevgidir. Çünkü kim bir şeyi severse onu çokça hatırlar ve anar."

Sadıkların ve Tahkik Erbabının Mahabbeti: Mahabbetin bu türünü de İbrahim Havvas'ın şu sözü açıklar: "Mahabbet iradelerin yok olması ihtiyaçların ve bütün beşerî sıfatların yanmasıdır." der.

Ariflerin ve Sıddıkların Mahabbeti: Allah'ın illetsiz olan kadim sevgisini bilip ona nazar etmelerinden doğar. Sıddık ve ariflerin Allah'a olan sevgisinin bir illeti yoktur. Bu tür sevginin özelliğini de Zünnûn Mısrî kendisine "Saf sevgi nedir?" diye sorulduğunda şöyle açıklar: "İçinde herhangi bir bulanıklık bulunmayan saf sevgi, sevginin kalpten ve organlardan sükût ederek orada mahabbetten eser kalmaması ve her şeyin Allah ile ve Allah için olduğu bir anlayışın ortaya çıkmasıdır." Ebu Yakup Sûsî der ki: "Mahabbet mahabbeti görme halinden çıkıp sevgiliyi görme haline geçmedikçe sahih olmaz."³⁹⁶ Sûfiler tarafından O'nun ayrılığı cehennemden büyük, vuslatı ise cennetten güzel olarak algılanır.³⁹⁷

İbnü'l-Arif'e göre mahabbet, avamın havasa katılma yolunda ulaştığı en son menzildir. Fena vadilerinin ilki olan mahabbette hem avamın hem de havassın nasibi vardır. Avamın mahabbeti iyilik ve nimete bağlıdır. İyilik ve nimetin gelmesiyle mahabbet kalbe yerleşir. Allah'a itaat edildiği sürece de artar. Sûfilere göre ise mahabbet sözleri yok edip geçer, sembollere dikkat eder ve sıfatlarla sona ermez. Bu da susarak anlatılan bir mahabbettir. Ve mahabbet dille anlatılmadığı için hakikatini ifade edecek bir terim bulunamamıştır. Şayet mahabbetin sırrı dille açığa çıkarılacak olsa onun zevki ve tadı kalmaz. Mahabbeti tadan anlatamaz.³⁹⁸

Sûfiler ilâhî sevgiye dair sözlerinden dolayı sıkça itham edilmişlerdir. Bu ithamlar bu sözlerin gerek tevil edilmemesi gerekse kötü tevil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Sûfilerin ilâhî sevgiyi sembolik dille ifade etmeleri, ehil olmayanlara yasak olan sırlarını kendilerine saklamalarından kaynaklandığı söylenir. Bazen de sembolik dili açıkladıklarında öldürülmelerini gerektirecek inançlarını perdelemek için kullandıkları ileri sürülmüştür. Sûfilerin ilâhî sevgiyi, vecd ve zevk hallerini bu üslupla anlatmalarının gerçek sebebi, bunların

³⁹⁶ Tusî, a.g.e., s. 56-57

³⁹⁷ Gazâlî, İhya, c.:4, s. 561

³⁹⁸ Bardakçı, a.g.e., s. 91-92

sanatsal tecrübelerinin yegâne ifade tarzı olmasıdır. Sûfilerin hepsi bu mizaç ve yeteneğe sahip olmadığı için bir kısmı susmayı tercih etmiş, diğerleri de sembolik olarak konuşmuştur.³⁹⁹

Sufiyi böyle anlaşılmaz halde konuşan biri haline getiren mana âlemindeki yerini borçlu olduğu aşktır. İnsan ruhunu bir taş parçasından ayıran ancak ve ancak aşktır. Ayılmanın mümkün olmadığı aşk sarhoşluğu, gerçeklerin gerçeğine nazaran aslında tamamen hayal hükümündeki dünyadan sıyrılıp, gerçeğe duyarlı bir başka boyuta taşır sûfiyi. O hayale gerçek gibi iman eden halk nezdinde sarhoşken bunca zühde ve ibadete rağmen gerçeği göremeyen halk da sûfinin gözünde bir ölüden farksızdır. Akıl beldelerinden aşk beldelerine çıkılan yolculukta konaklanacak son durak da cinnettir. Aklî melekelerini kendi isteğiyle bertaraf ederek sürekli bir sarhoşluğun kucağında yaşayan sûfi için delilik, aşk kalesinin cümle kapısıdır. Aklını yüreğinin emrine verip yüreğindeki tüm değer yargılarını da “Leyla” ile değiştiren “Mecnun” gibi, boynuna takılan aşk zincirlerinden kurtulmayı istemez.⁴⁰⁰

İşidin ey yârenler, aşk bir güneşe benzer

Aşk olmayan gönül misâli taşta benzer

Taş gönülde ne biter, dilinde ağu tüter

Nice yumuşak söylese sözü savaşa benzer

Yunus Emre

Sûfideki aşkın göstergesi sadece söylediği karmaşık sözler değildir. Cafer, Cüneyd’in şöyle dediğini nakleder: ‘Serî elime bir kağıt parçası verdi ve bu senin için yedi yüz kıssadan ve fevkalade menkıbeden daha hayırlıdır.’ dedi. Kâğıtta şu şiir yazılıydı: ‘Âşık olduğumu iddia edince sevgilim bana dedi ki: ‘yalan söylüyorsun, görüyorum ki kemiklerin etli. Aşk dediğin insan kalbini eritir. Ve kalbi kalpteki zara yapıştırır. İnsanı o derece soldurur ki kendisini çağırana cevap vermeye kadir olamaz. Aşk, insanı o kadar zayıf ve arık hale getirir ki onda, ağlayan ve niyazda bulunan bir gözbebeğinden başka bir şey kalmaz.’ ‘Mahabbet, kalpte bulunan ve sevgilinin murad ve arzusundan başka her şeyi yakan bir ateştir.’ denilmiştir. Serî Sakatî de mahabbetin sahîh ve salîh olmasını birinin diğerine “Ey ben!” demesine bağlar.⁴⁰¹ Nitekim Mevlana’ya da “aşk nedir?” diye sorulduğunda “Ben ol da bil.” Cevabını vermiştir.⁴⁰²

Bu ilahi sevgi sûfilere çok şey kazandırır. Allah sevgisi sûfiyi mütevazı yapar. Kalbine ucub, kibir ve riya girmez. Şeref, ilim, mevki ve şekilde fazilet iddiasında bulunmaz.

³⁹⁹ Afifi, a.g.e., s. 219

⁴⁰⁰ Ceylan, a.g.m., s. 19-21

⁴⁰¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 410

⁴⁰² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207

Mevlana'nın ifadesiyle "sevgi; ucub ve riyanın ilacı, bütün hastalıkların doktorudur." 'Mahabbet elbisesine bürünmeyenin îsârı sadık olmaz.' der. Allah sevgisinden dolayı sûfiler, onun eseri ve mazharı olan her şeyi severler. Allah'a mahabbetinden dolayı sûfi, Allah'ı çokça tefekkür eder. Bütün melekelerini sadece ona yöneltir. Kalbini başkasıyla meşgul etmez. Zikriyle ünsiyet eder ve uzak kalmaktan dehşete kapılır. Rızasından mesrur olur. Gazabından sıkıntı duyar.⁴⁰³

Müritlerden birisi hocasına 'İçime mahabbetten bir şey doğuruldu.' deyince. Hocası "Oğul, seni kendisinden başka bir sevgili ile sınıdı da, sen kendisini mi tercih ettin der." Mürit hayır cevabını verince Şeyh, 'Öyleyse mahabbeti umma! Zira Allah onu, imtihan etmediği bir kuluna vermez.' demiştir.⁴⁰⁴

*Sür çıkar ağyarı dilden ta tecelli ede Hak,
Padişah konmaz saraya hane mamur olmadan.
Şemsî*

Kalbinden aşk hissini, dilinden aşk zikirlerini düşürmeyen sûfinin tek amacı ezelde verdiği sözü tutmaktır. Onun için aşktan gayrı hiçbir şeyin birbirinden farkı yoktur. Mescidi meyhaneden, Kâbe'yi puthaneden ayırt edemez. Netice itibariyle tasavvufî düşüncede aşk; dünya hislerinden bir his değil, aksine dünya, aşkın etrafında pervane olan âşıklardan yalnızca bir tanesidir. En küçük zerresiyle bile aşkı haykıran kâinatın içinde insan da aşk mağduru değil, bütün uzuv ve kabiliyetleriyle aşka mecburdur. Mecburiyet halinde de ne gerekiyorsa o yapılmalıdır. Zira mecbur, mazurdur.⁴⁰⁵

Gerçek bir Hakk 'aşığı olan Rabiâtü'l-Adeviyye'nin aşkla ilgili şu cümleleri farklı ve derin bir bakış açısını yansıtır. 'Seni iki sevgi ile seviyorum: Biri benim aşkım, diğeri sevilmeye layık oluşun. Sana olan sevgim, masivayı bırakıp sadece seni zikretmeme sebep oldu. Sevilmeye layık oluşun, seni görmedikçe kâinatı görememe durumuna getirdi beni. Ne o, ne de bu sevgiden dolayı övülecek bir yanım yok benim. Hem o, hem de bu sevgiden dolayı övülmeye lâayık olan sadece sensin.'⁴⁰⁶

C. SÛFÎ VE SANAT

Tasavvuf gönül merkezli bir yaşam tarzıdır. Güzel sanatlar da gönül merkezli bir hareket ve faaliyettir. Tasavvufî terbiyedeki duygu boyutu tıpkı güzel sanatlarda ki gibi ön

⁴⁰³ Afifi, a.g.e., s. 214-215

⁴⁰⁴ Ateş, a.g.e., s. 427

⁴⁰⁵ Ceylan, a.g.m., s. 21

⁴⁰⁶ Kelâbâzî, a.g.e., s. 162

plandadır her iki faaliyet de güzeli arar. Güzeller güzeli ise Allah'tır. Allah görülmez ama O'nun eserleri her an gözümüzün önündedir. Kâinatı seyretmek O'nu müşahede etmektir. Güzeli aramak bulmak, güzeller güzeline âşık olmak O'na vuslatın yollarını aramak, yapılan her işin O'nun tarafından beğenilecek güzellikte olmasını gerektirir. Bu sebeple de O güzeller güzelinin huzuruna en güzel şekilde varabilmek için sûfler birbirinden farklı güzel yollar denemişlerdir. Musiki, şiir hüsn-i hat, mimari o yollardan bazılarıdır.⁴⁰⁷

1. Edebiyat ve Şiir

Tasavvufun ilk dönemlerinde edebî bakımdan dikkat çekici bir gelişme yoktur. İlk sûfler dinî his ve heyecanlarını genellikle kısa cümleler ve vecizeler halinde söylemişlerdir. Bu sebeple ilk ortaya çıkan eserler, nesir türündedir. Daha sonraları sistemli bir ilim haline gelmeye başlayan tasavvufta; sûfler, edebî bakımdan pek çok yol denemiştir. Dualar, tevhitler, münacat, natlar, ilahi, vird, zikir ve methiyeler tasavvufî edebiyatın konusunu teşkil eder. İbn Arabî, Gazâlî, İbn Fârız, Ebu Hayyân gibi şahıslar tasavvufî edebiyatın şaheserlerini meydana getirmişlerdir. Mevlâna, Senâi, Attâr, Şeyh Sadî gibi şahıslar da edebiyatçı ve şairlerin başında gelir.⁴⁰⁸

Derin bir gönül âlemleri olan sûfler yaşadıkları olağanüstü halleri kalbine doğan, zihnine gelen anlamları lafızlara satırlara dökmek istemiş bunu çok farklı bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Herkesin anlayamayacağı, sadece o konuda bilgisi olan kimselerin çözebileceği âdetâ şifre niteliğinde sembolik ifadeler seçilmiştir. Tasavvufî düşünceyi yansıtan ve sûflerin hallerinin anlaşılmasını sağlayan bu semboller çok sert bir eleştiriye uğramış, hatta şeriata muhalif oldukları gerekçesiyle bazı sûflerin katledilmesine bile sebep olmuştur.

Bu şairlerin anlayışlarına göre Allah, tabiatının gereği olarak sevimliyi isteyen ve aşk için tecelli eden ebedî güzellik ve bütün aşkların gerçek konusudur. Beşerî aşk ise, ilâhî aşkın bir tarzı ve hakikate götüren bir köprüdür. Özü itibarıyla ilâhî olan ruh kendisinden ayrıldığı şeyle tekrar birleşmeyi arzular. Şairin kendinden fani olması ve cezbeyle yükselmesi anlamındaki bu iştiyak sadece asıl kaynağına dönmesini sağlayan vasıtalarıdır. O halde aşk bütün mahlûkatın ortak olduğu bu maddî karışımı saf altına dönüştürmektedir.⁴⁰⁹

Sûfî şair doğrudan doğruya metafizikle ilgilenmemektedir. Sûfî kalbini vahdet-i vücûd ile ilgili anlamlarla ve her şey üzerine hâkim olan aşkla doldurmuştur. Mevlâna, İbn Fârız, İbn Arabî ve diğer sûflerin şiirlerinin vecd halinin etkisiyle meydana geldiği ve gerçekte vehbî

⁴⁰⁷ Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 2005, s. 203-204

⁴⁰⁸ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 67-68

⁴⁰⁹ Nicholson, a.g.e., s. 99

olarak gelen bilgiye benzediği kabul edilir.⁴¹⁰ Bu şiirler müzik eşliğinde söylendiğinde musiki sanatı meydana gelir.

2. Musiki ve Sema

Uzun asırlar boyunca mutasavvıf zümreleri, bu sanat dalından da istifade etmişler ve böylece musikinın “tasavvuf musikisi” adıyla bilinen bir şubesinin ortaya çıkışına sebep olmuşlardır. Musikinın manevî bir terbiye vasıtası olarak kullanılmasına tamamen karşı olanlar bulunduğu gibi bunun sınırlı bir suretle kullanılabileceğini ileri sürenler de mevcuttur. Sûfiler musikinın insan üzerindeki inkâr edilemez tesirini İslâmî adap ve erkân dâhilinde hayra hizmet etmek üzere kullanmışlar musikiye ulvî bir hedef tayin ederek nefse değil ruha gıda olabilecek bir muhteva ve vasıf kazandırmışlardır. Bu vasfa uygun olanlar tasvip ve teşvik edilmiş, uygun olmayanlar ise reddedilmiştir.⁴¹¹

‘Zikir meclislerinde usulüne uygun ritmik hareketler ve güzel sesle okunan ilâhiler, insanlara lâhutî anlar yaşatırken onların yaratılışın ilk sahnelerine taşımaktadırlar. Çünkü sûfilere göre ilâhî sesin kaynağı, yaratılış anındaki Allah’ın ‘Elestü birabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)’ hitabıdır. İşte dervişlerin musiki âlemlerinde kendilerinden geçmeleri, hayran kalmaları, hayret hali yaşamaları bu sorunun peşine düşerek o ilâhî sesi yeniden duymak istemelerindedir.’⁴¹²

Ebu Muhammed Ruveyym şöyle der: ‘Sûfiler ilk zikir olan, Rabbiniz değil miyim? (A’raf 7/172) ilâhî hitabını işittikleri zaman bu hitap onların ruhlarının derinliklerinde gömülü kalmıştır. Nitekim bu hitabın akıllardaki mevcudiyeti de gizli ve saklı bir halde kalmıştır. İnsanlar semaı dinledikleri zaman sırlarında saklı olan o ilâhî hitap açığa çıkar ve onlar da bunu dinleyerek coşarlar. Nitekim akıllarında gizli bulunan şeyi, Hakk haber verdiği zaman onu hemen tasdik ediverirler. (İnsanların aklında tevhit fikri kalplerinde ilâhî hitabın müzikal zevki gizlidir. Dünyada tevhide davet edilen, o ezeli ikrarı hatırlayarak Hakk’ın haber verdiğini tasdik eder, musikiyi dinleyen, o ilâhî hitabın hazzını hatırlayarak coşar.)’⁴¹³

Sema, hal sahiplerinin teneffüs yapmaları, meşguliyeti olanların sırlarını hazır vaziyete getirmeleri, mürit ve mücadele sahiplerinin vaktin getirdiği yorgunluktan uzaklaşıp hoş bir zaman geçirmeleri maksadıyla yapılır. Sema insanın kalbine ulaşınca orada gizli bulunan

⁴¹⁰ Nicholson, a.g.e., s. 103

⁴¹¹ Topbaş, a.g.e., s. 84

⁴¹² Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 205

⁴¹³ Kelâbazî, a.g.e., s. 221

şeyleri açığa çıkarır. Bu esnada acz ve zaaf vasfına sahip olanlar, gelen varit ve feyzin tesiriyle coşarlar. Kuvvetli bir hale malik olanlar ise buldukları yerde sabit kalırlar.⁴¹⁴

‘Sûfiler semaı birbirinden farklı şekilde anlamışlar, değerlendirmişler ve tanımlamışlardır. Bu farklılık en başta sûfilerdeki meşrep ve mizac sonra da içinde buldukları sosyal ve kültürel çevreden kaynaklanmaktadır. Sûfilîğe ilgi duyanların veya bu harekete yeni yeni intisap edenlerin veya bu yolda az çok mesafe alanların sema ile ilgili tariflerinin farklı olmasına hatta bazen bu konuda yapılan tariflerin birbiriyle çelişiyormuş gibi bir görüntü vermelerine sebep olmuştur. Sûfiler, semaı mahiyetine ve hakikatine göre değil; niteliğine, sağladığı faydalara, semaa yol açan sebeplere, vücuda getirdiği sonuçlara, sema yapandaki hal ve hareketlere göre tarif etmişlerdir.’⁴¹⁵

Bu tariflerden bazıları şunlardır:

Zünnûn’a semaın ne olduğu soruldu. Şu karşılığı verdi: ‘Sema kalpleri Hakk’a doğru yönlendiren bir varittir. Onu Hakk kulağıyla dinleyen hakikat erbabından olur, nefis ile dinleyen ise zındıklığa düşer.’ Ebu Yakup Nehrecûrî’ye de sema konusunda sordular. Şöyle dedi: ‘İnsanı yakarak iç âlemine yönelten bir haldir.’ Bir sûfî şöyle der: ‘Sema, marifet ehlinin ruhlarının latif gıdasıdır. Çünkü sema diğer davranışlardan ayrılan bir rikkat ve incelik taşır. Sema rikkati sebebiyle nazik karakterli insanlar tarafından idrak olunabilir. Semaın inceliği ehli katında ancak gönül temizliği sayesinde kavranabilir.’ Kendisine sema sorulan Şiblî şöyle demiştir: ‘Semaın zahiri fitne, batını ibrettir. İşareti tanıyana, ibretle dinleyip sema etmek helâl olur. Değilse sema fitneye davetiye çıkarır ve insanı belâya sevkeder.’ Ebu’l Hüseyin Derrâc da der ki: ‘Sema beni güzellik ve zarafet meydanlarında gezdirdi. Hakk’ın ihsanı ile vücut denizine erdirdi. Safa kâsesiyle suladı. Rıza menzillerine erişirdi. Tenezzüh ve feza bahçelerine ulaştırdı.’⁴¹⁶

Ebu’l-Abbâs Hadr sema hakkında bir soru üzerine ‘o dupduru billur gibidir. Üstünde sadece bilginlerin ayağı kaymaz.’ demiştir.⁴¹⁷

Sema’ın adabı ile ilgili olarak Ebu Bekr Kettâni şöyle der. Sema yapan kimse semada (nefsin adına) bir rahatlık aramamalı kendisine gelecek herhangi bir vecd, şevk galebe ve varidatı temkinle karşılayıp dengesini kaybetmemelidir. Çünkü bu tür varidat onu hareket ve sükûndan alıkor. Bunu için sadık vecd istemekten çekinmemeli özellikle meşayihin huzurunda elden geldiği ölçüde sema anında hareket etmekten kaçınmalıdır. Bir genç Cüneydi Bağdâdî’nin sohbetine devam ediyordu. Ne zaman sema yapsa bir sayha atıp değişik hallere giriyordu. Bir

⁴¹⁴ Kelâbâzî, a.g.e., s. 220-221

⁴¹⁵ Uludağ, Süleyman, “*Erken Dönem Sûfilerinde Sema*”, Keşkül, Sayı 7, İstanbul, 2006, s. 12

⁴¹⁶ Tusî, a.g.e., s. 264

⁴¹⁷ Ateş, a.g.e., s. 185

gün Cüneydi Bağdâdî kendisine: ‘Bundan sonra sen de böyle bir hal zuhur ederse sohbetimde bulunma!’ diye tenbihatta bulundu. Genç ondan sonra (herhangi bir vecd hali geldiğinde) kendisini zaptetti, ve bu yüzden buram buram terledi. Günlerden bir gün sayha attı ve oracıkta ruhunu teslim etti.⁴¹⁸

Sema iki çeşittir. Bazıları sözü dinler ibret ve ders alırlar. Diğer bazıları ise nameleri dinlerler. Name ruhun gıdasıdır. Ruh gıdasını ele geçirince kendi makamına göz diker. Bu esnada ruh bedeni idare etmek işinden vazgeçer. O zaman sema dinleyenlerde, sallanma ve coşma gibi hareketler zuhur eder. (Ruh kendi makamı olan melekût âlemine semanın tesiriyle yönelince beden kendinden habersiz bir halde yeryüzünde kalır.) Cüneyd şöyle der: ‘Derviş üzerine Allah’ın rahmeti üç yerde iner. Yemek yerken. Çünkü fakir sadece ihtiyaç halinde yemek yer. Konuşurken, zira fakir sadece zaruret halinde konuşur. Sema esnasında, çünkü derviş sadece vecde geldiği zaman sema eder.’⁴¹⁹

İbn Arabî “Gerçek sema bize her şeyden önce âlemin varlığını meydana getiren aslı ‘ol’u hatırlatmasıdır. Bu raksta, eşyanın görünmez âleminin hazinelerinden dünyaya geçişlerini yansıtır. Sema ehlinin sözlerinde algıladığı şey, Allah’ın bir şeye o varolmadan önceki ‘ol’ sözüdür.” Sema ehli kendilerini vecde getirmek için müzik icra eden sûflerdir.⁴²⁰

Musikide ilk aranan fehmdir. Ondan sonra vecd gelir ve ondan sonra da azanın titreşmesi yani sema zuhura gelir. Anlayış dinleyicilerin hallerine göre değişir.⁴²¹ Sûfler oldukça geniş ve hızlı işleyen bir hayal gücüne sahiptirler. Her şeyi kendi düşüncelerine ve inançlarına göre anlama ve algılama hususunda fazla zorluk çekmezler. Kendilerine uzak olan şeyleri bile duygu ve düşüncelerinin birer imgesi ve simgesi olarak kullanabilirler. Mesela Ebu Osman Mağribî “Sema yaptığımı iddia edip de kuşların ötüşünden kapının gıcirtısından ve rüzgarın hıştırtısından sema etmeyen (bunlardan duygulanmayan ve etkilenmeyen) iddiacı bir derviştir.” der.⁴²²

İlk sûflerin sema meclislerinde, enstrüman nadiren kullanılırdı. Daha çok sesi güzel olan kavvâl dedikleri bir okuyucunun seslendirdiği ilâhîleri dinlerlerdi. İlâhîlerin çok farklı konuları olabilirdi. Şairin esas maksadı sûfler için hiç önemli değildi. Onlar şiiri alır, şairin aklından bile geçmeyen başka bir manada algılandırı. Hatta şairin kastettiği mana sûflerin umrunda olmadığı gibi kavvâl denen okuyucunun bu manzumeleri okurken gaflet ve ayrı bir

⁴¹⁸ Sühreverdî, a.g.e., s. 254

⁴¹⁹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 221-222

⁴²⁰ Chittick, a.g.e., s. 176

⁴²¹ Gazâlî, İhya, c.2, s. 713

⁴²² Uludağ, a.g.m., s. 19-20

hava içerisinde olması da onları ilgilendirmezdi. Yeterki kendilerinin ruhen ve zihnen hazırlıklı olmaları yeterdi.⁴²³

Sûfiler semada etkilenmeyenlerin ve hoşlanmayanların doğuştan kusurlu ve özürlü oldukları, ulvî duygulardan yoksun hisli ve içli olmayan kişiler oldukları kanaatindedirler. Bündâr b. Hüseyin'e göre güzel semadan ve hoş sedadan haz almayan her kişinin (işitme) duyusunda bir eksiklik vardır. Sûfiler 'Bebeklerin hastaların ve hatta hayvanların etkilendiği semadan nasıl olur da bazı kişiler etkilenmez' der. Buna şaşar ve bunu onların his yoksunu olmalarına bağlarlar. Onlara kızmaz ama acırlar. Semanın tabi ve bazen de zarurî bir sonucu olan vecdin keyfiyeti sözle anlatılamaz. Çünkü o Allah'ın iman ve yakîn ehli katındaki sırrıdır.⁴²⁴

Ruveym'e, sema esnasında sûfilerin vecd hallerinden sorulmuş o da şöyle demiş: 'Onlar o sırada başkalarından gizli kalan anlamları sezerler o manalar onlara 'bana gel bana gel' derler. Bundan büyük sevinç duyarlar. Sonra araya perde girer. Sevinçleri ağlamaya dönüşür. Kimi elbisesini yırtar, kimi bağırır, kimi ağlar her insan kendi ölçüsüne göre hareket eder.'⁴²⁵

Sonraki sûfiler arasında da sema dinleyene göre çeşitlere ayrılmıştır. Kimi semai mekruh görmüş kimi de bir hadde kadar bunu onlara telakki etmiştir. Şeyhlerden hiç kimse müritler için semai sınırsız olarak mübah görmemişler bir sınıra kadar sema yapmalarına müsaade etmişlerdir. Marifet sahiplerinin sema yapmaları ise mübah hatta müstehaptır denilmiştir. Allah'a kavuşmuş olanlara sema hiçbir halde kötü tesir edemez. Avamın semanın ise hiçbir değeri yoktur. O nefsanî duyguların bir gereği olan semadır,⁴²⁶ denir.

Bunu başka bir şekilde şöyle ifade edebiliriz. Ebu Osman Hîrî der ki sema üç nevidir. Sülûkun henüz başında olan müridler sema ile ulvi haller edinmeye çalışırlar. Bunların fitne ve riyaya düşmelerinden korkular. Sadıklar sema ile manevi hallerini artırmak isterler. Hallerine ve vakitlerine uygun düşen sema türünü tercih ederler. İstikâmet ehli arifler ise sema esnasında kalplerindeki hareket ve sükûn hallerini Allah Tealâ'ya tercih temezler. Cüneydi Bağdadi şöyle der: İçinde olduğumuz durumu sultanlar bilseydi o hali elde etmek için muhakkak bize kılıçlarıyla savaş açarlardı.⁴²⁷

Ebu Hasan Ali b Muhammed sûfi anlatıyor. Ruveym'e soruldu: 'Kendilerine yetiştiğin şeyhlerin semadaki halleri nasıldı. İçine kurt düştüğü için darmadağın bir hale gelen koyun sürüsü gibiydi' der. Ebu Ali Dekkâk da şöyle der: 'Sema yönünden halk üç çeşittir. Vakti

⁴²³ Uludağ, a.g.m., s. 16

⁴²⁴ Uludağ, a.g.m., s. 13-14

⁴²⁵ Ateş, a.g.e., s. 195

⁴²⁶ Süleymî, a.g.e., s. 28

⁴²⁷ Kübra Necmüddin, *Tasavvufî Hayat* (Haz. Mustafa Kara), İstanbul, 1996, s. 126

ile iradesini zorlayarak sema eden, hali ile sema eden. Hakk ile (Hakk murat ettiği zaman) sema eden.⁴²⁸

İlk sûfiler Kur'an ilâhî ve vaaz dinlemeye de sema derlerdi. Sûfilerin kendilerine özgü bir Kur'an ve sema anlayışları vardı. Cafer-i Sâdık: 'Allah kullarına kelamında tecelli etmiştir ama O'nu göremiyorlar' demiştir. Kur'an okurken benzi sararan, titreyen, gözyaşı döken, hatta kendinden geçen sûfiler vardır. Onların seması bu olmuştur. Sûfi el Havvas'a sormuşlar: 'İlâhî dinlediği zaman hareket eden ve coşan bir kimse Kur'an dinlediğinde neden aynı tepkiyi göstermiyor. Demiştir ki; Kur'an'ın seması şiddetli bir etki yapar bu etkiye maruz kalan bir kimse kımlıdayamaz, ilâhîlerin seması ise rahatlık verir ve coşturur.⁴²⁹

İlk sûfiler sema konusunda görüşlerini ortaya koyarken her türlü lâubalîlikten ve kayıtsızlıktan uzak ciddi ve samimi ifadeler kullanmışlar dini hükümlere büyük saygı göstermişlerdir. Sema muhalif olanlara da gereksiz yere rahatsız etmemek için dikkatli davranmışlardır. Buna rağmen yine de bir takım eleştirilere maruz kalmışlardır. Netice itibariyle sema, hakkında ki ihtilaflara eleştirilere rağmen yanlıları doğrularıyla sûfi hayatının bir parçası haline gelmiştir. Ve tasavvufi hayatın ister başında ister ortasında, ister sonunda olsun fitne ve gösterişten uzak olan ve bu yola giren herkes için sema faydalı olmuştur.⁴³⁰

Sanat kalbi derinlik ve duyuların eşyaya aksetmesi, görünür somut hale gelmesi olarak tanımlanır. Sanatta ki incelik ve zerafet, ruhi derinlikle paraleldir. Tasavvufla yoğrulan bir kalpte, rikkat derinlik ve hassasiyet vardır. Ve böyle bir kalple meydana gelen eserler, kültür ve medeniyetlerin temelini oluşturur.

D. SÛFÎ AHLÂKİ VE İNSAN-I KÂMİL

Rasulullah'a "İmanı en üstün olan mümin kimdir?" diye sorulmuş. O da "Ahlâkı en güzel olan"⁴³¹ buyurmuşlardır.

Kâmil sıfatlara sahip insanların en üstünü Hz. Peygamber (sav), Kur'an ahlâkı yani Allah'ın ahlâkı ile ahlâklandırılmıştır. Sûfiler de Rasulullah'a uyma konusunda insanların en ileride bulunanları ve O'nun sünnetini ihyaya en fazla lâyık olanlarıdır. Çünkü sûfiler Rasulullah'ın sünnetini, gereğince ihya etmişlerdir. Seyr u sülûkların başında önce sözlerini iyice araştırıp öğrenmişler sonra işin içine girdiklerinde O'nun amellerine güzelce uymuşlar, O'nu taklit etmişlerdir ve bu manevî yolculuklarının sonuna geldiklerinde bu güzel ittiba meyvesini vermiş ve Efendimiz'in yüce ahlâkıyla ahlâklanmışlardır.⁴³²

⁴²⁸ Kuşeyri a.g.e.,s. 430-432

⁴²⁹ Uludağ, a.g.m. s. 19

⁴³⁰ Uludağ, a.g.m., s. 20

⁴³¹ İbn Mace, Zühd, 31

⁴³² Sühreverdî, a.g.e., s. 289

Cüneydi Bağdâdî, ‘O’nun ahlâkı büyüktü, çünkü O’nun Allah’tan başka hiçbir düşünce ve derdi yoktu,’ der. Vasîfî de der ki: ‘O Hakk için dünya ve ahireti feda etti.’ Yine ‘O zahiren halk ile güzel geçinirdi fakat kalbiyle onlardan ayrı idi ve her halinde Hakk ile beraberdi,’ demiştir.⁴³³

Hüseyin b. Mansur Hallâc ‘Yüksek ahlâk, bir kere Hakk’ı mütalaa ve müşahede ettikten sonra artık halkın eza ve cefasının sana tesir etmemesidir (sebebe değil müsebbibe bakmandır) der.’ Abdullah b. Muhammed şunu nakleder: ‘Ahlâk senden O’na olanı küçük, O’ndan sana olanı büyük görmektir (Yaptığın ibadet ve ubudiyeti önemsiz saymak, nail olduğun nimeti büyük ve önemli görmektir).’ Hatem b. Asamm’a soruldu: ‘Bir insan herkese tahammül etmeli midir?’ Şöyle dedi: ‘Evet, nefis hariç herkese tahammül (ve müsamaha) edilmelidir.’ Naklederler ki Maruf Kerhî, Dicle nehrinin kenarına inmiş, mushafını ve elbisesini bir kenara koyarak abdest almaya başlamış. Bu sırada bir kadın gelir, eşyalarını alıp götürür. Durumu fark eden Maruf Kerhî kadını takip eder ve ona ‘Hemşire hanım bana Maruf derler. Bunları götürmede benim için bir mahzur yok, fakat Kur’an okuyacak çocuğun var mı?’ diye sorar. Hayır cevabını alınca ‘Peki kocan var mı?’ der. Yine hayır cevabını alınca ‘Öyleyse mushafımı ver de elbise senin olsun,’ der. Lokman Hekim de oğluna şöyle der: ‘Üç şey vardır ki olmadan bilinmez. Halim- selim kişi öfke anında, cesur kişi savaşta ve dost kendisine muhtaç olduğunda bilinir.’⁴³⁴

Sûfîler, nefislerini birçok mücahede ve zorluklarla terbiye ederek, en güzel ahlâk ile ahlâklanmak için uğraşmışlardır. Âbidlerin nefisleri amellere icabet eder, fakat güzel ahlâklardan pek nasibi yoktur. Zahitlerin nefisleri ahlâkın bir kısmına icabet edip bir kısmını ihmal eder. Sûfîlerin nefisleri ise bütün güzel ahlâklara icabet eder. Âbidlerin nefisleri amellere yönelmiştir. Onlar İslâm’ın nuruyla sülûk ederler. Zahitler iman nuruyla seyr u sülûk ettiklerinden güzel ahlâkların bir kısmına yönelmişlerdir. Sûfîler ise kurbîyet ehli (ilâhî huzurda kabul görmüş) kimseler olduklarından; ihsan nuruyla sülûk ve amel etmektedirler. Sûfînin kalbi, devamlı Allah Tealâ’ya yönelip kalp ve diliyle sürekli zikir yaparak ‘zatî zikre’ yükselir ve o zaman arş mesabesindedir. Kalbde kudret ve emir âleminde arş durumundadır.⁴³⁵

Kalp Allah’ın makamıdır, ya da başka bir deyimle kendini yansıttığı aynadır. Sûfîlerin bu aynayı sürekli zühd ile o ilk ilâhî nuru yansıtıncaya kadar parlatması gerekir. Ayrıca yeniden güzel bir şekilde olabilmesi için ‘kırılma’sı gerekir. Nefs kırılacak, beden kırılacak, kalp de kırılacak her şey hiçleştirilecektir ki Allah onda kendine yeni bir yurt edinebilsin. Çünkü yıkılan evde bir hazine vardır.⁴³⁶

⁴³³ Sühreverdî, a.g.e., s. 294-295

⁴³⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 331-333

⁴³⁵ Sühreverdî, a.g.e., s. 299-300

⁴³⁶ Schimmel, a.g.e., s. 220

Allah'ın kendisini yurt edindiği bir kalbi taşıyan sūfide şu gibi ahlâkî vasıflar vardır: Sūfînin en güzel ahlâkı tevazudur. Kul tevazu elbisesinden daha değerli bir elbise giymemiştir denir. 'Tevazu ve hikmet hazinesine sahip olan bir kimse, herkes onu nasıl görüyor ve değerlendiriyorsa nefisini o halde tutar. Herkesi de, o kimse kendisini nasıl kabul ediyorsa öyle değerlendirir.' Yusuf b. Esbat'a 'Tevazuun son noktası nedir?' diye sorulduğunda 'Evinden çıktığında karşılaştığın herkesi kendinden daha hayırlı görmendir,' der. Yine Ebu Yezid el Bistamî'ye 'Kişi ne zaman mütevazi olur?' diye sorulduğunda 'Kötülüğünü ve basitliğini bilerek nefsi için herhangi bir hal ve makam görmediği ve insanlar içinde kendisinden daha şerli bir kimse düşünmediği zaman,' demiştir.⁴³⁷

Fudayl b. İyaz: 'Kötü huylu âbit birinin bana arkadaş olmasından ziyade, güzel huylu facir birisinin arkadaş olmasını arzu ederim. Çünkü facir günahkârdır. Böyle olduğunu bilmektedir. Onun için ikazlarımı dinler, tutumunu değiştirebilir. Âbid ise ibadetine ve taatine güvendiğinden ikazlarımı dinlemez ve inat eder.'⁴³⁸ Diyerek güzel ahlakın önemine vurgu yapar.

Sūfîlerin değer verdikleri bir başka güzel ahlâk da îsârdır. Beyazıd Bistamî demiştir ki: 'Belh'li bir gencin bana üstün geldiği gibi hiç kimse beni mağlup ve mahcup etmemiştir' der ve anlatır. Bu genç hacc için Mekke'ye geldiğinde yanımıza uğradı ve bana: 'Ya Eba Yezid! Size göre zühd nedir?' diye sordu. Ben de 'Bulunca yeriz, bulamayınca sabrederiz, dedim. O zaman genç 'Bizim Belh'in köpekleri de bunu yapar, bunun ne kıymeti var. Biz bulamayınca şükreder, elimize geçince başkalarına veririz,' dedi. Zünnûn Mısırî demiştir ki: 'Gönlü ilâhî nurla açılmış zahidin alâmeti üçtür. Elinde biriken malı dağıtır. Olmayanın peşine düşmez. Yiyeceğini başkalarına ikram eder.'⁴³⁹

Af ve müsamaha, güler yüzlülük, iyi geçim, yumuşak muamele, tekellüfî terk, münakaşa ve cedelden uzak durma da diğer ahlâkî vasıflardır. Bunlarla ilgili olarak sūfîlerin hayatlarına dair şu örnekler verilebilir:

Sūfînin halvetinde gözü ağlar, celvetinde (halkın arasında) yüzü güler. Yüzündeki tebessüm kalbindeki nurların eseridir. Sūfînin kalbine pek çok ilâhî tecelliler, kudsî ihسانlar iner. Kalp onlarla beslenip sevinç ve sürûrla dolar.⁴⁴⁰ Sūfî Allah Tealâ'nın rahmet hazinelerini bir deniz kabul eder ve kendisini de o denizin kenarında oturan birisi olarak görür. Nasıl denizin kenarında duran kimse kırba ve kabında su biriktirmekle uğraşmazsa, sūfî de mal biriktirmekle

⁴³⁷ Sühreverdî, a.g.e., s. 303-306

⁴³⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 334

⁴³⁹ Sühreverdî, a.g.e., s. 315

⁴⁴⁰ Sühreverdî, a.g.e., s. 325

uğraşmaz. Sûfinin bütün ihtiyaçları tevekkülündeki sadakati ve Rabbine olan güveni sayesinde, Allah Tealâ'nın rahmet hazinelerinden karşılanmaktadır. Dünya, sûfi için bir gurbet diyarıdır. Bünnan el Hammal nazım halinde şunu söyler:

*Tamah ettikçe bir hür hep köle olur
Kanaat ettikçe köle hürriyet bulur⁴⁴¹*

Birbirleriyle çekişen insanlarda nefisler ortaya çıkar. Sûfi ne zaman arkadaşının nefsinin ortaya çıktığını görse ona kalbiyle karşılık verir. Nefis kalp ile karşılaşınca soğukluğu sertliği gider ve fitne söner. Nakledildiğine göre büyükler bir müslümana eziyet ettiklerinde (ona kefaret olarak) abdest alırlar. Hatta sûfilerden birisi şöyle demiştir: 'Çirkin bir kelimedenden sonra abdest almam, bana temiz yiyeceğin sebep olduğu tuvaletten sonra abdest almamdan daha sevimsizdir, demiştir.'⁴⁴²

Yine bir başka sûfiye, 'insanlar içinde nefisini en çok kahreden kimdir?' diye sormuşlar. O da 'Allah Tealâ'nın takdirine en çok razı olandır,' demiştir. Başka bir sûfi de 'Sabaha çıktığımda ilâhî kazaya razı olmaktan başka benim için bir sürur ve rahatlık yoktur,' der. Sûfi öfkelenildiği zaman nefisini itham edince, ilim kendisine destek olur. İlim devreye girince kalp kuvvetlenir, nefis sükûnet bulur. Kalp atışı ve kanın düzeni normalleşir. Yüzündeki kıızılık gider. Böylece ilmin fazilet ve tesiri ortaya çıkmış olur.⁴⁴³

Sûfilerin önemli başka bir özelliği de edeptir. Cüneydi Bağdâdî hacca giderken Bağdat'a uğrayan talebelerinin son derece saygılı ve nazik davrandıklarını görünce Ebu Hafs'a 'Gönül bağlılarını, saray mensupları gibi edeplendirmişsin,' der. Ebu Hafs da 'Onların batınlarındaki edep zahirlerine yansımıştır,' diye cevap vererek gönül bağlılarının gösterişçi bir davranış içinde olmadıklarını beyan eder.⁴⁴⁴

Bir şair edebi ne güzel nazmetmiştir:

*Edeb bir tâc imiş nûr-i Huda'dan
Giy ol tâcı emin ol her beladan*

Mevlâna'nın edeple ilgili tarifi şöyledir: 'Efendi, bil ki insanın tenindeki can edeptir. İnsanoğlunun göz ve kalp nuru edeptir. Âdem bir ulvî âlemdendir, süfliden değildir. Bu dönem kümbetin hem dönmesi hem de revnak ve zineti edeptir. Şeytanın başına, ayağını koymak istersen gözünü iyi aç. Şeytanın canını çıkararak edeptir. İnsanoğlu eğer edepten yoksun ise o

⁴⁴¹ Sühreverdî, a.g.e., s. 335-337

⁴⁴² Sühreverdî, a.g.e., s. 337-342

⁴⁴³ Sühreverdî, a.g.e., s. 344

⁴⁴⁴ Ateş, A. Şemsettin, "Gönül Berraklığının Aynası Edep", Somuncu Baba, Sayı: 64, Şubat 2006, s. 5

insan değildir. Zira insanoğlu ile hayvan arasındaki fark edeptir. Aç gözlerini bak. Allah kelâmı olan Kur'an ayet ayet edeptir. Akıldan sordum: 'İman nedir?' Akıl kalp kulağına 'İman edeptir' dedi.

Ehl-i irfan arasında aradım kıldım talep

Herhüner makbul imiş illa edep illa edep

Abdullah b. Mübarek: 'Hizmetteki edep hizmetten daha üstündür,' der. Ebu Muhammed el Cerîrî de demiştir ki: 'Yirmi yıldan beridir halvette ayaklarımı uzatmadım. Çünkü Allah'a karşı güzel edep içinde olmak daha güzel ve daha evlâdır.'⁴⁴⁵ Zünnûn Mısrî: 'Arifin edebi her edebin üstündedir. Çünkü onun asıl tanıdığı kalbini edeplendiren Allah Tealâ'dır.' Ebu'l Hüseyin Nurî demiştir ki: 'Vaktinin gerektirdiği edebi korumayana vakit bir gazap vesilesi olur.' İbni Mübarek de şöyle der: 'Edep hakkında insanlar çok söz söyledi ki o, nefsi tanımaktır.'⁴⁴⁶

İhlâs, takva, vera, zühd de Allah yolunda nefsini eğitmek isteyen erlerin edinmeye çalıştıkları huylardır. Amel bir cesetse ihlâs onda can, amel bir kanatsa ihlâs diğer bir kanattır. Ne ceset cansız olabilir, ne de tek kanatla bir yere varılabilir. 'Sana bütün davranışlarında ihlâs gerekir, ta ki Rabb-i ecel senin amelini kabul ede. Zira ihlâs taat kuşunun kanadıdır; siz kanatsız felah semtine nasıl uçabilirsiniz ki,' diyerek inler Mevlâna. Beyazid Bistamî de 'Bütün iç dinamizmimi kullanarak Cenab-ı Hakk'a tam otuz sene ibadet ettim. Sonra gaybden 'Ey Beyazid! Cenab-ı Hakk'ın hazineleri ibadetle doludur. Eğer gayen O'na ulaşmaksa Hakk kapısında kendini küçük gör ve amelinde ihlâslı ol,' sesini duydum ve tenbihini aldım, der.'⁴⁴⁷

Ebu Ali Dekkâk: 'Haris Muhasibî helâl oluşu şüpheli bir yemeğe elini uzattığı zaman parmağının ucunda bulunan bir damar atar, böylece yemeğin helâl olmadığını anlardı,' derken, Muhammed b. Sa'd ise, 'Ebu Mugis'e yirmi sene hizmet ettim. Elinden kaçırdığı bir şeye üzülmediğini veya kaybettiği bir şeyi aradığını görmedim,' der.'⁴⁴⁸

Sehl b. Abdullah'a 'Nefsine en güç gelen şey nedir? Diye soruldu. O da 'İhlâstır çünkü onda nefsin payı yoktur,' dedi. Ebu Muhammed el Mürtaîş: 'Şu kadar yıl tecrit ile haccettim. Sonra anladım ki bütün haclarımda nefsin payı var. Zira annem benden bir testi su getirmemi istedi. Su getirmek bana ağır geldi. Anladım ki nefsimin hacların zahmetine katlanması, kendi arzusudur. Eğer eyleminde fani olsaydı (kendisine mal etmeyip Hakk'a mal etseydi) şeriatın emri olan anneye itaat, ona ağır gelmezdi demiştir.'⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Sühreverdî, a.g.e., s. 356-358

⁴⁴⁶ Sühreverdî, a.g.e., s. 364-366

⁴⁴⁷ Gülen, a.g.e., c:1, s. 95-96

⁴⁴⁸ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 110-111

⁴⁴⁹ Ateş, a.g.e., s. 251

Ebu Yakup Sûsî şöyle demiştir: ‘Halis amel odur ki meleğin haberi olmaz ki sevabını yazsın, şeytanın haberi olmaz ki bozsun. Nefsin haberi olmaz ki onu vesile yaparak kendini beğensin.’⁴⁵⁰

Şiblî, vera göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa kalbinin Allah ile olan ilgisini dağıtan şeyden uzaklaşmandır, diyerek her an insanın nefsinin kontrol etmesi gerektiğini hatırlatır. Bunu gerçekleştirenlerde de şu haller görülür: Muhâsibî bir yemeğe çağrılmıştı. Yemek sofraya konulduğunda elini uzattı. Fakat bir türlü buna muvaffak olamadı. Üç defa kendini zorladığı halde bir türlü yapamadı.⁴⁵¹ Bu hale sahip Allah dostları şu sözleri de hayatlarına aktarmışlardır. ‘Zinhar halka dilencilik etmekten sakın ve istediğini sadece keremi çok engin Rabbinden iste. Bir gün mutlaka geldiği gibi gidecek olan dünyanın zinet ve debdebesini bırak.’⁴⁵²

Bütün bu anlatılan ahlâkî vasıfları kapsayan ve sûfinin dünyaya karşı bakışını yansıtan bir kavram daha vardır. Maddeye ve eşyaya karşı tavır alma ve bunlara karşı isteksiz olma demek olan zühd, tasavvufî hayatın temelinde bulunan bir özelliktir.⁴⁵³ Bir anlamda zühd tasavvufun amelî (pratik) yönünü teşkil eden müslümanın yaşama tarzı, dünyevî nimetleri ve şehvî arzularına karşı sahip olması gereken tarzın adıdır.⁴⁵⁴

İslâm toplumunda fazla bir zaman geçmeden meydana gelen yozlaşmalar, sahabe devrinde başlayan iç savaşlar, gruplar arasındaki mücadeleler, devlet adamlarının haksız uygulamaları, insanların aşırı lüks ve sefahate dalmaları, insanların dünya ve dünyalığa bakış konusundaki düşüncelerinde belirleyici olmuştur. Bu durum da beraberinde reaksiyoner bir zümreyi doğurmuş, tepkisini seviyeli bir şekilde ortaya koyanların yanında, dünya hayatından tümüyle ilişkisini kesen, تنها yerlerde yaşayan, insanların arasına hiç karışmayan ve herhangi bir meslek tutmayan kişilerin çoğaldığı görülmüştür.⁴⁵⁵

Bu ilk dönem zühd hareketinin zihin yapısının en belirgin özellikleri, dinin pratiklerine ve şekli yapısına önem verme, şeriattan ve zahirî ahkâmıdan ayrılmama riyazet, mücadele, sabır, tevekkül, vera, haşyetullah konuları öne çıkar. Yine ilk dönem zahitleri âdeta gözü yaşlı, benzi soluk vücudu zayıf dünyaya küskün kimseler ve tasavvufun klâsik şahsiyetlerindendir. Dönemin en dikkat çekici zahitlerinden biri İbrahim b. Ethem’dir. O salihlik mertebesine ulaşmak için nimet, izzet, rahat, uyku, zenginlik kapısının kapatılması

⁴⁵⁰ Kelâbâzî, a.g.e., s. 149

⁴⁵¹ Tusî, a.g.e., s. 44

⁴⁵² Gülen, a.g.e., c:1, s. 81

⁴⁵³ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.104

⁴⁵⁴ Aydınli, Osman, “Mutezili Anlayışta Zühd ve Takva Boyutu”, *Tasavvuf*, S.10, Ocak-Haziran 2004, Ankara, s.101

⁴⁵⁵ Bolat, Ali, “Muhâsibî’nin el Mekasibî Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakikî Zühd Anlayışı”, *Tasavvuf*, Temmuz-Aralık 2003/11, Ankara, s. 182

gerektiğini öngörmekte, zühdü yok edeceğinden dolayı dünyayı terke ve evlenmemeye çağrı yapmaktadır. Davud Tai de susmak ve evlenmemeyi zühd anlayışının gereklerinden biri olarak görmüştür. Şakik Belhî (v.164/780) ise Horasanlı bir zengindir. Sonradan zühd yoluna girmiş, dünyadan el etek çekmiştir. Rabiâtü'l-Adeviyye ise Allah aşkına vurgu yapmış, insanların içlerine yönelmelerini, yaratana gözlemelerini tavsiye etmiştir. Ona göre Allah'ı temaşa ve zatından dolayı sevme, diğer uğraş ve boş şeylerden insanları alıkoyar. Cenneti umma ve cehennemden korkma amacıyla ibadet yapmayı reddeder.⁴⁵⁶

Veysel Karanî Allah'tan korktuğu için başını semaya kaldırmaz, daima çenesi göğsüne bitişik olarak gezerdi. 'Dünyayı üç talakla boşadım, ric'at yok,' diyen ve ruhban çocukları gibi ibadet ettiği için 'Gulam' adını alan Utbe b. Eban çok ağlayan bir zahit idi. Salih Mürrî, çocuğu yeni ölmüş bir anne gibi hıçkırığa hıçkırığa ağlardı. Hasan Basrî'nin her zaman 'Biraz evvel başına büyük bir felâket gelmiş gibi' bir hali vardı.⁴⁵⁷

İslâm tasavvufunun tanımladığı zahit, kalbinde dünya sevgisi olmayan kişidir. Yoksa dünyadan el etek çekip miskin bir yaşayışı tercih eden, başkalarına muhtaç olan ve hayatını idame ettirmek için toplumun sırtına yük olan kişi değildir. İbni Meserre 'dünyayı sevenin ahireti, ahireti sevenin de dünyayı unutacağını' belirtir. Bu şekilde dünyada zühd sarılan kişi ahirette en yüce derecelere ulaştırılır.⁴⁵⁸

Zühd kavramı sûfiler tarafından şu şekillerde tanımlanır: Servî 'Zahit olmak kanaat sahibi olmaktır. Yoksa kuru ekmek yemek ve aba giymek zühd değildir.' Ebu Osman 'Zühd, dünyayı terk etmek sonra da kimin eline geçerse geçsin aldırış etmemektir,' der. İbni Hafif de 'Zühd mülk olan bir şey elden çıkınca rahat bulmaktır,' der. İbni Cellâ 'Zühd, gözünde küçük görünsün de yüz çevirmek kolay olsun diye dünyaya zeval gözü ile bakmaktır,' der. Ebu Ali Dekkâk ise: 'Zühd dünyayı olduğu gibi bırakman ve sonra da elimdeki dünyalık ile bir dergâh bir mescit yaptırırım dememendir' diyerek zühd için ilginç bir tanımlama yapar.⁴⁵⁹

Abdülkadir Geylânî 'Dünyayı kalbinden çıkar, onu elinde tut veya cebine koy zira o haliyle dünya sana zarar veremez,' sözüyle diğer tanımları destekler.⁴⁶⁰

Ebu Bekir Vasitî (v.328/939) şöyle der: 'Allah'ın nezdinde bir sineğin kanadı kadar bile değeri bulunmayan, murdar bir şeyi terk etmek için daha ne kadar çabalayacak, ondan yüz çevirmek için daha ne zamana dek uğraşacaksın.' Şiblî'ye zühdden sorarlar. O da şu cevabı verir: Aslında zühd diye bir şey yoktur. Zira insan ya kendine ait olmayan bir şeye rağbet etmez.

⁴⁵⁶ Aydınlı, a.g.m., s.102-103

⁴⁵⁷ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, 1990, s.31

⁴⁵⁸ İbn Meserre, a.g.e., s.140-141

⁴⁵⁹ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 104-105

⁴⁶⁰ Yılmaz, H. Kâmil, *Açlık ve Az Yemek*, İstanbul, 1994, s.16

Bu ise zühd değildir. Veya kendisine ait olan bir şeye rağbet etmez. Bu takdirde yanında ve beraberinde bulunan bir şeye insanın rağbet etmemesi nasıl mümkün olur (Rağbet etmeseydi o şey elinde bulunmazdı). O halde geriye sadece dünyaya sırt çevirmek, varını yoğunu harcamak ve halka yardım etmek kalmaktadır.⁴⁶¹

‘Tasavvufu, vaktin ilmüne vakıf olmak olarak tanımlayan Ebu Süleyman Darânî, (v.215/831) kişinin halini muhafaza etmesini önemsemektedir. Cüneydi Bağdâdî’ye ‘Arifin özelliği nedir?’ diye sorulduğunda ‘Arifin özelliği suyun kabının rengini alması gibidir’ demek suretiyle her vakitte o vakit için uygun olan hareket tarzını icra etmek olduğuna işarette bulunmaktadır. Manevî tecellilere açık olan ve sürekli bir değişim içinde bulunan sûfî sonsuz ilâhî tecellilerin etkisiyle halden hale, renkten renge girer. Saatin yelkovanı gibi hiç durmadan bir andan öbür ana intikal eder. Bir anı ötekine uymaz. Bir yükselir bir inerler, yerleşik bir makamları yoktur. Kendisine ariften sorulduğunda: ‘Burada idi şimdi gitti,’ tanımlamasında bulunan Zünnûn Mısrî arifin iki vaktinin benzer olamayacağını, değişim hali içerisinde bulunduğunu, kendisini Hakk’ın iradesine verdiğini ifade etmektedir. Özetle sûfîler vaktin muhafazasına her şeyden daha fazla önem verirler. Her an Allah’ın zikri ile iştilal etmek isterler.’⁴⁶²

Sûfinin, güzel ahlâkî vasıflarla donanıp, vaktin kıymetini bilme ve her vakitte onun gerektirdiğini yapma çabası içinde olması, insan-ı kâmile ulaşmak içindir. Çünkü insan-ı kâmil kendini gerçekleştirmiş insandır.

Allah’ın halifesi olan insan, Allah’ın zat, sıfat ve fiilleriyle en mükemmel şekilde tecelli ettiği varlıktır. O Allah ile âlem arasında zahir ile batın arasında (berzah) dır. O bütün ilâhî kemal manaları kendinde gerçekleştiren kişidir. Âlem bir ayna gibidir. İnsan-ı kâmil de bu aynanın cilâsıdır. İbn Arabî’ye göre âlem önce ruhsuz bir karaltı şeklindeydi, cilâsız bir aynaydı. Bu aynayı cilâlatmak için Âdem yaratıldı. O bu aynanın cilâsı ve bu suretin ruhu oldu.⁴⁶³

O Hakk ile halk arasında bir aracıdır. Hakk’ın feyzi imdadı O’nun vasıtasıyla yayılır. Hakk’tan gayrı her şey ulvî veya süflüdür. Her ikisi arasında, ikisinden de ayrı olmayan bir berzahiyet olmasaydı, irtibatsızlık sebebiyle ilâhî yardım âleminden hiçbir şey ulaşmazdı.⁴⁶⁴

İnsan-ı kâmil, Allah’ın bütün isimlerini bilen tek varlıktır. İnsan-ı kâmil maddî ve manevî bütün kemal mertebelerini kapsamaktadır. İnsan-ı kâmil, Hz. Muhammed (sav)’dir.

⁴⁶¹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 143

⁴⁶² Özköse, Kadir, “İbnü’l-Vakt Ya Da Ebu’l-Vakt Olabilmek”, Somuncu Baba, Sayı:64, Şubat 2006, s. 23-25

⁴⁶³ Kara, *Dervişin Hayatı Sûfinin Kelâmı*, s. 204-205

⁴⁶⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s.314

Yine insan-ı kâmil, varlığın ve hilkâtin gayesidir. Zira ilâhî irade ancak onun vasıtasıyla tahakkuk edebilir. Eğer insan-ı kâmil olmasa Allah bilinemezdi. Kâmil insan iyi söz, iyi hareket, iyi ahlâk ve iyi bilgi de tam olandır. Bu dört şeyi kemale erdiren kemale ulaşmış sayılır. Kâmil insana birçok isimler verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Sahibu zaman, halife, hâdi, arif, imam... İnsan-ı kâmil âlemde daima vardır. Yine insan-ı kâmil için mülkte melekûtta ve ceberutta hiçbir şey örtülü ve gizli değildir. O eşyayı ve eşyanın hakikatini olduğu gibi bilir.⁴⁶⁵

İnsan-ı kâmil, âlem-i ekberin yani Allah'ın bütün kemallerini kendinde bulundurduğu için âlem-i asgar, (küçük âlem) olarak görülür. Halifeliği de bundan dolayı hak etmiştir. Bir başka tasnife göre âlem-i kebir insandır. İnsanın dışındaki herşey âlem-i asgardır. Bütün âlemlerin de insanda tecelli etmiş olduğunu söyleyen sûfler, ona âlem-i kübra, nüsha-i kübra ya da berzah-ı camia adını vermişlerdir. Bütün bu yücelikler insanın gönlünde toplanmakta ve hülâsa edilmektedir. Tasavvufta gönüle verilen önem buradan kaynaklanmaktadır. Orası Beytullah'tır, nazargâh-ı ilâhî, kıblegâh-ı kibriyadır. Ve insanı kâmil, ilâhî tecellilerin temsilcisi olduğu için onu tanımak Allah'ı tanımak demektir. İnsan-ı kâmil ilâhî tecelli sebebiyle bütün hakikatlerin sahibidir.⁴⁶⁶

Yalancılardan yalanının, saygısızların sahtekârlıklarının ve başarıya ulaşanların doğruluklarının kendisiyle ortaya çıktığı kimselerdir. O her şeyi Allah katında hakkıyla idrak eder. Ve böylelikle ona hakkını verir. Her canlıya öyle muamele eder ki şayet Hakk zatıyla zuhur edip bütün varlıklara aynı şekilde tecelli etmiş olsaydı her varlığa gerçek insanın yaptığı muamelenin aynısını yapar, her birisini insan-ı kâmilin yerleştirdiği mertebeye koyardı. Yine o bir şeyi bilir, âdeta onu bilmiyor gibidir, bir şey olur âdeta o şey olmamış gibidir, bir şeyi görür âdeta o şeyi görmemiş gibidir.⁴⁶⁷

Bütün enbiya ve evliyada icmal edilen isim ve sıfatlar tafsilî bir şekilde Hz. Muhammed (sav)'de tecelli etmiştir. Kemali isteyen bir kimse için bütün mertebeleri aşarak Hakikât-ı Muhammediyye'ye ulaşmak bir idealdir. Onun için tasavvuf büyükleri ferdi anlamda insan-ı kâmil olabilme idealini sürekli canlı tutmuşlardır.⁴⁶⁸

Ebu'l-Hüseyin Varrak'ın şu sözü bunun canlı örneklerindendir. Ebu'l-Hüseyin Varrak: 'Ebu Osman Hirî'nin tekkesinde, riayet ettiğimiz en büyük kaide şu idi. 'Bize haberimiz olmadan ihsan olunan şeyi tercihen başkalarına vermek (isâr, diğergamlık), belli bir rızka sahip olmadan geceleme, bize kötülük yapanlardan nefsanîyet adına intikam almamak, tersine onları

⁴⁶⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.308

⁴⁶⁶ Kara, *Dervişin Hayatı Süfînin Kelâmı*, s.205-207

⁴⁶⁷ Konevî, Sadrettin, *Tasavvuf Metafizikî*, (Terc.: Ekrem Demirli), İstanbul, 2002, s.202-203

⁴⁶⁸ Yüce, Abdülhakim, "*Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna*", *Tasavvuf*, S.14, Ocak-Haziran 2005, Ankara, s.64

mazur görmek hatta kendilerinden özür dilemek, tevazu göstermek, hakaret gördüğümüz birine hizmet için derhal harekete geçmek (içinizdeki kötü duygular yok olana kadar) ona ihsanda bulunmak.⁴⁶⁹

Bu gayretler, mücahedeler hep nihai gayeye ulaşabilmek içindir.

*Dil beyt-i Hüda'dır anı pak eyle sivâdan
Kasrına nüzûl eyleye Rahman gecelerde
İbrahim Hakkı*

Tasvvufun gayesi belli aşamalar katederek, insan-ı kâmile noktasına ulaşmaktır. Bu yüzden tasavvuf düşüncesi üzerinde, en çok durulan bir konudur. İlk devir sûfilerinden beri varmak istenen hedeftir. Ama ilk dönem sûfilerinde kavram olarak rastlamak mümkün değildir.

Sûfilerin anlayışına göre, her insan, insan-ı kâmil olabilecek kabiliyetleri taşır. İşte bu kabiliyetler tasavvuftaki usullere göre, terbiye edilirse o makama ulaşılabilir. Bu makama ulaşan kişide, öyle bir yeredir ki; zihni parlak, düşünceleri nettir. Ne şatahat ne vecd ve ne de Allah'a yakınlık hali, onları doğrudan uzaklaştırır. Her şeyi O'ndan bilir ve bu kabiliyetlerini korumak için de ellerinden gelen gayreti, şükür ve tevazu ile ortaya koyarlar. O artık Hakk'a vasıl olmuştur. Hakk'ın zuhur ettiği kişidir. Ve O'nu gören, Hakk'ı görmüş ve insan-ı kâmil seven Hakk'ı sevmiş olur.

*Cevher-i âyine-i nur-ı Hüda'dır sûretim
Ruşenâdır ehl-i tab'a sûretimden sretim*

Leskofçalı Gâlib

⁴⁶⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 196

SONUÇ

Bidâyette tasavvuf sûfî bî-cân olmağa derler
Nihayette gönül tahtında sultan olmağa derler

Kaynağını Kur'an ve sünnetten alan tasavvufun hikâyesi Peygamber (sav)'in vefatından sonra meydana gelen karışıklıklara, bazılarının kaçarak tepki vermeleriyle başlar. Bu kaçış, siyasî çıkarlardan, haksızlık ve zulümden, dünyaya tamahtan, huzura yani kendisiyle başbaşa kalmaya doğru bir kaçıştır. Fani şeylere göz dikip, onları hayatının merkezine koymak istemeyenlerin, Rabbin rızasına kaçışıdır. Zaten bütün kötülükler dünyaya meyletmekle ve ona değer vermekle başlar.

Tasavvuf kalp evinden masivallahı gidermektir

Tasavvuf kalb-i mü'min arş-ı Rahmân olmağa derler

Hızla ilerleyen zaman tasavvufu o sadelikte bırakmamış, farklı kültürler, farklı dinlerle kaynaştırarak daha karmaşık bir ilim haline getirmiştir. O da yavaş yavaş diğer ilimler gibi sınırlarını, kural ve kaidelerini belirleyerek tarihteki yerini kesinleştirmiştir. Zamanla içinden çıkılmaz konular, sonuca varılamayan meseleler, sıra dışı olaylar ve inanılmaz davranışlarla tasavvuf çok farklı bir şekle bürünmüştür.

Yine zaman, tasavvufun içinde olan insanların zihin yapılarını ve dolayısıyla hayatlarını da değiştirmiştir. Yaratılmış her şeyle gölgesi kadar barışık olan sûfiler, belini doğrultacak kadar az yemeyi, sadece ağırlık bastırınca uyumayı, zaruret olmadıkça konuşmamayı şiar edinmişlerdir. Kalbin daralmasını ilâhî takdire razı olmamak olarak yorumlamışlardır.

“Bir lokma bir hırka” deyiimiyle ifadesini bulan sade bir yaşantıları, felsefecilerle aynı kulvarda yarışacak kadar anlaşılmaz ve derin bir zihnî yapıları vardır. Belli riyazet ve mücadelelerle nefislerini belli bir seviyeye getiren sûfiler Hakk'la aralarındaki perdeleri kaldırmışlar, ikiliği birliğe indirmişlerdir. Kendilerini yok edip Rabbleriyle bütünleşmişlerdir.

Bu vecd ve istiğrak hallerinde söyledikleri müthiş sözlerle ve yaşadıkları ruh halleriyle dışardan tam algılanamamış, anlaşılammamış, çoğu zaman da yanlış anlaşılarak ağır eleştirilere maruz kalmışlardır.

Zât-ı Hakk'da mahrem-i irfân olan anlar bizi

İlm-i sırda bahr-i bî payân olan anlar bizi

Biz şol abdalız bıraktık eynimizden şalımız

Varlığından soyunup üryân olan anlar bizi

diyerek anlaşılmak için de fazla gayret sarfetmemişlerdir.

Her şeye çok farklı bir gözle bakıp hayatı kendilerine göre anlamlandıran sûfiler; namaz, oruç ve hacc gibi ibadetlere sûfi bakışıyla yeni yorumlar kazandırmışlardır. Tevekkülü, sabrı, rızayı zirvede yaşamışlardır.

Hakk'a tefvîzi umur et ne elem çek ne keder

Gelir elbet zuhura ne ise hükm-i kader

diyerek işleri Allah'a havale etmişler "Sabır acıyı yüzü ekşitmeden yudum yudum içmektir" diyerek de en büyük acılarda tahammül sınırlarını zorlamışlardır. Hatta Rablerinden belâ ve sıkıntı vermesini istemişlerdir.

Rablerinden geleni dağıtmak, vermediğinde şükretmek şükür anlayışları, vaktin gerektirdiği şeyle meşgul olmak edeleridir. Aşk ve mahabbet nasıl ki kâinattaki bütün oluşun hareketin sebebiyse sûfi için de aynıdır. Sûfideki bütün davranışların sebebi, kaynağı aşk ve mahabbettir. Çilelere, sıkıntılara aşk ve mahabbet için katlanırlar. Nefse hoş gelen şeylerden aşk ve mahabbet için vazgeçerler. Bu aşkla Rablerinden gelen her şeyi bir aziz misafir gibi selamlarlar.

İçinde taşıdıkları her güzel şeyin sebebi olan bu büyük sevgi ile insan-ı kâmil olma yolunda adımlar atarlar. Zaten gayeleri de budur. Bütün hayatlarını, eksiklerini tamamlama, kusurlarını yok etme mücadelesi içinde geçirirler. Nefsle sonu olmayan bir savaşa girmişlerdir. Bu savaşın galibi olmak için günlerce yemez, gecelerce uyumazlar. Cihad-ı ekberde galip olmak için bu davranışlarını bazen haftalarca bazen aylarca bazen de yıllarca sürdürürler. İbadet ve itaat konusunda nefislerinde ufacak bir tembellik emaresi fark ettiklerinde kendi kendilerine çok büyük cezalar verirler. Ve nihayet uzlete çekilerek başlayan bu hikâye, varmak istedikleri sonuca ulaşarak yani Allah sevgisini kalplerine, Peygamber (sav) ahlâkını da davranışlarına yerleştirerek noktalanır.

Benlik davasını bırakarak yaratılış gayesinin bilinciyle hareket eden s filerin, yazılanlardan da anlaşılabacağı üzere yaşamlarında pek çok ilginç olaylar vardır. Bazen bu olaylar bize “s fi acaba gerçekten bunları yaşıadı mı ya da hayalleri kurguları mı” dedirtir. Ya da bazen aklımıza “tüm bunlar Rasulullah (sav)’ın sünnetinde var mıydı?” sorusu gelir. Elbette çıkarların, maddiyatın ve gittikçe kötüleşen ahl kın bizi çepeçevre kuşattığı bir dünyada onları tam olarak anlamak çok güç bir iştir. Ama niyetlerinin güzelliğini düşünmek ve varmak istedikleri gayeyi bilmek bu konudaki düşüncelerimizi yumuşatabilir. Nihayet onların yolunu anlayabilmek için yaşamak, öğrenebilmek için tatmak, bilmek için de zevkine ermek gerekir

BİBLİYOGRAFYA

- Aclunî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü'l-Hafa*, II, Daru İhyai't- Türasil Arabiyye, Beyrut, H.1352
- Afifi, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf*, (Çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal: İslâm'da Manevî Hayat), İz Yayıncılık, İstanbul, 2004
- Ankaravî, Şeyh Rusuhü'd-din İsmail b. Ahmed el Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukara*, İstanbul, H.1286
- Arberry, A.J., *Tasavvuf*, (Çev.: İbrahim Kapaklıkaya), Gelenek Yay., İstanbul, 2004
- Ateş, A. Şemsettin, "Gönül Berraklığının Aynası Edep", Somuncu Baba, Sayı: 64, Şubat 2006
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşr., İstanbul, 1992
- Attâr, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya*, (Terc.:Süleyman Uludağ), I,II, Mavi Yay., İstanbul, 2002
- Aydınlı, Osman, "Mutezilî Anlayışta Zühd ve Takva Boyutu", Tasavvuf, Ocak-Haziran 2004/10, Ankara
- Bardakçı, M.Necmettin, *İbnü'l-Arif ve Mehasinü'l-Mecalis*, Sır Yay., İstanbul, 2005
- Bolat, Ali, "Muhasibî'nin el Mekasibî Bağlamında Tasavvufta Dünyaya Bakış ve Hakikî Zühd Anlayışı", Tasavvuf, Temmuz-Aralık 2003/11, Ankara
- Câmi, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-Üns*, (Terc.: Lâmiî Çelebi, Haz.: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Marifet Yay., İstanbul, 2001
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul, 2004
- Ceylan, Ömür, "Sûfi Diliyle Aşk", Keşkül, Sayı 2, İstanbul, 2004
- Chittick, William, *Tasavvuf*, İstanbul, 2003, İz Yay.,
- Çelik, İsa, "Tasavvuf Tarihinde Ârif Kavramı", Tasavvuf, Ocak-Haziran 2004/12, Ankara

- Çelikoğlu, Şahver, *Marifetullah*, Marifet Yay., İstanbul, 2001
- Demirci, Mehmet, “Ölümdeki Hayat”, Tasavvuf, Eylül 2000/4, Ankara
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yay., İstanbul, 2001
- Erkan, Arif, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sağlam Yay., İstanbul, ts
- Hindî, Alâuddin Ali b. Hüsamüddin el-Hindî, *Kenzu 'l-Ummâl fi Süneni 'l-Ekvâl ve 'l-Ef'âl*, (thk.: Bekrî Heyyânî) Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1979, I-XVI
- Gazalî, *İhyâu Ulûmiddin*, (Terc.: Ahmet Serdaroğlu), I-IV, Bedir Yay., İstanbul, 2002
-, *Meâricu 'l-Kuds*, (Terc.: Serkan Özburun: Hakikat Bilgisine Yükseliş), İnsan Yay., İstanbul, 1998
- Gülen, Fethullah, *Kalbin Zümürüt Tepeleri*, I-II, Nil Yay., İstanbul, 2001
- Gürer, Dilâver, “*Mesnevî'de Peygamber Kavramı ve Peygamberler*”, Tasavvuf Dergisi, Ocak-Haziran 2005/14
- Haq, Sirajul, “*Dervişlerin Sema ve Raksı*”, (Çev.: Hüseyin Akpınar,), Tasavvuf, Sayı 16, Ocak-Haziran 2006, Ankara
- Hucvîrî, *Keşfü 'l-Mahcûb*, (Haz.: Süleyman Uludağ: Hakikat Bilgisi), Dergah Yay., İstanbul, 1982
- Hüsrevoğlu, Ali, “*Oruç Hakkında*”, Keşkül, 06 Güz, İstanbul, 2005
- İbn Hanbel, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1982, I,VI, II/380
- İbn Meserre, *el-Müntekâ*, (Çev.: Mehmet Necmettin Bardakçı: Müttakilerin Yolu), İnsan Yay., İstanbul, 1999
- İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mace el Kazvîni, *Sünen-i İbn Mace*, (thk.: Muhammed Fuad Abdülbakî), I,II, yy., ty.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, Kitabevi, İstanbul, 2001
- Kara, Mustafa, “*Tasavvuf Sosyal Hayatın Neresinde*”, Keşkül, İstanbul, 2005, Sayı 5
-, *Dervişin Hayatı Süfînin Kelâmı*, Dergah Yay., İstanbul, 2005
-, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergah Yay., İstanbul, 2002
-, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 1999
-, *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul, 1990
-, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yay., İstanbul, 2005

- Kelâbâzî, *Ta'arruf*, (Haz.:Süleyman Uludağ: Doğuş Devrinde Tasavvuf), Dergah Yay., İstanbul, 1992
- Konevî, Sadrettin, *Tasavvuf Metafizigi*, (Terc.: Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul, 2002
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, (Haz.: Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1999
- Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, (Haz. Mustafa Kara), Dergah Yay., İstanbul, 1996
- Komisyon, Kur'an-ı Kerim Ve Açıklamalı Meali, TDV Yay., Ankara, 2005
- Mekkî, Ebu Talib, *Kâtu'l-Kulûb*, (Terc.:Yakup Çiçek, Dilâver Selvi: Kalplerin Azığı), I-IV, Semerkant Yay., İstanbul, 2003
- Mevlâna, *Mesnevî*, (Terc: Şefik Can), Ötüken Yay., İstanbul 2005, c.:1
- Meyerovitch, Eva de Vitray, *Duanın Ruhü*, Şule Yay., İstanbul, 2001
- Muhâsibî, Hâris, *er-Riaye*, (Çev.: Şahin Filiz-Hülya Küçük),İnsan Yay., İstanbul, 1998
- Müslim, Ebu'l Hüseyin Müslim b. el Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisabûrî, *Sahih*, İstanbul, 1981, I, III, İman, 231
- Nicholson, Reynold, *Tasavvufun Menşei Problemi*, (Çev.: Abdullah Kartal), İz Yay., İstanbul, 2004
- Özköse, Kadir, “İbnü'l-Vakt Ya Da Ebu'l- Vakt Olabilmek”, Somuncu Baba, Sayı:64, Şubat 2006
- Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, (Çev.:Ergun Kocabıyık), Kabcacı Yay., İstanbul, 2001
- Selvi, Dilaver, *Kur'an ve Tasavvuf*, Şule Yay., İstanbul, 1997
- Sunar, Cavit, *Tasavvuf Tarihi*, AÜİF Yay., Ankara, 1975
- Sühreverdfî, Şihâbuddîn, *Avarifu'l-Mearif*, (Terc.: Dilâver Selvi: Gerçek Tasavvuf), Semerkant Yay., İstanbul, 2004
- Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Sülemî'nin Risaleleri*, (Terc.:Süleyman Ateş: Tasavvufun Ana İlkeleri), Ankara Üniversitesi Bas., Ankara, 1981
- Şeyh Galib, *Divan*, (Haz.:Muhsin Kalkışım), Akçağ Yay., Ankara, 1994
- Teknik, Ali, “Sosyo-Psikolojik Açıldan Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği”, Tasavvuf, Ocak-Haziran 2002/8, Ankara

- Tirmizî, Muhammed Nasıreddin el-Elbânî, *Sünen-i Tirmizî*, Beyrut, 1988, I,IV, Birr, 54
- Tirmizî, İsa b. Muhammed b. İsa, *Sünen*, İstanbul, 1981, Çağrı Yay., I-V
- Topbaş, Osman Nuri, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Altınoluk, İstanbul, 2002
- Tusî, Ebu Nasr Serrâc, *el-Lüma'*, (Haz.:Hasan Kâmil Yılmaz: İslâm Tasavvufu), Altınoluk, İstanbul, 1997
- Uludağ, Süleyman, “*Erken Dönem Sûfilerinde Sema*”, Keşkül, Sayı 7, İstanbul, 2006
....., “*Tasavvufta Kadın*”, Keşkül, Sayı 8, İstanbul, 2006
....., *İnsan ve Tasavvuf*, Mavi Yay., İstanbul, 2001
....., *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, Dergah Yay., İstanbul, 1994
....., *Sûfi Gözüyle Kadın*, İnsan Yay., İstanbul, 2003
....., *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001
- Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, (Çev.: Orhan Düz), İnsan Yay., İstanbul, 2001
- William, Chittick, *Tasavvuf*, İz Yay., İstanbul, 2003
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Açlık ve Az Yemek*, Erkâm Yay., İstanbul, 1994
....., *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul, 1994
- Yüce, Abdülhakim, “*Bir İlim Olarak Tasavvuf*”, *Tasavvuf*, Eylül 2000/4, Ankara
....., “*Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlâna*”, *Tasavvuf*, Ocak-Haziran 2005/14, Ankara

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı :	Tosya 02.03.1979		
Öğr.Gördüğü Kurumlar :	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise :	1992	1999	Tosya İmam Hatip Lisesi
Lisans :	1999	2003	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans :	2003	2006	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora :			
Medeni Durum :			
Bilgi Yabancı Diller ve Düzeyi :	İngilizce Orta Düzey		
Çalıştığı Kurum (lar) :	Başlama ve Ayrılma Tarihleri		Çalışılan Kurumun Adı
	1.		
	...		
Yurtdışı Görevleri :			
Kullandığı Burslar :			
Aldığı Ödüller :			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar :			
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri :			
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :			
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar :			
Yayımlanan Çalışmalar :			
Diğer :			
			Tarih-İmza Adı Soyadı